

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Atakan SOYDAN

Danışman
Prof. Dr. İshak TORUN

BOLU 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Atakan SOYDAN'a ait "**II. Abdülhamid Dönemi Türk Modernleşmesi**" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Kamu Yönetimi** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/ ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

02.04.2018

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. İshak TORUN	
Üye : Doç. Dr. Levent DÜZCÜ	
Üye : Doç. Dr. Osman ÖZKUL	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**II. Abdülhamit Dönemi Türk Modernleşmesi**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Atakan SOYDAN

02.04.2018

ÖN SÖZ

Uzun bir çalışma sürecinin sonucunda ortaya çıkan tez çalışmamda en başından beri gerek fikri olarak gerek fiziken büyük bir emek ve fedakârlık gösteren ve her şeyden önemlisi öğrencisi olmaktan onur duyduğum üzerimde büyük emeği bulunan tez danışmanım değerli hocam Sayın Prof. Dr. İshak Torun'a, bir eğitimci ve bir anne olarak desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli anneme ve aileme bu süreç boyunca bana hep destek olan değerli eşim Gülhan SOYDAN'a en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim.

Bununla birlikte gösterdikleri ilgiden dolayı tez savunma jürimde yer alan başta değerli hocam Sayın Doç. Dr. Levent Düzcü'ye ve Sayın Doç. Dr. Osman ÖZKUL'a teşekkür ederim.

Aldığım yabancı dil eğitiminde önemli bir yere sahip olan Sayın Ertan METİN'e de ayrıca teşekkür ederim.

Siyaset bilimi içerisinde yer alan çalışmamızın benim için önemi, güçlü bir tarihsel örnek üzerinden siyasal mirasımızı ifade ederek günümüzdeki tartışmalara bir nebze de olsa ışık tutabilmeye çalışmaktır. Bu kapsamda siyaset bilimine dair olguların somutlaşarak ifade edilebilmesi ve çalışmamız içerisinde siyaset bilimi ile birlikte tarih biliminden de yararlanılabilmesi şahsımı cesaretlendiren diğer önemli unsurlar olmuşlardır.

Atakan SOYDAN

ÖZET

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİ

Atakan SOYDAN

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İshak TORUN

Nisan 2018, 106 + xiii Sayfa

Çalışmamızın konusu II. Abdülhamid dönemi Türk modernleşmesidir. Amacı ise 34. Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in başta eğitim olmak üzere sosyal güvenlik, sanayi, maliye, iletişim ve ulaşım, hukuk alanlarındaki faaliyetlerini mukayeseli bir biçimde modernleşme penceresinden incelemektir.

II. Abdülhamid dönemi modernleşmesi, kültürel yönden Batılılaşmaya tavır alan, ama medeniyet (bilimsel, teknolojik ve ekonomik) yönünden modernleşmeyi savunan, en etkili Osmanlı-Türk modernleşmesi örneklerinden biridir. İddiasını yaptığımız bu modernleşme biçimini *muhafazakâr modernleşme* olarak adlandırmak mümkündür.

II. Abdülhamid dönemine ilişkin müstakil çalışmalar ya bilgi tasnif etmeye yönelik klasik tarih çalışmalarıdır ya da bu döneme ideolojik ve kültürel açıdan Batılılaşmayı içermediği gerekçesiyle anti modernleşme örneği olarak yaklaşan siyasi çalışmalardır. Farklı olarak bizim çalışmamız siyasi alanda yapılmış olup, II. Abdülhamid dönemini muhafazakâr modernleşme modelinde alternatif modernleşme olarak ele almaktadır. Çalışmamızı önemli ve özgün kılan da budur.

Öne sürülen hipotez, konuyla ilgili tasnif edilmiş ve yazılmış kaynakların taranmasıyla test edilmektedir. Ancak bilgilerin toplanması büyük hacim oluşturduğundan tezin tasviri (betimsel) yönü de bulunmaktadır. Bilgiler eleştirel yaklaşımla işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı-Türk Modernleşmesi, Muhafazakâr Modernleşme, Batıcılık, Modernleşme

ABSTRACT

TURKISH MODERNIZATION UNDER ABDUL HAMID II

Atakan SOYDAN

Master's Thesis

Department of Public Administration

Thesis Supervisor: Prof. Dr. İshak TORUN

April 2018, 106 + xiii Pages

This study, which is about Turkish modernization in the era of Abdul Hamid II, aims to comparatively analyze the activities of Abdul Hamid II -the 34th Sultan of the Ottoman Empire- in their realms of education in particular, as well as social security, industry, finance, communication and transportation, and law from the point of view of modernization.

Modernization under Abdul Hamid II, taking a negative stand against cultural Westernization yet supporting modernization of civilization scientifically, technologically, and economically, constitutes one of the most profound examples of Ottoman-Turkish modernization. It may be convenient to call such modernization as *conservative modernization*.

So far, research in Abdul Hamid II era have either been classical historical studies aiming to collect information or political ones that view this period as an example of anti-modernization based on the view that it did not include Westernization in their realms of ideology or culture. What distinguishes this study from others and makes it unique is that it views Abdul Hamid II era as an example of alternative modernization in the model of conservative modernization.

The hypothesis put forward here is tested through review of relevant literature on the subject. However, this study also has a descriptive nature in terms of the extensive body of literature it provides. The data are reviewed from a critical perspective.

Key words: Abdul Hamid II, Abdul Hamid II Era, Ottoman-Turkish Modernization, Conservative Modernization, Westernism, Modernization

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ	6
1.1. Modernleşme Kavramı Ve Olgusu	6
1.2. Osmanlı'da Modernleşme	12
1.2.1. Osmanlı Modernleşmesinin Niteliği	12
1.2.2. Aydınlar ve Osmanlı'da Modernleşme Düşüncesi	15
1.2.3. İdeolojiler ve Osmanlı Modernleşmesi	16
1.2.4. Osmanlı'da Modernleşme Zorunluluğu	17
1.2.5. Osmanlı'da Bürokrasi ve Modernleşme	18
II. BÖLÜM	
2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	23
III. BÖLÜM	
3. TANZİMAT SONRASI OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	28
3.1. Tanzimat Dönemi	28
3.2. II. Abdülhamid Dönemi.....	29

3.3. II. Meşrutiyet Dönemi	30
3.4. Cumhuriyet Dönemi	32

IV. BÖLÜM

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ34

4.1. II. Abdülhamid Hakkında Genel Bilgiler	35
4.2. Eğitim Alanında Modernleşme	37
4.2.1. İlköğretim Alanında Modernleşme	38
4.2.1.1. İstanbul Penceresinden	39
4.2.1.2. Vilayetler Penceresinden	41
4.2.2. Orta Öğretim Alanında Modernleşme	43
4.2.2.1. Rüşdiyeler	44
4.2.2.1.1. İstanbul Penceresinden	44
4.2.2.1.2. Vilayetler Penceresinden	46
4.2.2.2. İdadiler.....	47
4.2.2.3. Sultaniler	50
4.2.3. Yükseköğretim.....	51
4.2.3.1. Mekteb-i Funun-İ Maliye	52
4.2.3.2. Mekteb-i Hukuk-I Şahane	52
4.2.3.3. Sanayi-i Nefise Mektebi	53
4.2.3.4. Ticaret Mektebi	53
4.2.3.5. Mülkiye Baytar Mektebi	54
4.2.3.6. Hendese-i Mülkiye Mektebi	55
4.2.4. II. Abdülhamid'in Eğitimdeki Modernleşmesi Hakkında	56
4.3. Sosyal Güvenlik Alanında Modernleşme	59
4.4. Sanayi Alanında Modernleşme.....	63
4.5. Maliye Alanında Modernleşme	68
4.6. İletişim ve Ulaşım Modernleşme.....	72
4.6.1. İletişim Alanında.....	72
4.6.2. Ulaşım Alanında	74
4.6.2.1. Ulaşım Alanında Modernleşme Hakkında	79
4.7. Hukuk Alanında Modernleşme.....	81

V. BÖLÜM**5. MODERNLEŞME PENCERESİNDEN OSMANLI'YA NİSPET**

EDİLEBİLECEK ÜLKELER	86
5.1. Rusya	86
5.2. Japonya	88
5.3. II. Abdülhamid Modernleşmesi ile Rus, Japon Modernleşmesi Hakkında Kısa Bir Karşılaştırma	91

VI. BÖLÜM

6. SONUÇ	94
KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ	106

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: 1883(H.1300)'deki İslam Sıbyan Okulları	40
Tablo 4.2: 1886(H.1303)'deki İslam Sıbyan Okulları	40
Tablo 4.3.: 1892-1893 Ülkedeki Usul-i Cedid Okullarının Sayısı	42
Tablo 4.4: 1905-1906 İmparatorluktaki Usul-i Cedid Okulları Sayısı	42
Tablo 4.5: 1877-1909 Yılları Arasında İstanbul Rüşdiyeleri.....	45
Tablo 4.6: Yıllara Göre Rüşdiye ve Talebe Sayıları.....	46
Tablo 4.7: 1906-1907 Öğretim Yılındaki Ayrıntılı Rüşdiye Sayıları	47
Tablo 4.8: 1905-1906 Yılı İstatistiklerine Göre Bütün İmparatorluktaki Resmi İdadiler.....	49
Tablo 4.9: 1905-1906 Yılı İstatistiklerine Göre Bütün İmparatorluktaki Hususi İdadiler.....	49
Tablo 4.10: 1905-1906 Yılı İstatistiklerine Göre Bütün İmparatorluktaki Askeri İdadiler.....	49

KISALTMALAR LİSTESİ

AİBÜ : Abant İzzet Baysal Üniversitesi

b.t. : Bilinmeyen Tarih

km : Kilometre

GİRİŞ

Türk modernleşmesinin, tarihsel bir süreklilik halinde olduğunu ifade etmek, süreç içerisindeki kademe kademe farklılaşan dönemleri ve ana arterleri görmeye engel teşkil etmemelidir. II. Abdülhamid dönemi modernleşmesi hem Osmanlı-Türk modernleşme sürecindeki etkili bölümü, hem de söz konusu süreç içerisindeki alternatif modernleşmeyi karakterize etmektedir.

Türkiye akademik kamuoyunda, hegemonik hale gelen radikal (devrimci) modernleşme görüşüne göre, II. Abdülhamid dönemi, muhafazakâr (tedrici) modelde olması dolayısıyla *arkaik ve gericedir*. Hatta bir modernleşme dönemi bile sayılamayacaktır. Yaptığımız bu çalışma, betimlenen hegemon görüşe alternatif oluşturmaktadır.

II. Abdülhamid döneminin, en etkili Osmanlı-Türk modernleşmesi örneklerinden biri olduğu iddiası birinci hipotezimizdir. II. Abdülhamid dönemi modernleşmesinin, kültürel yönden Batılılaşmaya tavır alan, ama medeniyet (bilimsel, teknolojik ve ekonomik) yönünden modernleşmeyi savunan bir model olduğu iddiası ise ikinci hipotezimizdir. Bu modeli *muhafazakâr modernleşme* olarak adlandırmak mümkündür.

Muhafazakâr modernleşme, cumhuriyetin siyasal elitleri tarafından reddedilmiş, yerine topyekûn / devrimci / radikal bir modernleşme modeli tercih edilmiştir. Aslında devrimci modernleşme ile muhafazakâr modernleşme ideolojileri Batılılaşmanın-modernleşmenin maddi yönünde uzlaşırlar. Eğitim, bilim, teknoloji ve ekonomik yönden, kalkınma konusunda her iki görüş de birbiriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Şu kadar ki, muhafazakârlar kültürel özellikler muhafaza edilerek daha etkin kalkınılabileceğini, devrimci modernleşmeciler ise Batı'nın kültür ve medeniyet olarak bir bütün halinde iktibas edilmesiyle daha etkin kalkınılabileceğini savunurlar.

Betimlediğimiz iki görüş Türkiye’de süregelen iki baskın siyasi ideolojiyi ve siyasal eğilimi yansıtmaktadır.

II. Abdülhamid dönemi, muhafazakâr modernleşmeyi modelleyen kapsam ve etkinlik olarak tipik bir örnek sayılabilir. Bundan dolayı olmalı ki, II. Abdülhamid güncel tartışmalardaki popülerliğini korumaktadır. II. Abdülhamid dönemi modernleşmesini çalışma konusu olarak tercih etmemizde işte bu özgünlük ve güncellik etkili olmuştur. II. Abdülhamid, kendinden önce başlayan ıslahat ve yenileşme hareketlerini *muhafazakâr modernleşme* kapsamı içerisinde ele alıp, bir program haline getirmiş, daha etkili biçimde sürdürmüştür.

II. Abdülhamid dönemi modernleşmesini karakterize eden olgu *kalkınmadır*. Bahsedilen *muhafazakâr modernleşmeyi* formüle etmek gerekirse; kalkınma modernleşmeyi sağlamaktadır. Eğitim ve yol adeta muhafazakâr modernleşmeyle özdeşleşen iki simgedir. Radikal modernleşme modelinde ise eğitim daha çok kültürel Modernliğin / Batılılığın ideolojik aracı olarak öne çıkar. Eğitimi yaygınlaştırmayan, bilimi transfer etmeyen, köylere yol yapmayan, köyleri kentlere taşımayan, baraj yapmayan, elektrik üretmeyen modernleşme ancak tüketim noktasında modern toplum yaratabilir. Bu tarz modernleşme kostüm modernliği olarak adlandırılmaktadır.

Kalkınma olarak tarif edilebilecek modern iktisadi büyüme, Batı dünyasında, 18. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen iktisadi büyüme Rönesans, büyük coğrafi keşifler, dini reform hareketleri, bilimsel aydınlanma gibi sosyal, iktisadi ve zihni değişmelerin yüzyıllar süren sonucudur. 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Osmanlı’daki ıslahat projelerinin genelindeki yaklaşım, Batı’nın üstünlüğünün Osmanlı’nın kusurlarından doğduğu, böylelikle geleneksel dönemin kusurlarının giderilmesinin, amaçlanan iyileşmeyi sağlayacağı inancına dayanır. Oysa Batı ile Osmanlı arasındaki fark daha çok iktisadi sistemden kaynaklanmaktaydı. Batının gücü kapitalist iktisadi gelişme ve sermaye birikiminden doğmaktadır. Geleneksel Osmanlı ekonomisi bu çeşit bir sermaye birikimine sahip değildir. Tarım ekonomisine dayanıp, arz yönlü ekonomi politikası izlenmektedir. Bu nedenle sermaye birikimi ve burjuva gelişmemiştir. Geleneksel Osmanlı ekonomisinde, kârlılık dahi denetim altındadır.

Devlet zenginlik ve burjuvayı kendi merkezine tehdit olarak görmektedir. Bu durum devletin güçlü, toplumun zayıf olmasıyla betimlenmektedir. Sonuç itibariyle II. Abdülhamid'e uzanan süreçte tarif edilen geleneksel Osmanlı ekonomisi, kalkınma için yapısal dönüşümler geliştirememiştir. (Genç 2005:334-342)

Çalışmamız içerisinde incelediğimiz bölümlerin içeriğine uygunluk gösteren birçok kaynaktan yararlanılmıştır. II. Abdülhamid dönemine ilişkin gelişmelerin incelenmesi sırasında, bahsedilen alanlardaki söz konusu gelişmelere ait, çalışmamızın bütünündeki iddiadan bağımlı veya bağımsız iddialara sahip çalışmalardan yararlanılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi modernleşmesini kalkınma ve modernleşme ilişkisi bağlamında ele alan, bunu da muhafazakâr modernleşme stratejiyle ilişkilendiren tezimizin alternatif bir iddiaya sahip ve özgün olduğu, kullanılan kaynakların içeriğinden ve çalışma içerisinde yararlanma biçiminden anlaşılabilir. Bu kapsamda bahsedilen kaynaklar içerisinde Naim Ürkmez'in "II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı" çalışması dikkat çekmektedir. Bahsedilen çalışmanın II. Abdülhamid'in modernist icraatlarından bahsetmesinin, hegemon görüşe alternatif bir özgünlüğe sahip olduğu iddia edilebilir ise de, çalışmamız ile ayrılan yönleri çoktur. İfade edilen çalışmada, kalkınma ile modernleşme arasında doğrudan bir nedensellik kurulmamış, söz konusu dönemdeki modernleşme faaliyetleri kalkınma merkezli incelenmemiştir. Ürkmez, çalışmasında, *muhafazakâr modernleşme* gereği kültürel yönden batılılaşmaya mesafeli durulmasını modernleşmeye zıt olarak değerlendirmektedir. Ürkmez (2006: 138) bunu şu şekilde dile getirmiştir: " Abdülhamid dönemi modernleşme anlayışının eksik kısmı kapsayıcılıktan yoksun oluşuydu. Çünkü bu dönemde modernleşmenin sadece maddi kısmı alınmaya çalışılmış, düşünsel kısmı üzerinde durulmamıştır." *Düşünce* ile zihniyet, ideoloji ve dünya görüşü, dolayısıyla modern yaşama biçimi kastedilmektedir. Oysa bizim iddiamız "*sadece maddi kısmının alınması*" bir eksiklik olarak değil, modernleşme anlayışından, yaklaşım farkından kaynaklanmaktadır.

Tezimizin belki odağını oluşturan eğitim kısmında kaynak olarak yararlandığımız Bayram Kodaman'ın "II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi" adlı

eserini özellikle zikretmek isteriz. Dönemin eğitim faaliyetleri açısından öncü kabul edilebilecek çalışma esaslı kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu yayını olup, dönemin maarif ve devlet salnamelerini titizlikle inceleyip, derlemiş, söz konusu dönemin eğitim sistemini ve faaliyetlerini, basamaklar halinde tasnif ederek kapsamlı biçimde ortaya koymuş alanında örnek bir çalışmadır. Osmanlı eğitim tarihinde, yine öncü eserlerden Osman Nuri Ergin'in 5 ciltlik "Türkiye Maarif Tarihi", Yahya Akyüz'ün "Türk Eğitim Tarihi" ve Selçuk Akşin Somel'in "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi" ilgili yayınları önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır. Nadir Özbek'in "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması" adlı çalışmalar, dönemin maliye alanındaki nizamnamelerini ve talimatnamelerini doğrudan incelemeleri açısından zikredilmesi gereken diğer kaynaklar arasındadır.

Bu tez kaynaklara dayalı bir çalışmadır. Öne sürdüğümüz hipotez, konuyla ilgili tasnif edilmiş ve yazılmış kaynakların taranmasıyla test edilmektedir. Tartışmanın genelinde eleştirel yaklaşım söz konusudur.

Bu çalışma, 5 temel bölümden oluşmaktadır. "Osmanlı Modernleşmesi" adlı birinci bölümde modernleşme olgusu, evrensel düzeydeki tariflerinden yola çıkılarak, toplumsal ve siyasal aidiyetlerine doğru yönlenerken, olgusal ve kavramsal düzeyde incelenmiştir.

"Tanzimat Öncesi Osmanlı-Türk Modernleşmesi" adlı ikinci bölümde, Osmanlı Modernleşmesi için bir milat olduğu söylenebilecek Tanzimat Fermanının, ilan edilmesi öncesindeki Osmanlı yenileşme ve ıslahat hareketleri incelenmiştir.

"Tanzimat Sonrası Osmanlı-Türk Modernleşmesi" adlı üçüncü bölümde, Tanzimat Fermanı sonrası dönem, ikinci bölümde incelenen Tanzimat öncesi yenileşme ve ıslahat hareketleri ile mukayeseli olarak incelenmiştir. Cumhuriyet dönemi modernleşmesi bu bölüm içerisine eklenerek Osmanlı Modernleşmesinin kapsamı Türk

modernleşmesi olarak genişletilmiştir. Böylelikle III. Selimden, Cumhuriyete uzanan bir Türk modernleşmesi devamlılığı yakalanmaya çalışılmıştır.

“II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Türk Modernleşmesi” adlı dördüncü bölüm, çalışmamızın ana iddiasını oluşturan, hacim olarak en büyük bölümdür. Bu bölümde, söz konusu dönemdeki gelişmeler ve icraatlar gruplandırılarak modernleşme ile ilişkisi kapsamında analiz edilmiştir. Bölüm içindeki “Eğitim Alanında Modernleşme” başlığı çalışmanın kalkınma odaklı muhafazakâr modernleşme iddiası açısından dikkat çekicidir.

“Modernleşme Penceresinden Osmanlı’ya Nispet Edilebilecek Ülkeler” adlı beşinci bölümde ise, Osmanlı modernleşmesini mukayese etmek üzere, Japon ve Rus modernleşme tecrübeleri ele alınmıştır. Bu bölümde Osmanlı modernleşmesi ile ilgili ülke modernleşme biçimlerinin zaman, kapsam, etkinlik açısından mukayeseleri yapılmıştır.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Osmanlı modernleşmesi olarak tarif edilebilecek kavramın; Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, kültürel ve devlet teşkilatına ait özelliklerini, aidiyetlerini, reformlarını içerisinde barındıran bir alt başlık olduğu söylenebilir. Söz konusu alt başlığın anlaşılabilmesi ve incelenebilmesi için evrensel düzeyde modernizm ifade edilmelidir.

1.1 Modernleşme Kavramı ve Olgusu

Modernizm; insanın değdiği, etkileşim halinde olduğu her alanda karşımıza çıkabilmektedir. Farklı kapsamlara sahip modernizm tanımlamaları söz konusudur. Evrensel düzeyde modern kavramının ifade ettiği olguları; kapsayıcı bir içerikle Heywood (2007:38) tanımlamıştır.

“Sosyal açıdan modernleşme, yeni sosyal sınıfların, orta sınıf ve işçi sınıfının yer aldığı, piyasa yönelimli ve kapitalist bir iktisat anlayışı ile bağlantılıdır. Siyasal olarak ise modernleşme, mutlak monarşilerin yerini, anayasal, zamanla da demokratik yönetimlerin almasını gerektirmiştir. Kültürel açıdan da modernleşme, aydınlanma fikir ve görüşlerinin yayılması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu fikirler geleneksel dini ve siyasal fikirlere meydan okumuş ve genel olarak ilim, irfan, akıl ve ilerleme ilkelerine teslimiyet ile temellendirilmiştir.”

Heywood yaptığı bu tanımlamayla modernizmin unsurları olan olguları sosyal, siyasal ve kültürel olarak tasnif ederek, tüm olgulardan bahseden kapsamlı bir içerik ortaya koymuştur. Kapsamlı ve zengin bir içerikle tanımlama yapılabilmesi için tüm

olgular için geçerli, ortak bir kavrama ihtiyaç söz konudur. Zamanın ileri doğru, çizgisel bir düzlemde gelişeceği anlayışının, bahsedilen ihtiyaca cevap verebileceği düşünülebilir. Bu kapsamda Ürkmez 'in (2006:8) yaklaşımı dikkat çekicidir.

“Modernizm düşüncesi, bir aydınlanma projesi olarak sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışı üzerine oturmaktadır. Bu ilerlemenin, aydınlanma felsefesine göre belli bir amacı vardır; söz konusu amaç, ideal toplum düzeni olarak ifade edilmektedir. Buradan Aydınlanma projeksiyonu için geçerli bir diğer öncülün altı çizilebilmektedir. Bir ideal toplum düzenini varsaymak aynı zamanda bir mutlak gerçek kavramını düşünce sistemine sokmak demektir. Bilindiği gibi Aydınlanma felsefesinin başlangıcı sayılabilecek doğal toplum ve doğal hukuk kavramları bir tür laikleştirilmiş mutlak gerçek düşüncesinin yansıması olarak kabul edilmektedir. Modernleşme projeksiyonu, her şeyden önce laik bir hareket olma özelliği taşımaktadır. Rönesans ve Reformasyondan Aydınlanmaya uzanan değişim çizgisi içinde ön plana çıkan düşünsel boyut bilim ve bilginin değişimi olarak tanımlanabilir.”

Tanımda ifade edilen doğrusal ilerlemenin yöntemsel olarak rasyonalizm, sekülerleşme, aydınlanma kavramları içinde geçerli olduğu düşünülebilir. Rasyonalizm, sekülerleşme, aydınlanma gibi kavramlara yapılan vurguların farklı olgulara yer veren tanımlamalardaki yöntemsel bir gereklilik olduğu iddia edilebilir. Modernizm tanımlamalarında kapsamın daralması, spesifik olgulara özgü tanımlar yapılması, olgular arasında ilişki olmadığı, modernizmin salt olarak tanımladığı olgularla ilgili iddiası olduğu anlamına gelmez. Modernizmin spesifik tanımlarında da olgular arasındaki ilişkiyi inkâr değil, sadece ilgili olguya ait vurgu söz konusudur. Tanımlamalarda rasyonalizm, sekülerleşme, aydınlanma gibi kavramlara yer verilmesi spesifik tanımlamaların bütünüün parçası olduğunu düşündürmektedir.

Modernite, düşünce dünyasındaki köklü değişim, akılcılık gibi evrensel olguların öne çıkmasıyla mutlakiyetçi yönetimlerin yerini burjuva demokrasilerinin alması olarak düşünülebilir. Modern devletin ortaya çıkışı ile modern sanatların ortaya çıkışının farklı tarihlerde olduğu söylenebilir. Öncelikle modern devletin orta çıkması daha sonra ise sanat yapma biçimindeki köklü farklılıklar ortaya çıkmıştır. Lash spesifik

bir tanımlamada da ortak olguların kullanılabilceğini, bununla beraber çeşitli olgular üzerindeki modernleşme süreçlerinin olgulara farklı evrelerde etki edebileceğini ifade etmiştir. Modernizmin olgular üzerindeki takvimsel etkilerine mimari yapılar örnek gösterilebilir. Mimari yapılarda; yüzyıllar boyunca oluşan geleneksel üsluptan kendini ayıran yeni bir biçim doğmuştur. Modern mimari olarak tarihlenen eserlerin aidiyet yüzyılları modernizm evreleri hakkında fikir vermektedir. Modern olarak tarif edilebilecek mimari üslup Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı modern dünyaya ait olguların yansımasıdır (Lash 1994: 47).

Endüstri Devrimi'nden sonra ortaya çıkan bir dizi sosyo-ekonomik gelişme mimari alanı, üretim biçimini etkileyecek biçimde derinden değiştirecektir. Üretim biçiminin değişmesi için gerekli teknolojik donanımı da temin eden Endüstri Devrimi'dir. Bu gelişmelerle birlikte mimaride kendinden önceki dönemden daha yalın, geleneksel mimari üsluptan uzak, yeni mimarinin yaygın manada kabul görmesi "modern mimarlık" denilen yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açacaktır (Biol 2006:3-5).

Endüstri Devrimi ile Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı olgular için tıpkı mimari alanda olduğu gibi teknolojik gelişimin ve desteğin gerekli olduğu düşünülebilir. Söz konusu ihtiyacı karşılamak için gerekli bilimsel paradigma değişikliği Endüstri Devrimi'nden önce başlamış olup, Endüstri Devrimi'nin ilgili paradigma değişikliğinin sonucu olduğu iddia edilebilir. Berman modernleşmeyi; fiziksel bilimlerde evrene bakışımızı değiştiren esaslı anlayış değişikliklerinin olduğu, keşiflerin yapıldığı, bilimsel bilginin faydacı bir amaçla artık teknolojiye dönüştüğü, bireylerin yaşadığı dönüşümün hızlanması, günlük hayatın temposunun arttığı, iktidarın sınıf mücadelelerini kapsadığı, sanayileşme ile nüfusun kitlesel yer değiştirme hareketlerinin demografik hareketlere sebep olduğu, uzak toplum ve kültürlerin birbirine bağlandığı, bireylerin kendi hayatları üzerindeki denetimini arttırdığı tüm bunların sonucunda ortaya çıkan karmaşayı doğuran sürekli bir oluş halinde yaşatan süreçler olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamada kullanılan unsurlar aynı zamanda Berman'a göre modern hayatın karmaşasının beslendiği havuzlardır. Modernleşme süreçlerinde ölçütlerden biri de insanın nesne olmaktan özne olmaya yönelmesidir (Berman 1994: 28-29).

Berman'ın (1994) modernizm tanımlamasının bilimsel paradigma ve keşif vurgusu Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkmasındaki tarihsel sırayı ifade ettiği kadar, teknolojinin faydacı tarafını, iktisadi çekiciliğini de ifade ettiği düşünülebilir. Modernleşme süreçlerinde bahsedilen insanın nesne olmaktan özne olmaya yönelmesi, tanımlamaların beşeri bir noktaya doğru taşındığının göstergesidir. İnsanın belirleyiciliğinin artmasıyla birlikte özneleşmesinin iktisadi ve sosyal sonuçları olmaktadır. Kalkınma, bahsedilen iktisadi sonuçların en önemlilerindedir. Özellikle modernleşme ile kalkınma olguları arasındaki benzerliğin, temel nedeni olarak insanın modernleşme süreçlerindeki özneleşmesi olduğu, iki olgu arasındaki mekanizmanın ise sanayileşme olduğu iddia edilebilir. Kalkınma ve modernleşme arasındaki ilişkiye itirazdan çok, bu iki olgu arasındaki nedensellik dikkat çekici ve tartışmalıdır. İki olgudan birinin diğerinin sonucu yapılması modernleşmenin bir tanımlama biçimi olduğu ifade edilebilir. İktisadi çerçevede kalkınma kavramını oluşturan olgular ile modernleşmenin çerçevesini oluşturan olguların, iç içe geçmişliğinin derecesinin olgular üzerinde karışıklığa yol açacak kadar fazla olduğu düşünülebilir. Modernleşmedeki yapısal değişimlerin benzerini W. Rostow'un beş aşamada formüle ettiği ekonomik modernleşmede görebiliriz. Kalkınma ile modernleşme arasında bir bağ kurulmaya çalışıldığında sanayileşme ara kavram olarak ifade edilmektedir. Sanayileşme, Ortaylı'nın tanımında da geçen az gelişmiş toplumun gelişmiş topluma geçişinde, kalkınma ve modernleşmenin olmazsa olmazıdır (Yavilioğlu 2002: 64).

İnsanın özneleşmesinin siyasal sosyal sonuçlarına vurgu yapan tanımlamalar öncelikle modernist olguların evrensel tanımlamalarından yola çıkıp, toplumsal aidiyetlerin kimliklerin köklerin oluşumuna ve ifadesine odaklanır. Böylelikle karşımıza toplumlar için gelenek ve gelenek sonrası dönem olarak ifade edilen, gelenek karşıtlığı üzerinden yapılan toplumsal bir tarif çıkar. Modernlik düşüncesinin özünde gelenekle bir karşıtlık söz konusudur. Kimi toplumsal durumlarda geleneksellik modernlik bir arada bulunabilir. Modernliği tek başına anlamak yerine düşünümSELLİKLE bir arada düşünmemiz gerekir. DüşünümSELLİK esas olarak insana özgü davranış biçimidir. Berman'ın ifade ettiği insanın özneleşmesi meselesidir. Modernleşmeyi tanımlamanın diğer bir tarafı kurduğu karşıtlık ilişkisinden hareket edersek geleneği anlamakla ilgilidir. Gelenek önceki kuşakların düşünsel tecrübelerine saygı duyar ve geçmiş

sembolize eder. Böylelikle gelenek deneyimlenmiş bir toplum pratiğidir. Toplumsal pratiklerin dinamik yapısı geleneğin değişime olan direncini engeller (Gidens 1994: 39-40).

Modernizm tanımlarından bahsedilirken öncelikle evrensel düzeyde temas ettiği olguları kapsayan biçimi ifade edilmiştir. Olguları birbirine bağlayan ortak kavram ihtiyacının söz konusu olduğu, ortak kavramların ise neler olduğundan yola çıkarak, ortak olguların spesifik tanımlamalarda da vurgulanmalarıyla birlikte; modernizmin dar kapsamlı tanımlarının ayrı ayrı ele alımları değil bir bütünün parçası olduğunu düşündürdüğü ifade edilmiştir. Modern mimari kavramının modernizmin içeriğine ve seyrine örnek olabileceği iddia edilebilir. Bir tarafıyla mimari eserler tarihlendikleri yüzyıl itibarıyla modernleşme tarihi olup, diğer tarafıyla modernleşmenin farklı olgulara farklı takvimselliklerle yansıtılabileceğinin göstergesidir. Modern mimari olarak tanımlanan kavram Endüstri Devrimi'ne ve iktisadi önceliklere işaret etmektedir. Bunlar için gerekli olan gelişmeleri ortaya çıkaran olgu teknolojidir. Modernleşme tanımlaması yaparken teknolojideki ilerlemeyi ortaya çıkaran bilimsel paradigma değişikliğinin altı çizilmelidir. Bunların sonucunda modernleşme tanımlamalarının seyri açısından önemli bulanabilecek husus Berman'ın (1994: 28-29) ifadesindeki insanın nesne olmaktan özne olmaya yönelimidir. Bu yönelimin modernleşme tanımlamalarında siyasal ve iktisadi sonuçları söz konusudur. Modernleşme tanımlamalarının beşerileşmesinin nedeninin insanın özneleşmesi olduğu iddia edilebilir. Olgusal olarak beşerileşmenin modernizmin toplumsal kimlik ve tarif kazanmasına yol açtığı düşünülebilir. Modernleşme tanımlarının toplumsal kimlik ve kök kazanmasının evrensel düzeyde geçerli zemini olduğu ifade edilebilir. Toplumların kendine özgü yapıları ve tarihselliği içerisinde her toplumun farklı kimlik ve aidiyetine vurgu yapan tanımlamaların ise başından beri daraltılarak ifade edilen modernleşmeyi oluşturan olguların, uyarılama alt başlığı olduğu söylenebilir. Modernleşmenin toplumsal tarifleri ayrı bir olgu olarak değil, olguların toplumların modernleşmesine uyarlamasıdır. İfade edilen olguların toplumlarla ilişkilendirilmesi sonucunda belirli bir coğrafyaya, medeniyete, kültüre, aidiyete, devlete sahip toplumların modernleşmesinin tanımlanması söz konusu olabilecektir. Son yüzyıllarda insanoğlunun bilgi artışına dayalı geçirdiği toplumsal dönüşüm ilk kez Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkmış

diğer coğrafyalarda ise daha sonraları ortaya çıkmıştır. Tarihsel olan bu olgunun önemli olduğu iddia edilebilecek iki sonucu olmuştur. Bunlardan ilki; modernizmin klasik olarak geleneksel toplumların; batının toplumlarına bakarak kendini değiştirmesi olarak tanımlanması, ikincisi ise; modernleşme ile batılılaşmanın aynı olguyu ifade ettiği iddiasıdır. Modernleşme olgusuyla bir arada düşünölen Batı Avrupa toplumlarının modernleşmesinin; kendinden sonra modernleşme süreçlerine giren diğer toplumların modernleşmesinden farklı yanları söz konusudur. Batı modernleşmesi içsel dinamiklerin daha çok etkili olduğu, daha uzun bir zamana yayılmasından dolayı daha az sancılı bir dönüşüm sürecidir (İpekeşen 2013: 1-2).

Toplumların modernleşmesinin; modernleşme kavramının daraltılmış, olgusal düzeyde uyarlanmış bir alt başlığı olduğunu ifade ederken toplumların modernleşme süreçleri içinde benzer bir dallara ayrılma söz konusudur. Batı toplumlarının modernleşmesi ile Batı toplumlarını takip eden toplumların modernleşmesi ayrı ayrı özelliklere sahip süreçlerdir. Takvimsel olarak batı toplumlarının modernleşmesinden sonra modernleşme sürecine giren Osmanlı modernleşmesini, evrensel düzeyde modernleşme olgularından hareketle Ortaylı (2000:14) şöyle tarif etmiştir.

“Osmanlı toplumunun modernleşmesi, modernleşmenin klasik tanımı olan, gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmiş bir toplum tarafından alınması gibi bir tümceyle anlaşılabilir. Modernleşme olgusu, kaba bir deyişle var olan değişmenin değişmesidir.”

Bu tanımlama ile modernizmin evrensel değişim iddiasına sadık kalınırken Osmanlı toplumunun modernleşmesinden kast edilen olgunun, yabancı bir toplumun taklit edilmesine indirgenemeyeceği, modernleşmenin değişimin kendisini de kapsayan köklü bir paradigma değişimi olduğu ifade edilmiştir. Ortaylı(2000)'dan paylaşılan bu tanımlama ile Osmanlı-Türk modernleşmesine kapı aralanırken aynı zamanda modernleşmeye ait olguların merkezindeki kavram olan *değişime* de vurgu yapılmıştır. Osmanlı modernleşmesi ifade edilirken; modernizmi oluşturan evrensel olgulardan uzaklaşılması, bununla birlikte toplum üzerinde uyarlanan olguların topluma ilişkin aidiyetleri birlikte ifade edilmelidir.

1.2 Osmanlı'da Modernleşme

Modernizme ait olguların toplumlar üzerindeki sonuçlarının takvimsel başlangıcı hakkında görüş birliği bulunmasa da, İpekeşen'in (2013: 1-2) ifade ettiği anlayış üzerinden bu durum değerlendirilecek olursa Osmanlı toplumunun modernleşmesinin, Batı Avrupa toplumlarından sonra başladığı söylenebilir. Dolayısıyla; Batıya nazaran geç bir dönemde modernleşme çabalarının Osmanlı'da yoğunlaştığını ifade edebiliriz. Bu durumun sonucu olarak Batı modernleşmesi ile Osmanlı modernleşmesi arasındaki farkın sadece takvimsel bir farklılık olmayıp niteliksel farklılıkların, ayrımlarında söz konusu olduğu söylenebilir.

1.2.1 Osmanlı Modernleşmesinin Niteliği

Osmanlı modernleşmesinin devlete ve topluma ait siyasal, sosyal, sınıfsal yapısından ileri gelen kendine özgü nitelikleri olduğu iddia edilebilir. Osmanlı modernleşmesi olgusal olarak doğrusal bir zaman sırasıyla farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Islahat, reform, yenileşme, modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma, inkılap gibi ifadelerin sırasıyla işaret ettiği olgular ve kullanılma biçimleri; Osmanlı modernleşmesinin devlet düzenindeki değişim odaklı yapısının içerisindeki hareketlenmeye, yönelime işaret etmektedir. Ortaylı (2000:14) bu durumu şöyle tarif etmektedir:

“Osmanlı modernleşmesi, o toplumdaki kurumların, bireylerin değişmesini ve nihayet toplumsal ve siyasal örgütlenmenin odağı olan devletinde yapısını kapsar.”

Modernleşmenin temas ettiği olgular üzerindeki etkilerinin, tüm olguları kapsayacak biçimde genişlemesinin, Ortaylı'ya (2000) göre Osmanlı modernleşmesi içinde geçerli olduğu iddia edilebilir. Modernleşmenin evrensel düzeyde geçerli olan kurallarının, Osmanlı modernleşmesinde de görülebiliyor olması, Osmanlı modernleşmesinin, Batı modernleşmesinden farklı nitelikleri olmadığı anlamına gelmeyeceği öne sürülebilir. Kendine özgü nitelikleri belirleyen ve bu nitelikleri ortaya çıkaran önemli olgulardan birinin mülkiyet olgusu olduğu söylenebilir. İlerideki bölümlerde Osmanlı devletinin geleneksel ekonomik sistemi içerisinde, bu olgu ayrıntılı

ifade edilecektir. Osmanlıdaki reform hareketlerinin toplumsal dönüşümün sonucunda ortaya çıkan değişim iddiasına cevap vermek üzere ortaya çıkmadığı aksine toplumsal dönüşümün kaynağı olduğu ifade edilebilir.

“Osmanlıda modernleşme halkın sosyolojik yapısından kaynaklanan bir gelişme olmadığı için bir halk hareketi değildir. Yönetici aydın eliti tarafından sırtlanan bir çabadır. II. Viyana bozgunundan, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar tarihi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkan modernleşme, bu tarihten sonra, yöneticiler tarafından topluma dikte ettirilen bir hareket olmuştur” (Touraine,1995:226; Aktaran: Fidan, Şahin ve Çelik 2011: 124).

Yöneticilerin *topluma diktesi* olarak tarif edilen bu olgunun Osmanlı modernleşmesinde belirleyici olduğu iddia edilebilir. Osmanlı modernleşmesinde belirleyici olarak iddia edilebilecek diğer bir olgu *Batıcılık ve Batılılaşma* adı altındaki tartışmalardır. Bu olguyla ifade edilenin batının değerlerinin tümüyle Osmanlı'nın içine taşınması olduğu düşünülebilir. Batılılaşma olgusunun modernleşmenin bir biçimi değil kavramın kendisi olduğu anlayışının belirli zamanlarda Osmanlı'da güç kazandığı iddia edilebilir. Bununla birlikte Osmanlı modernleşmesinin, iki yönlü olduğu iddia edilebilecek askeri niteliğine dikkat çekilmelidir. Bunlardan birincisi; Osmanlı modernleşmesinin çıkış noktasının askeri alanda reform yapma isteği olduğu, buna gerekçe olarak askeri yapı ile devlet düzeni arasında birbirleri ile sıralı olduğu iddia edilebilecek ilişki olmasından dolayı devlet düzeninin yeniden yapılandırılmasına askeri alandan başlanması gösterilebilir. İkincisi; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından itibaren askeri sınıfın modernleşme taraftarı ve yürütücüsü olmasıdır. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesinin askeri niteliği sık vurgulanan bir husustur.

“Osmanlı modernleşmesi sürecinin özünde askeri tedbir sorunu yatmaktadır. Sürüp giden askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Osmanlıları batının askeri üstünlüğünün altında yatan amilleri aramaya teşvik etmiştir. Osmanlı devlet adamları, 17. yüzyıl başlarında, imparatorluk yönetiminin pek çok eksiği bulunduğunu fark etmişlerdi. İlk olarak imparatorluğun çökmekte olduğunu anladıklarında Osmanlılar tarafından hissedilen şok ve özellikle 18. yüzyılın sonunda maruz kaldıkları peş peşe

gelen felaketlerin sebep olduğu sarsıntı çok ciddi ve ıstıraplıydı. Çünkü toprak genişlemesi politikası Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda önemli bir rol oynamaktaydı ve Osmanlı devlet adamlarının ekonomik çöküş ve mali yetersizliklerden kaygı duydukları bir sırada, toprak kaybı, gelir kaybı anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan gerilemenin dehşet verici bir şekilde fark edilişi, bütün Osmanlı reformlarının gerisindeki itici gücü teşkil etmiştir” (Mardin 1998: 153-154; Aktaran: Fidan, Şahin ve Çelik 2011: 118).

Osmanlı modernleşmenin ilk döneminde yenileşme ve reform olarak tarif edilen olgudan kastın askeri alandaki karşılığının; ordunun donanımsal olarak batı ordularını yakalayacak standarda getirilmesi olduğu ifade edilebilir. İmparatorluk için hızlı ve kolay bir çözüm olarak görülen bu yaklaşım biçimi gereken iyileşmeyi sağlamadıkça yeni adımlar atılmakta böylece askeri alandaki yeniliklerin kapsamı genişleyerek idari, siyasal, sosyal, hukuki geniş çaplı bir dönüşümün gerçekleşeceği ifade edilebilir. Ortaylı (2000: 24) bu genişlemeyi askeri niteliklerle sınırlandırmazken, askeri alanının dışına çıkan genişlemeyi gene askeri alandaki iyileşme maksadına bağlamıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri gereksinimleri dolayısıyla Avrupa dünyasına, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda olduğu açıktır. Askeri reformların sadece kışlayla sınırlı kalmayacağı, daha doğrusu reformun askeri cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda vergilerin düzenli toplanması için maliyeye yansıtacağı açıktır. Çünkü devamlı merkezi bir ordu tutmak demek, modern merkeziyetçi bir sisteme dayalı bir mali idare gerektirir. Nihayet bu gelişmenin, yönetimin her kompartımanına ve hukuk alanına sıçrayacağı açıktır.”

Modernleşmenin kapsamının olgusal olarak genişlemesi başka bir ifadeyle, birbirinden farklı, çeşitli olguları içine alarak mali güç ve yapı ifade eden ekonomik bir anlam kazanmasının sonucu olarak modernleşme, kalkınma kavramı ile birlikte düşünülecektir. Kalkınma ile modernleşme arasındaki ilişki Osmanlı modernleşmesi özelinde; Tanzimat’tan II. Abdülhamid’e kadar kalkınma kavramının nedenselliği ve tetikleyiciliği üzerinden yürümemiş aksine kalkınmanın; modernleşmenin sonucu olarak görülmesi eğiliminde hareket edildiği iddia edilebilir. Çalışmamız için önemli bir

mesele olarak görülen bu yaklaşımın istisnasının, II. Abdülhamid dönemi olması iddiası çalışmamızın temel prensibidir. II. Abdülhamid'in kalkınma ve modernleşme ilişkisini ele alırken Osmanlı modernizminin baskın yapısının ve tarihselliğinin aksine bir eğilimle Osmanlı modernizminin merkezine kalkınmayı almış, bunu da salt olarak iktisadi değil batı tarzı eğitimle ilişkilendirerek yapmıştır.

1.2.2. Aydınlar ve Osmanlıda Modernleşme Düşüncesi

Modernleşmenin Türkiye'deki seyrini anlamak için öncelikle Osmanlı aydınını iyi kavramak gerekir. Türkiye özelinde aydın ve modernleşme ilişkisi aydın merkezlidir. Aydın modernitenin taşıyıcısı hatta dayatıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz aydının çelişkilerini, Osmanlı aydınlarının tecrübelerinin de aramak gerekir. Yeniçeri'nin (2008: 2) "Türkiye'de modernleşme gayretleri bu anlamda toplumsal, ekonomik ve teknolojik evrimden değil daha çok zorunluluk ve dayatmadan kaynaklanmıştır." ifadesi Osmanlı aydınını bahsettiği dayatmanın tarafı haline getirirken, "ekonomik ve teknolojik evrimden değil" diyerek Osmanlı modernleşmesinin "kalkınma" sonucunda ortaya çıkmadığına da vurgu yapmaktadır. Böylelikle kalkınmayı değil modernleşmeyi merkeze alan Osmanlı modernleşmesinin aydın tarafının gerekçesi ifade edilmiş olmaktadır. Osmanlı aydını ile modernleşme arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Tanzimat, Islahat, Teşkilat-ı Esasiye, Meclis-i Mebussan, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilanında rol alan bürokratik zümrenin aynı zamanda Osmanlı aydını olarak tarif edilmeleri, bürokrasi ile Osmanlı aydını irtibatını tarif etmektedir (Yeniçeri 2008: 2).

Osmanlı aydınının; Batı modernleşmesindeki gibi aristokratik yapısı olmadığı, kendini saray bürokrasisi üzerinden ürettiği iddia edilebilir. Bu durumun geleneksel Osmanlı ekonomisinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Geleneksel Osmanlı ekonomik sistemi mülkiyet ilişkileri üzerinden bir aydın tarifini olanaksız kılmakta, aydın için kamusal alanı zorunlu kılmaktadır. Bu durumun anlaşılabilmesi için geleneksel Osmanlı ekonomisinin yapısı ve ilişkileri ifade edilmelidir. Geleneksel sistemin yaşaması onu yaşatacak güçlü bir organizasyonla mümkün olabilmekteydi. Devlet ve devlet adına hareket edenlerin, kaynaklar üzerinde kesin bir hâkimiyetinin olması gerektiği

düşünülmüyordu. Kaynaklar üzerinde ki bu ayrıcalıklı hâkimiyet bürokratik zümreyi güçlendiriyordu. Bu durum *Osmanlı fiskalizmi* olarak tarif edilmektedir. Bürokrasiye, Osmanlı toplum yapısının unsurlarına oranla büyük bir imkân sağlanmakta idi. Devlet görevinden ayrılanlara önceki gelirinin ancak onda biri, yüzde biri kadar imkân tanınıyordu. Bu sayede bürokrasinin sermaye birikimi engelleniyor, bürokrasinin sermaye üzerindeki gücü sadece görev yaptığı dönem ile sınırlandırılıyor idi. Osmanlı toprak sistemi; büyük toprak sahipliğini normal kabul etmiyor, sistemin dışında görüyordu; bununla birlikte işlenecek toprak dağılımında da köylüyü topraksız bırakmak istemiyordu. Büyük toprak sahipliğinin sistem içinde yer almaması, Batı feodalizminden ayrılan önemli unsurdur. Osmanlı'nın geleneksel ekonomik sisteminin, kapitalizmin gelişmesini engelleyecek bir yapıda olduğu söylenebilir. Büyük toprak mülkiyetine dayanan batı feodalizminin kapitalizme yol açtığı bu durumla birlikte ifade edilmelidir. Osmanlı sisteminde Batıdaki gibi ekonomik güç odaklarının siyasal güce dönüşmesi pek söz konusu değildi. Ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki karşılıklı etkileşim Batıda söz konusudur. Osmanlı sisteminde bu durum tamamen tek yönlüdür güç ve denetim siyasettedir. Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını engellemek ve sürekli yenilenen meritokratik bürokrasi kadrosunun gücünü sürekli kılabilmek için devşirme sistemi uygulanmıştır. Benzer bir uygulama ekonomik alanda bir gücün oluşmaması içinde uygulanmıştır. Askeri yönetici sınıfındaki kişilerin miraslarına el konması da bu amaca yöneliktir (Genç 2005: 68-84).¹

1.2.3. İdeolojiler ve Osmanlı Modernleşmesi

XIX. yüzyıl düşünce dünyasının adına *toplumsal* denebilecek kaygılar taşıdığı ifade edilebilir. Bu durumu; toplumun bir kitle olarak harekete geçirilmesi olarak tarif edebiliriz. Mardin (1991); Osmanlı toplumunun gerek batı düşüncesi içerisine çekilmesini gerek İslami düşüncenin içerisine çekilmesini toplumun siyasi sürece katılımı için gereklilik olarak görmektedir. Bununla beraber Osmanlı düşünce dünyasının "toplumsal" zorunluluklarını iktisadi olarak açıklamaya çalışmanın çok yetersiz kalacağını ifade etmektedir. Osmanlı modernleşmesinin, iktisadi kalkınma

¹Mehmet Genç'in Yapı Kredi Bankasının 1994'de İstanbul'da düzenlediği adı "Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi" konuşmacılarının; Prof. Ahmed Güner SAYAR ile Prof. Edhem ELDEM'in olduğu paneldeki konuşmalardan kaleme aldığı ilgili bölümden yararlanılmıştır.

sonucunda ortaya çıkmadığı bu ifadeden çıkarılabilecek bir yaklaşımdır. Toplumsallaşma için öne çıkan unsur olan din, bu sayede kendine yeni bir ideolojik anlam kazanmıştır. Kimi Osmanlı aydınlarına göre Avrupalıların politikalarına karşı daha aktif bir karşı koyuş ortaya konulmalıdır. Toplum bu yeni ideolojik ekseninde bir kitle olarak harekete geçirilmeliydi. Milliyetçilik bu *seferberlik* isteğinin bir siyasal biçimidir. Bu durum sadece Osmanlı ile sınırlı değil evrensel bir karakter taşır. Bu türden milliyetçilik çağdaş milliyetçilik olarak ifade edilebilir. Gellner milliyetçilik için gerekli ortak milli kültür geliştirme arzusunu çağdaş merkezî devlet, merkezîliği sağlama isteğiyle ifade etmektedir. Milli eğitim ve onunla uyumlu kültür sistemi inşası bu amaç için vasıta olarak görülmektedir. Bu türden vasıtaların kullanımı merkezî bir ideolojinin ortaya çıktığını göstermektedir (Mardin 1991:89-90).

1.2.4. Osmanlı'da Modernleşme Zorunluluğu

Osmanlı modernleşmesinin siyasal kökenlerini ve motivasyonunu ifade ederken belirli gerekçeler üzerinde durulmalıdır. Askeri mağlubiyetlere çözüm bulma, idari ve mali yapının iyileştirilmesi gibi gerekçelerden bu kapsamda bahsedilebilir. Osmanlı modernleşmesinde ortaya konan devlet iradesini 'iç karar' mekanizmalarıyla ifade etmek bu iradenin çıkış noktasının, savaşlardaki mağlubiyetlerle somutlaşan dışsal etkilere çare bulunması olduğunu söylemeye engel değildir. Sistemi yenileme iradesini Ortaylı (2000: 24-25) bahsedilen bu 'iç karar' kavramı ile tarif etmiştir:

“Osmanlı Batılılaşması, Batıyı hayranlıkla değil, zorunluluk nedeniyle tercih etmiştir. Tanzimat'ın en muhafazakâr görünen kişiliği Cevdet Paşa'nın, imparatorluğun idari yapısının Batılılaşmasında en önemli rolü oynayanlardan olduğunu unutmayalım. Nihayet ismi konmayan Batılılaşma bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur.”

Ortaylı (2000)'nin 'iç karar' kavramını idari alandaki düzenlemelere dayandırdığı anlaşılmaktadır. İdari düzenlemelerin, Osmanlı siyasal merkezinin ürünü olduğu ifade edilebilir. Örneğin daha önce ifade edildiği üzere güçlü merkezî ordu ile maliye arasındaki ilişki düşünüldüğünde bu türden düzenlemeler dışsal baskı ile değil 'iç karar'ın sonucudur. 'İç karar' ifadesi ile maliye düzenlemeleri bir arada

düşünüldüğünde amaçlanan mali iyileşmenin, yerleşik düzeni yenileşme kararlarında ikna ettiği iddia edilebilir. Yenileşme kararlarının Osmanlı devleti içerisinde alınması, Batılı devletlerin Osmanlıya müdahale etme durumunun ifadesine engel değildir. Diğer bir ifadeyle Osmanlı karar alıcılarının, kararlarında dış dinamikleri göz önünde bulundurdıkları iddia edilebilir. Dış zorlamaları bütünüyle inkâr etmek yanıltıcı olacaktır, ifade edilen bir kıyaslama sonucunda ulaşılan kanaattir. İlerideki bölümler de ifade edileceği üzere Osmanlı modernleşmesi için milat olarak görülen Tanzimat fermanındaki gayr-i Müslüm tebaanın hakları vurgusunun dış zorlamalara karşı çare arayışını gösterdiği söylenebilir. Fakat fermanın sonraki Türk modernleşmesinin idari, mali, eğitim, askeri alanındaki düzenlemelerinin imparatorlukta her alanda genel bir iyileşmeyi sağlamak amacıyla yapıldığı iddia edilebilir.

1.2.5. Osmanlı'da Bürokrasi ve Modernleşme

Osmanlı modernleşmesinde geleneksel bürokrasi mensubiyetleri olan; Seyfiye, İlmiye Kalemiye sınıfları hakkındaki genel bilgileri Reyhan (2012: 212-213) ifade etmiştir.

Seyfiye

Yönetici asker olarak tarif edebileceğimiz sınıftır. Kapıkulu ve tımar sisteminin unsurlarından oluşmaktadır. Vezirler, Vezir-i Azam, Kaptan-ı Derya, Beylerbeyi, Sadrazam Sancakbeyleri, Kapıkulu Askerleri, Tımarlı Sipahiler bu sınıfın bir parçasıdır. Askeri silahlı gücü bu sınıfı kritik ve güçlü yapan unsurdur.

İlmiye

İlmiye sınıfı; yargıçlık, noterlik ve mahalli yönetim işlerini yürüten kadınlardan, tıp ve müneccimlik yani astroloji alanındaki uzmanlar ile her seviyedeki eğitim ve öğretim elemanlar ve imam, müezzin gibi din görevlileri, tarikat şeyhleri ve Hz. Peygamber'in soyundan gelen Seyyid ve Şeriflerden ve Kazaskerden oluşuyordu. İlmiye sınıfının en baştaki makamı Şeyhülislamdır. Özellikle Şeyhülislâm bu sınıfın iktidara

ortak olabilmesi için stratejik bir anlam ifade etmektedir. Fetva yetkisinin dönem dönem bu amaçla kullanıldığı ifade edilebilir. Şeyhülislamın diğer yetkileri din işleri, vakıflar, eğitim ve kültür kurumları mahkemeler üzerindedir. İlmiye sınıfının faaliyet alanları fetva, eğitim ve adaletti.

Kalemiye

Türk devlet geleneğindeki en temel anlayışlardan biri “alınan kararları ve devlet faaliyetlerini kayıt altına almaktır” bu anlayış doğrultusunda bu işleri yürüten sınıf kalemiyedir. Kalemiye bu fonksiyonun yanı sıra idari ve mali işleri de yürüten sınıftır. Bu sınıfın öne çıkan divanda temsil edilen iki makamı vardır bunlar: Nişancı ve Defterdardır. Nişancı vazifelerini mahiyetindeki kâtiplerle yürütürken defterdarlar da maliye alanı ilgili işleri yürütmekteydiler. Teknik ve işlevsel bir sınıftır.

Osmanlı bürokrasisi mensubiyetlerinin, modernleşme sürecinde birbirlerine karşı etkinlik kazanmaya çalıştığı yeniçeri ocağı kaldırılana dek yenileşmeye karşı çıkanların bulunduğu iddia edilebilir. Tanzimat’tan sonra geleneksel bürokrasinin ve onun içerisinde yer aldığı siyasal merkezin dönüşümü önemlidir. Osmanlıdaki bürokratik sınıfların birlerine karşı verdiği etkinlik mücadelesinde yükselişler ve düşüşler olmuştur. Reyhan (2012)’ın paylaştığı bilgiler itibariyle bu yükseliş ve düşüşleri ifade edebiliriz. İlmiye sınıfı, imparatorluğun kuruluş döneminde devleti teşkilatlandıran sınıftı. 17. yüzyılda son olarak Vezir-i Azamlık mevkisine gelebilmişti. Daha sonra bu mevkiye bir kez daha gelememi. Seyfiye sınıfı en başından beri devlet üzerinde etkili bir sınıf olmakla beraber Fatih Sultan Mehmed ile Babıali’nin kuruluşu arasındaki dönem de yükselmiştir. Modernleşme sürecinde en etkili öne çıkan sınıf kalemiyedir. Yenileşme hareketlerinin başladığı 18. yüzyıldan itibaren kalemiye kökenlerin önü açılmıştır. Sadarete kadar yükselmişlerdir (Reyhan 2012: 218).

Osmanlı İmparatorluğu mutlak monarşi ile idare edilmesine karşın sultanın her zaman mutlak iktidarı söz konusu değildir. Osmanlıdaki güçlü siyasal merkeze ortak, bürokrasi söz konusudur. Özellikle bürokrasi sınıflarından ikisi olan; seyfiye ve ilmiyenin sultanın iktidarına ortak olabildikleri söylenebilir. İlmiye sınıfının

Şeyhülislam'ın fetva yetkisi üzerinden; seyfiyenin ise silahlı gücü olan ordu üzerinden bunu yapabildiği iddia edilebilir. Erdem (2014) saray ile bürokrasi arasındaki, bürokrasinin kendi içindeki iktidar paylaşımını ve güçler dağılımını Reyhan (2012)'in da vurguladığı kalemiye sınıfı üzerinden ifade etmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte bir dizi reform yapılmaya başlanmıştır. Askeri alanda atılan en önemli adımlardan biri yeniçeri ocağının kaldırılmasıdır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla güçler dengesi bozulmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırılmasının boşluğunu sarayın yani sultanın doldurması beklenirken reformlarında zorlamasıyla bu boşluğu kalemiye doldurmuştur. Erdem (2014: 44) bunu “ ‘merkez’ kavramının içeriğinde yaşanan bir kayma hatta dönüşüm” şeklinde ifade etmiştir. Bu süreçte kalemiye sınıfı yeni işlevler kazanmıştır. Merkezi bir bürokratik yapının tesisi bunlardan biridir (Erdem 2014: 44).

Osmanlı modernleşmesini ortaya çıkaran mali zorunluluklara uyumlu bir şekilde imparatorluğun teknik, uzmanlaşmış, analitik kabiliyeti yüksek bürokrasi sınıfının yükselişi gerçekliğinde “kayıtlama” işlevi olan kalemiye sınıfı öne çıkabilecektir. Kalemiye sınıfının, modern devletin yasama gücüne ihtiyacı oranında yükselişini teminat altına alabileceği söylenebilir. Yasaların meclise ve veya hükümdara gelmeden önce hazırlık ve taslak safhasında kalemiyenin katkısı ile oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür. Kalemiye sınıfının modernleşme süreci içerisinde, öneminin ve iktidara ortak olduğu alanın arttığı iddia edilebilir. Modernleşme sürecinde her ne kadar bürokrasi sınıfları içinde kavgalar ve taraflaşmalar olsa da her durumda Osmanlı bürokrasisinin kendi egemenliğine hizmet ettiği ve kendi gücünü, iktidar alanını sürekli genişlettiği söylenebilir. Erdem (2014)'in güçler dengesinin bozulması olarak tanımladığı durum; hükümdarın egemenliğinin azaltılan kısmının kaymasıdır. Osmanlıda anayasal hareketin İngiltere'deki gibi hükümdarla parlamento arasındaki iktidar kavgası üzerinden şekillenmediği iddia edilebilir. Osmanlı bürokrasisinin siyasal gücü ile mülkiyet kavramı birlikte düşünülmelidir. Mülkiyet kavramı geleneksel Osmanlı toprak düzeni ile birlikte ifade edilmelidir. Erdem (2016: 20) toprak sahipliğini türlerine ve oranlarına göre tarif etmiştir.

“Bu arada geleneksel Osmanlı ekonomisini ayakta tutan ana sektör hiç kuşkusuz asırlarca kendine özgü yapısını korumuş olan toprak düzeni idi. Geleneksel Osmanlı

toprak düzeni esas itibariyle üç kısımda toplanabilir: Miri ya da emiri topraklar, vakıf topraklar ve mülk topraklar. Miri araziler bunlar içerisinde en büyük paya sahip topraklardır. Bunların mülkiyeti devlete aittir ve reayaya ekilip dikilmesi için verilir. Vakıf araziler, geliri cami, külliye, imarethane, bimarhane, medrese, yol, köprü ve ilim ehline yardım gibi hayır kurumlarına ve faaliyetlerine ayrılan topraklardır. Miri araziler gibi, bu araziler de alınıp satılamaz ve miras bırakılamazlar. Mülk araziler ise, tamamen özel şahısların mülkiyetine ait ve diğerlerine nispetle oldukça az miktarda idi.”.

Toprakların çoğunluğunun mülkiyetinin ve denetiminin devlete aitliğinin Erdem (2014)’in bahsettiği “merkez” kavramının güçlenmesine ve onun unsuru olan güçlü bürokrasiye yol açtığı ifade edilebilir. Bu durumu tamamlayan diğer bir ifade mülk arazilerinin payının en az olan olmasıdır. Erdem (2016)’in paylaştığı bu verilerden hareketle Osmanlı’nın geleneksel toprak sahipliği yapısı toprak sahipliğine dayanan aristokrasiye izin vermemiş onun yerine bürokrasinin güçlenmesine uygun bir zemin yaratmıştır. Osmanlı modernleşmesi geleneksel yapı üzerine otururken geleneksel yapının ürünü olan güçlü bürokrasiden ayrı düşünülemeyecekti. Osmanlı modernleşmesinin gerçekleşme biçimi, kimler tarafından gerçekleştirildiği ile ifade edildiğinde anlaşılabilir. Osmanlıda toplumun ve devletin batı normlarıyla şekillenmesi sürecinin, önemli noktası bu dönüşümün kimler tarafından hangi gerekçelerle yapıldığıdır. Osmanlı modernleşmesi ve devlet bürokrasisi birlikte ele alınmalıdır. Osmanlı modernleşmesinin devlet düzeni ve bürokratik amaçlarına yapılan vurgular bürokrasinin modernleşme sürecindeki rolünü öne çıkartmaktadır. Reformların devlet odaklı yapısı Osmanlı modernleşmesinin toplum merkezli olmadığını düşündürmektedir. Fakat modernleşmeyi gerçekleştiren kesimlerden biri olan bürokrasinin bir toplum inşası çabası amacının varlığı, meseleyi sadece devlet düzeni üzerinden görmeyi engelleyici bir unsurdur. Bürokrat elitlerin, yeni bir Osmanlı toplumu inşasının diğer bir sonucu, toplum ile bürokratik elitler arasındaki mesafenin açılmasıdır. Böylelikle toplumsal dönüşümün üzerinde seyrettiği iddia edilebilecek Osmanlı modernleşmesinin toplumsal ayağının problemleri ifade edilebilir. Batılılaşma olarak ifade edilen tartışmanın sancılı bir yanı da budur. Bürokratik amaç ve faydalar gözetilerek yapılan reformlar ve bunlar eliyle yeni bir toplum oluşturma düşüncesi Türk modernleşmesi özelinde keskin bir bürokrasi ve toplum ayrımını

getirmiştir. Bu ayrımı batı tipi sosyal sınıf eksikliği ve sekülerleşme üzerinden ifade etmek mümkündür (Fidan, Şahin ve Çelik 2011: 113).

“Son yüzyıllara gelindiğinde bürokratik kesimin tümüyle toplumsal kesimlerden uzaklaştığını ve nevi şahsına münhasır, seküler değerler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Avrupa'da görülen sanayi devrimiyle ortaya çıkan sanayi burjuvazisi gibi sosyal sınıfların yokluğu Osmanlıda bürokratik geleneği mutlak egemen siyasal iktidar haline getirmiştir. Osmanlı'nın genişleme döneminde bürokrasi Batı kurumları yönünde bir toplumsal değişim projesi başlatmış ve bunun öncülüğünü yapmıştır. Kısaca, Osmanlı siyasal yapısı içinde önceleri Sultan'ın daha sonraları ise merkeziyetçi-bürokratik geleneğin ağırlığı devleti idarede hâkim güç haline getirmiştir. Bu durum ise Batı Avrupa'da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasına ve devleti alttan ve üstten sınırlamasına engel teşkil etmiştir”(Çaha1994: 85; Aktaran: Fidan, Şahin ve Çelik 2011: 125).

Batıdaki Sanayi devrimi ile birlikte, Batı modernleşmesi içerisinde ortaya çıkan sosyal sınıfların Osmanlı'da bulunmaması, Osmanlı bürokrasisinin egemenliğini pekiştirmiştir. Osmanlı siyasal yapısı bu süreçle birlikte Sultandan merkeziyetçi bürokrasiye kaymıştır. Erdem (2014)'de başka bir çıkış noktasıyla da olsa buna benzer bir tespit yapıp, durumu merkez kavramının içinde bir kayma olarak tarif etmişti. Osmanlı toplumu bürokrasinin egemenlik pekiştirmesini denetleyecek sivil toplum gücüne sahip değildi.

II. BÖLÜM

2. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Tanzimat Fermanı'nın; Osmanlı Modernleşmesini de kapsayacak bir biçimde Türk modernleşmesi için bir milat olduğu iddia edilebilir. Yasama, yürütme, yargı alanlarındaki dönüşümün Tanzimat sonrası dönemde yaşanması bu iddiaya dayanak olabileceği ifade edilebilir. Bu duruma göre Tanzimat Fermanı'nın öncesi ve sonrası olarak Türk modernleşmesi ifade edilmelidir. Türk modernleşmesinin Tanzimat öncesi dönemine ilişkin özellikle iki hükümdar döneminin (III. Selim, II. Mahmut) öne çıktığı belirtilebilir. İlk olarak III. Selim'den (1789-1807) ve III. Selim dönemi ıslahatlarına adını veren Nizam'ı Cedid 'den söz edebiliriz.

1789 da tahta geçmeden önce şehzadeyken askeri gelişmeleri takip ettiği bilinen III. Selim, Nizam'ı Cedid adlı kapsamlı bir reform programını 1792 yılında devreye sokmuştur. Söz konusu program kapsamında; devletin mevcut durumu ile ilgili kendisine 22 tane görüş içeren yazı sunulmuştur. Bu raporlardaki ortak görüş askerin ıslahı idi. Bu raporlarda askerin ıslahının nasıl olacağına dair iki yaklaşım biçimi öne çıkmaktaydı. Bunlardan ilki; Yeniçeri Ocağının yeniden geleneksel askeri törelere göre düzenlenmesi, diğeri ise kaldırılması idi. Kalemiye sınıfının bu raporlarda öne çıktığı söylenebilir. Devletin, ocağın kaldırılması prensibine daha yatkın olduğu söylenebilir. Alternatif bir ordunun hazırlanması bu durumu ifade etmektedir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması fikrinin, kalemiye tarafından dile getirilmesi Erdem'in daha önce yeniçeri ocağının kaldırılması güçler dengesinin Kalemiye lehine bozulması tespitini akla getirmektedir. Ocağın kaldırılma fikri açıkça zikredilmese de devletin bu hazırlığı söz konusu idi. Yeniçeriye alternatif olarak kurulacak ordunun yapısı ve eğitimine dair öneriler ifade edilmekteydi. III. Selim döneminde yenileşme adımları sadece alternatif ordu üzerinden gelişmemiş, daha geniş kapsamda ele alınmıştır. III. Selim dönemi

islahatları ile belirtilmesi gereken kavram Nizam-ı Cedid'dir. Nizam-ı Cedid, III. Selim döneminde girişilen yenilik hareketlerine ve kurumlarına verilen isimdir. Aynı zamanda bu dönemde kurulan ordunun da ismidir. Nizam-ı Cedid reformlarının geleneksel Osmanlı ekonomisi üzerinde ciddi bir maliyet oluşturduğu söylenebilir. Geleneksel mali sistem içerisinde belirli kaynakları böyle bir amaç için tahsis etmek, düşünülen bir yol idi. İrad-ı Cedid bu amaçla kurulmuştu. İrad-ı Cedid hazinesinin, gelirlerinin 100 milyon kuruşa ulaşacağı düşünülmekteydi. Önemli olan nokta; bu amaçla kurulan hazinenin kapsamlı bir reform programına tahsis için düşünülmesiydi. Malikâne ve esham sistemlerinin bertaraf edilmesi, tımar sisteminin düzenlenmesi gibi amaçlar söz konusuydu. III. Selim dönemi yeniliklerinden en önemlilerinden biri olduğu iddia edilebilecek önemli adımları; yabancı ülkelere sürekli elçilikler açmak ve Avrupa tüccarı uygulamasıdır. Sürekli olarak açılan yabancı elçilikler; 1793 Londra 1797 Paris, Viyana ve Berlin'deki elçiliklerdir. Avrupa ile hızlı, güvenilir ve sürekli bir bilgi akışına önem verildiği anlaşılmakta idi. Avrupa tüccarı uygulaması ise; Osmanlının kendi vatandaşı olan gayrimüslim tüccarlara, Avrupalı tüccarlara tanınan ayrıcalıkların tanınması idi. Bu uygulama ile kendi vatandaşlarının başka ülkelerin uyruğuna geçmesini engellemeye çalıştığı söylenebilir. III. Selim dönemini bitiren gelişme ise Kabakçı Mustafa Paşa İsyanıdır. İsyanın yenileşme hareketlerine bir tepkiden çok iktidar ilişkileri çerçevesinde şekillenen bir isyan hareketi olduğu iddia edilse de bu iddia geleneksel düzenin yenileşme taraftarı olduğu sonucunu doğurmaz(Karahasanoğlu 2013: 11-12). Söz konusu isyanı tüm unsurlarıyla birlikte Karahasanoğlu (2013: 14) ayrıntılarıyla ifade eder.

“25 Mayıs 1807'de yıkan ve Nizam-i Cedid'e esas darbeyi indiren isyanda (Vaka-yi Selimiyye), iki önemli organizatör göze çarpar: Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile şeyhiislam Şerifzade (Topal) Mehmed Atullah Efendi. Nizam-i Cedid'in önderlerinden on birinin idam edildiği isyanda Kabakçı Mustafa isimli Kastamonu kökenli bir yeniçerinin ön plana çıktığı bilinmektedir. Esas ilginç olan, III. Selim'den sonra tahta geçecek olan IV. Mustafa'nın (Mayıs 1807-Temmuz 1808), Vaka-yi Selimiyye'de isyancılar lehine üstlendiği belirgin roldü. III. Selim'in Temmuz 1808'de öldürülmesi de IV. Mustafa'nın emriyle gerçekleşecektir. Tıpkı 1730'da olduğu gibi, 1807'deki bu isyanın da bir iktidar çekişmesi olduğu açıktır; nitekim yeni

padişah adayı isyanın organizasyonunda yer aldı. Bütün bu bilgilere rağmen, hem 1730'un hem de 1807'nin modernleşme/batılılaşma hareketlerine karşı tutucu birer tepki olarak yansıtılamayacağı açıktır. Devlet, bu isyan sonucunda, yeni kurduğu Bostanı Tüfekçisi Ocağı'nın arzuladığı seviyeye getiremeden geniş bir kitlenin yardımcı olduğu Yeniçeri Ocağı'na bir kere daha mağlup düşmüş oldu.”

Bu bilgiler ışığında III. Selim döneminin Türk modernleşmesine katkıları şöyle ifade edilebilir:

- ✓ Yenileşme adımlarının askeri alan dışına çıkarılma isteği olduğu söylenebilir.
- ✓ Reformlarla, maliye arasında bir ilişki kurulduğu söylenebilir.
- ✓ Yapılacak reformlara mali kaynak tahsisi. Bu durum ilerideki bölümlerde değinilecek olan Tanzimat sonrası dönemde uygulanacak reformlar için geçerlidir (eğitim harcamaları için maarif vergisinin konulması gibi). Böylelikle reformlarla maliye arasında bir ilişki kurulduğu söylenebilir.
- ✓ Batı ülkelerinde sürekli elçilikler açılması yoluyla Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi modernleşme sürecinde Batı'nın takip edileceğini göstermektedir.
- ✓ Yabancılara tanınan ticari ayrıcalıkların gayrimüslim vatandaşlara sağlanmasının sermaye birikiminin oluşmasının istendiğini gösterdiği söylenebilir.

İsyan ile kesilen bu dönem yenileşme adımlarının durması anlamına gelmeyecek ve II. Mahmud ile sürecektir.

“II. Mahmut'un iktidar dönemi (1808-1839) Osmanlı-Türk modernleşmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu dönemde sadece geleneksel düzenin en önemli unsuru olan yeniçerilik ortadan kaldırılmamış, geleneksel yapının diğer önemli bir unsuru olan ilmiye sınıfı mensuplarının gücü de yeni askeri ve diğer eğitim kurumlarının açılması ve evkaf nizamnamesindeki yeni düzenlemelerle ciddi anlamda azaltılmıştır. Ayrıca, bu dönem, devlet bürokrasisinin merkezileştiği, imparatorluğun gayrimüslim azınlıklarına birtakım yeni haklarının tanındığı ve batılı yaşam tarzlarının,

başta yeni bürokratik zümre olmak üzere, şehirli kesimler arasında yer etmeye başladığı bir dönemdir. Bu anlamda askeri reformlarla başlayan Nizam-ı Cedid'in sadece askeri alanındaki yeni düzenin adı olmayıp başta bürokratik yapı olmak üzere eğitim kurumlarının ve hayatın diğer alanlarının "Yeni Düzen" mantığına göre şekillendirilmeye başlandığı bir programdır” (Okumuş 2006: 206; Aktaran: Demirpolat, Akça 2008: 122-123).

Osmanlı Modernleşmesinde; modernleşme biçimi olarak kök alınabilecek iki modernleşme anlayışından bahsedilebilecekse bunların II. Abdülhamid'in ve II. Mahmut'un modernleşme biçimi anlayışları olduğu iddia edilebilir. Cumhuriyet döneminde karşımıza çıkacak; başta kılık kıyafet değişikliği olmak üzere uygulamaların kendisine bu dönemi örnek aldığı düşünülebilecektir. Modernizmin bu *batılılaşma* biçiminin halife olan hükümdar eliyle yapılmış olması yenileşme karşıtı olmayan ama batının değerlerinin Osmanlı içine olduğu gibi taşınmasına muhalif veya mesafeli Osmanlı muhafazakârlarına ciddi bir mevzi kaybettirmiş olduğu ve savunmasız bıraktığı iddia edilebilir.

II. Mahmut yaşam tarzında radikal değişiklikler yaptı. Mısır tarzında setre pantolon giymesi, Avrupalı hükümdarlar gibi doğum günlerini kutlaması, resimlerini devlet dairelerine astırması, etkinliklere, davetlere gitmesi, yurt içi gezilere çıkması bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca Batı tarzında kıyafetler askerlere giydirildi. Avrupa tarzında giyim kuşam ve tıraş padişahın yakın çevresinde salgın halini aldı. II. Mahmut'un bu yeniliklerine karşı çıkanlar olduysa da bir etkinlik sahibi değillerdi. Yeniçeri Ocağı'nın bu dönemde kaldırılması yenilikler için elverişli bir ortam sunmaktaydı. Bu dönemde yapılan yenilikleri duyurmak üzere ilk gazete Takvim-i Vekayi kuruldu. (b.t:3, <http://www.angelfire.com/oz/sosyo/osmanlimodern.htm>, 5 Ocak 2017'de erişildi)

Tanzimat öncesi Osmanlı modernleşmesinde yenileşme hareketlerinin, Tanzimat sonrası dönemden kendini ayıran belirli olgulara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Düzenlemelerin askeri nitelikteki yapısının ağırlığı ve yasama, yürütme, yargı erkleri üzerinde dönüşüm içine girilmemesi gibi olgular yenileşme hareketlerinin bu

dönemdeki kimliği açısından dikkat çekicidir. Bu dönemdeki en dikkat çekici gelişme ise yenileşme adımlarına karşı çıkan Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıdır.

III. BÖLÜM

3.TANZİMAT SONRASI OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Osmanlı modernleşmemesinin; Tanzimat sonrası döneminin, önceki dönemine göre kategorik olarak ayrı olgulara sahip yanları bulunmaktadır. İlgili dönem kendi içerisinde farklılaşan, gelişen, ortaklaşan yanlarıyla birlikte ifade edilmelidir. Bu bölümde bu ayrım ele alınacaktır.

3.1. Tanzimat Dönemi

Tanzimat dönemi 1839 yılında Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin okunmasıyla başlayan, kendinden önceki dönemden kendisini ayıran özelliklerinin bulunduğu dönemin adıdır. Osmanlının içişlerine karışmak isteyen Batılı devletlerin girişimlerini engelleme çabalarının da fermanın ilan edilmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Tanzimat Fermanı'nın bu gelişmeler içerisinde bir milat kimliğinden bahsedebiliriz. Tanzimat Fermanı ile söylenmesi gereken önemli nokta fermanın, diğer reformlardan farklı olarak başta Hristiyanlar olmak üzere tüm gayri müslimlerle ilgili düzenlemeler getirmesidir. Osmanlı modernleşmesinin zorunluluğu başlığında Ortaylı (2000: 24-25)'dan paylaştığımız *iç karar* kavramı bu bağlamda dikkat çekicidir. Ferman; gayrimüslim vatandaşlara ilişkin yapılan düzenlemelerin eşitlik ilkesi çerçevesinde yapıldığını ifade etmekteydi. Bu düzenlemelerin devamı İngiltere, Fransa, Avusturya tarafından Osmanlı hükümetinden istenecek daha sonra bu karşımıza Islahat Fermanı olarak çıkacaktı. Böylelikle Hristiyanlar için yürürlükte olan özel yükümlülükler ve sınırlamalar ortadan kaldırılmıştır Bu düzenlemelere getirilen itirazlarda dini gerekçelerin ağırlıklı bir şekilde söz konusu olduğu bununla beraber ifade edilmelidir. Dikkat çekici nokta ise fermanı hazırlayanların meşruiyetlerini dini

değerlerden alma çabalarıdır (Karpaz 2014: 100). Bu kapsamda Akyıldız (2013: 90-91)'ın fermanın başlangıç kısmını ifade etmesi önemlidir.

“Ferman, kurulduğundan beri Kur'an hükümlerine ve şeriat'a uyulduğu için devletin güçlü, ülkenin bayındır ve halkın refah içinde olduğu; ancak, yüz elli seneden beri bunlara uyulmadığı için bu görüntünün zayıflık ve fakirliğe dönüştüğü; coğrafi konumu, arazilerinin verimliliği ve halkın çalışkanlığı göz önünde tutulduğunda ve gerekli önlemlerin alınması durumunda beş-on yıl içerisinde eski durumuna kavuşacağı tespitiyle başlar.”

Tanzimat Fermanı'nı Karpaz (2014)'ın ifade ettiği çerçeveden değerlendirecek olursak; batılı devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gayrimüslim tebaanın durumu üzerinden yaşanan gerilimlerden sonra Osmanlı'nın kendi egemenliğini koruma düşüncesinden hareketle “ön alma ”hamlesi olarak ortaya çıkan bir metin kimliği taşıdığı ifade edilebilir. Hukuki, bağlayıcı, sınırlayıcı, düzenleyici yapısı olduğu iddia edilebilecek fermanın Türk modernleşmesinde milat olduğu söylenebilir. Osmanlı modernleşmesinin anayasal meşrutiyet çerçevesine oturması bu ifadeyi ve iddiayı tamamlayıcı niteliktedir. Farklı kabuller olmakla birlikte 1876 Meşrutiyete kadar uzandığı iddia edilen bu dönem anayasanın ilanıyla Türk modernleşmesini anayasacılık çizgisine soktuğu söylenebilir.

3.2. II. Abdülhamid Dönemi²

II. Abdülhamid döneminin Türk modernleşmesinde özgün bir siyasal konumu vardır. Kendinden önceki modernleşme çizgisine belirli ölçülerde bağlı kaldığı bununla birlikte söylenmelidir. Modernleşme ile kalkınma arasındaki ilişkiyi kabul etmekle, bu ilişkiyi kalkınma merkezli ele alan icraatları buna delil gösterilebilir. Modernleşmeyi ele alış biçimindeki köklü farklılık bu durumla birlikte ifade edilmelidir. Mesleki eğitimin

² II. Abdülhamid döneminin Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesinin parçası olmasından hareketle, anlatım bütünlüğünün sağlanması amacıyla Türk modernleşmesindeki kimliği ve siyasal yapısı çalışmada paylaşılan kaynakların ve kanaatlerin ortaya koyduğu genel yaklaşım olarak ele alınacaktır.

yaygınlaşması, eğitimde reform çalışmaları, okulların ve fabrikaların sayısındaki artış, altyapı ve imar çalışmaları, demiryolu yapımı gibi gelişmeler bu dönemdeki modernist icraatlardır. II. Abdülhamid dönemi idaresinin, cumhuriyetin ilan edildiği yüzyıla kadar tahakkuk ettirebilmiş bir idare olması, günümüze uzanan gelişmelerin köklerinin bu dönemde aranabileceğine işaret eder. Türk modernleşmesinin anayasal kimliğe büründüğü 1876'dan 1923'deki cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürenin takvimsel olarak çoğunluğu bu dönem idaresine aittir.³

3.3. II. Meşrutiyet Dönemi

1890'larda II. Abdülhamid döneminde modern eğitim sisteminden yetişen muhalif kuşağa Jön Türkler denmekteydi. Jön Türklerin ilk örgütlenmelerine verilen isim İttihad-ı Osmanidir. 1889'da aralarında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet'in bulunduğu öğrenciler tarafından kuruldu. 1895 de bilinen ismi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini aldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa sürede ordu başta olmak üzere Osmanlı bürokrasisi içerisinde ciddi bir teşkilata ve taraftar kitlesine sahip olacaktı. II. Meşrutiyete yol açan en örgütlü muhalif gruptu. Haziran 1908'de Reval Görüşmeleri gerekçe gösterilerek 1908 Temmuz'undan itibaren Resneli Niyazi ve bir grup subay Makedonya'da bir ayaklanma içine giriştiler. Kısa süre içerisinde bu ayaklanma ordu birlikleri içerisinde yayıldı. Özellikle genç subaylar arasında faal olan cemiyet ayaklanmada etkin bir rol üstlendi. Makedonya'nın pek çok yerinden meşrutiyeti talep eden telgraflar çekildi. Bunun üzerine II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilan etti. Bu durum bürokrasinin siyasal merkezi ele geçirme stratejisiyle birlikte ifade edilmelidir. Osmanlı bürokrasisinin seyfiye sınıfının majör unsuru olan Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra ortaya çıkan modern ordunun siyasal merkeze olan yaklaşımının, geleneksel yapının tutumundan yönlemsel olarak farklılık göstermediği eski yapının devamı niteliğinde olduğu iddia edilebilir. II. Meşrutiyet'in ilanının, siyasal merkezin sultan ve bürokrasi arasındaki güçler dengesinin paylaşımına yönelik sonuçları, bununla beraber değerlendirilmelidir. II. Abdülhamid'in modernist

³ II. Abdülhamid döneminin I. Meşrutiyet dönemini kapsamasından hareketle döneme ait gelişmeler ve uygulamalar 4.bölümde alt başlıklar içerisinde ayrıntılarıyla ifade edilecektir.

politikalarının bürokrasinin reform talepleri ile iktidara talip olmasının birlikte bulunmasının konforunu bürokrasisinin elinden almasının, bürokrasiyi rejim üzerinde alternatif bir siyasal vaade ittiği söylenebilir. Bu siyasal vaadin ise hürriyet kavramı üzerinden somutlaşan meşrutiyet olduğu düşünülebilir. Yeni rejim sonucunda sultanın yetkilerinin kısıtlanmasının iktidar alanının daraltılmasının bürokrasi için elverişli bir imkân yaratacağı söylenebilir (Erkan 2017: 2-8). Atik (2014:14) bu yeni siyasal vaadin sonucunda ortaya çıkan gelişmeleri şöyle ifade etmektedir:

“Meşrutiyet’in ilanı ile seçim sürecine girilmiştir. Seçimlerde İttihat ve Terakki ile liberal görüşlü Ahrar Fırkası ön plana çıkmıştır. Ahrar Fırkası’nda muhalif güçler ve dinsel gruplar bir araya gelmiştir. Seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Seçimlerin ardından oluşturulan yeni meclis 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamıştır. Sultan Abdülhamid Han’ın iradesi ve Kanun-i Esasi’nin kabulü ile başlayan Osmanlı Devletinin parlamenter meşrutî/demokratik sistemi dünyada azınlıklara temsil hakkı veren ilk parlamento olma özelliğine sahiptir. Dünya demokrasilerinde Osmanlı dışında azınlıklara ve farklı inançlara temsil hakkı tanıyan ve kabinede görev veren böyle bir parlamentoya rastlamak mümkün değildir. Türk siyasi ve fikir hayatının en önemli dönemlerinden biri olan İkinci Meşrutiyet, ‘açık olan bir değişime uyabilecek fennî bir yönetim biçimini tesisten ibaret’, bir sorunsal ortaya koyan ve Şûrâ-yı Ümmet Gazetesi’nin ‘Hükümet-i meşruta ve Islahât-ı Umûmiye taraftarları’ şeklinde adlandırdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir ürünüdür.”

II. Meşrutiyet döneminin II. Abdülhamid’in tahttan indirilişini kapsayan bir dönem olduğunu ifade edilmelidir. Meşrutiyetin ilanında önemli rol üstlenen cemiyetin nüfus ve etkinlik sahibi olduğu imparatorluk toprakları bu dönemde kaybedilmiştir. 1909 anayasa değişikliği ile ortaya çıkan siyasal merkezin güçler dengesinin değişiminden sonra meydana gelen bir dizi olay imparatorluğun dağılması ile son bulacaktır. Aynı değişikliklerin sonucunda ortaya çıkan parlamenter sistem, çok partili yapı cumhuriyete intikal eden siyasal tecrübelerdir. II. Meşrutiyet döneminin; siyasal merkezin güç dağılımını değiştirdiği kabulünden hareketle II. Abdülhamid’in siyasal merkeze hâkim olan son sultan olduğu görülmektedir.

3.4. Cumhuriyet Dönemi

Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Ankara Hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin fiili ve kanuni olarak, siyasal merkezin hâkimi olduğu ifade edilebilir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla savaş koşullarından çıkan meclisin; kendi içinden çıkan hükümetin kuruluşuna ilişkin yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duymaktadır. Yönetimdeki kabine uyumunun sağlanması, hükümet üyelerinin bir kabine teşkili halinde meclise sunulması için meclis başkanının görevlendirmesinden ziyade bir devlet başkanının belirliliğine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Cumhuriyetin ilanının mevcut durumun anayasal ifadesinin dışında hükümet etme işlevine yönelik bir anlamı vardır. Berkes (2012: 509)bu rejim değişikliğini sembolleri ile somutlayarak şöyle ifade etmektedir:

“Kanun akşama yeni biçimiyle Meclisten geçti.29 Ekim ile 30 Ekimi ayıran gecenin yarısında bütün Türkiye düzeyinde gürleyen top sesleri bir rejimin sonu, bir yenisinin doğumunu dünyaya ilan ediyordu.”

Türk modernleşmesinin alt parçası olan Cumhuriyet Modernleşme'sinde kendinden önceki Osmanlı modernleşmesinin tüm tarihsel miraslarının bulunduğu görülmektedir. Türk modernleşmesi süreci, süreklilik halinde bir bütün olarak ilerlemiştir. III. Selim ıslahatları, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler, anayasal idare, Cumhuriyet'in ilanı bu kapsamda ifade edilmelidir Türk modernleşmesinde laiklik bürokrasi tarafından sürekli kullanılan bir olgu olmuştur. İttihat ve Terakki cemiyeti kadrolarının uygulama alanı olan bu olgu, cumhuriyet kadrolarınca da sürdürülmüştür. Bu nedenle Osmanlıda bürokrasi ve modernleşme başlığında ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz toplum ve bürokrasinin arasındaki mesafenin açılmasının modernleşme mirası olarak Cumhuriyet'te de sürdüğü öne sürülebilir(Aslan, Alkış 2015: 18). Aslan ve Alkış (2015: 31) bu gerilimleri daha önce ifade ettiğimiz sivil toplum eksikliğini de işin içine katarak özetlemiştir.

“Osmanlı'nın son yüzyılında başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme süreci çok sert gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin devlet politikası olarak benimsenmesi ve toplumun vereceği tepkinin niteliğinin

kestirilememesi bu gerilimleri daha da arttırmıştır. Daha önce ifade edilen merkezde yer alan ve iktidarı elinde bulunduran kesimler ile iktidar-dışı kesimlerin gerilimi, Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden siyasal anlayışın uzantısıdır. Tanzimat reformları ile başlayıp cumhuriyet inkılapları ile devam eden modernleşme sürecinde ortaya çıkan devlet ile birey/toplum arasındaki çatışmanın temel nedeni siyasal ve sosyal anlamda iktidar aygıtının kullanılmasında 'sınırların' belirgin olmaması ile ilgilidir.”

Türk Modernleşmesi cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte artık dini liderliğinin denetimi olmayan, soy bağı ile hükümdarlık etmeyen, halife hükümdarın yürütücülüğünde değil meclis içinden çıkmış bir devlet başkanı ve hükümet programı yürütücülüğünde yoluna devam edecektir.

IV. BÖLÜM

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ

II. Abdülhamid dönemi, Türk modernleşmesi içerisinde geniş bir takvimsel aralığı kapsamış, cumhuriyetin kurulduğu yüzyıla kadar idaresini tahakkuk ettirebilmiş, eğitim başta olmak üzere sosyal güvenlik, sanayi, maliye, ulaşım, iletişim, hukuk alanlarındaki icraatları itibarıyla öne çıkmış bir dönemdir. Türk Modernleşmesinin Osmanlı Modernleşmesini kapsamından hareketle II. Abdülhamid dönemi Türk modernleşmesinin bir alt parçasıdır. Bu kapsamda Türk Modernleşmesinin içerisinde tarihsel bir sürekliliğinin olduğu iddia edilebilir. Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan Mustafa Reşit Paşa'nın, Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen III. Selim dönemi neslinden biri olması, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra dünyaya gelen II. Abdülhamid'in tahta çıkması, Cumhuriyet'i kuran kadroların çoğunluğunun II. Abdülhamid dönemi nesli olması bu iddianın takvimsel kanıtıdır. Tanzimat sonrası Osmanlı Modernleşmesinin siyasal sonuçlarının II. Abdülhamid döneminde sürdüğünü iddia etmek Türk modernleşmesine getirdiği kalkınma merkezli muhafazakâr modernleşme stratejilerini ve siyasal katkılarını ifade etmeye engel değildir. Türk modernleşmesinde tarihsel devamlılık söz konusu olsa da Tanzimat'ın ilanı, II. Abdülhamid dönemi ve Cumhuriyet inkılaplarının ayrı ifade edilmesi gerektiği ve II. Abdülhamid dönemi reformlarının; salt olarak askeri başarı ile ölçülmesinin uygun olmayabileceği söylenebilir. Cumhuriyet'i kuran kadronun bu dönemin eğitim sisteminin bir parçası olması, söz konusu reformların merkezinde yer aldığı iddia edilebilecek askeri ve sivil alandaki eğitim faaliyetlerinin sonuçları açısından dikkat çekicidir.

4.1. II. Abdülhamit Hakkında Genel Bilgiler

II. Abdülhamid 21 Eylül 1842'de Çırağan sarayında Tir-i Müjgan kadının ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Sultan Abdülmecid'in 8. çocuğu 2. şehzadesi olan Abdülhamid beşiğe III. Veliht olarak konulmuştu. Önündeki veliahtlar sırasıyla Abdülaziz ve abisi Murad idi. Kendisi tahta çıkmadan önce önündeki veliahtlar kısa veya uzun bir taht dönemi yaşayacaktı. Kendisi 1 yaşındayken 2,5 yaşındaki ablası Naime Sultan ve 1848 de dünyaya gelen şehzade Mehmet Abid doğumundan kısa bir süre sonra vefat etmişti. Kardeş ölümleri kendisini derinden yaralamış çocuklarına vefat eden kardeşlerinin ismini vermiştir. Kardeşlerinin vefatından sonra annesinin tek evladı olarak kendisi kalmıştı. Annesi Abdülhamid'in yetişmesinde ve eğitiminde büyük bir titizlik gösteriyor yakından ilgileniyordu. Annesi ile olan bağı çok kuvvetli idi. Çocukluğunda kardeşlerinin vefatı ile başlayan üzüntü verici hadiseler annesinin veremden vefatı ile devam etti.11 yaşında annesini kaybeden Abdülhamid 12 yaşına kadar 2 kardeşini kaybetmişti. 19 yaşındayken babasını kaybetmesini bu duruma ekleyecek olursak 19 yaşına geldiğinde annesi babası ve iki kardeşi hayatta değildi. Abdülhamid'in duygusal kişiliğinde bu hadiselerin etkisi olduğu söylenebilir. Annesinin vefatının ardından babası Sultan Abdülmecid oğlunun bir anne alakası ve yakınlığından uzak kalarak büyümesini istemedi. Oğlunu 4.kadınefendi olan Perestu' ya teslim etti. Perestu kadının evlat sahibi olmayışı da bu tercihte etkiliydi. Perestu kadın dindar iyi karakterli bir kişiliğe sahipti. Abdülhamid'i öz çocuğu bildi ve ona karşı fedakârca davrandı, Abdülhamid de ona ölene kadar derin bir saygı ve sevgi besledi. II. Abdülhamid abisi Murad ile çok iyi vakit geçiriyordu Aralarında sadece 2 yaş fark olduğu düşünülecek olursa yakınlıkları bir nevi çocukluk arkadaşlığıydı. Aldığı eğitimin yapısını aldığı bazı derslerle ifade etmek gerekirse: Yazı ve Hitabet, Arapça, Farsça, Fransızca, Fıkıh, tefsir ve hadis bunlar arasında öne çıkanlardı. Anne ve babasını aynı hastalıktan erken yaşta kaybetmesi onu beslenme hususunda dikkatli olmaya yöneltmişti. Günlük 1-2 saat spor yapmayı ihmal etmezdi. Eskrimle uğraşırđı. Yüzmeyi ve ata binmeyi çok severdi. Atların çektiğı arabaları kullanmak gençlik yıllarındaki hobilerindendi (Akpınar 2016: 24-28).

1842 yılında doğan II. Abdülhamid'in 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında doğmuş olmasından hareketle II. Abdülhamid'in Tanzimat nesli olduğu söylenebilir. II. Abdülhamid; Tanzimat Ferman'ından sonra oluşan siyasal iklim ve yenileşme hareketlerinin içerisinde yetişmiş bir sultandır. II. Abdülhamid'in şehzadelik döneminin ve bu dönemde yaşadığı olayların, ilgi alanlarının, eğitiminin, tecrübelerinin gözlemlerinin icraatlarına yansdığı ifade edilebilir. Özellikle *denge siyaseti* olarak ifade edilen yaklaşım tarzının şehzadelik döneminden bir tecrübe olduğunu belirtebiliriz.

Padişah Abdülaziz ile Veliht Murat arasında taht konusunda bir çekişme söz konusu idi. Bu çekişmenin nedeni; normalde Abdülaziz'den sonra taht sırası yeğeni şehzade Murat'ta idi. Murat aynı zamanda Abdülhamid'in abisi olmaktadır. Abdülaziz bu doğal taht sırasını bozarak Murat yerine oğlu Yusuf İzzettin'i tahta geçirmek istemekteydi. Bu çekişme sürerken Abdülhamid açısından zor bir durum söz konusuydu. Bir yandan bu iktidar savaşında taraf olup sultanın karşısına düşmek uygun olmayacaktı. Diğer taraftan bütünüyle sultanın yanında yer almak da uygun değildi. Çünkü eğer abisi Murat taht adaylığından uzaklaşıp dışlanırsa kendine gelecek olan taht sırasını da kaybedecekti. "Denge oyunu" tam burada devreye girecekti. Bir sultan ile taht sırasındaki şehzade arasında dengeli bir yol bulmak zorunda idi. Ne amcasından ne abisinden uzaklaşmadan fazlada öne çıkmadan bir siyaset yolu geliştirdi. Tabi bu iktidar kavgalarına saray içi dengeleri de eklemek gerekir. Dengeye durduğu taraflara bakıldığında aslında her iki durum da kendi dışındaki birinin tahta çıkmasıydı. Bu rekabet hemen olmasa da sultan Murat'tan kısa bir süre sonra şartların zorlamasıyla II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla sonuçlanacaktı. Bu hassas "denge oyunu" yaklaşımı Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası arenada göstereceği "denge siyaseti" nin bir habercisiydi. Denge oyunu olarak tarif edilen stratejinin ileride Osmanlı dış politikasında belirleyici olacağı görülecektir. Dolayısıyla imparatorluk dış politikasının siyasal mazisinin şehzadelik dönemindeki tecrübelerden beslendiği söylenebilir. Bu stratejinin genel prensibinin olumsuz durumları karşısına almak yerine çıkar çatışmalarından istifade ederek bir güç oluşturmanın durumu kendi lehine çevirmek olduğu düşünülebilir. İmparatorluğu tehdit eden ülkelerin sayısı, askeri ve mali gücü düşünüldüğünde tümüyle aynı anda harp etmek olanaksızdı. Bu ülkelerin Osmanlı

üzerindeki çıkar kavgalarından yararlanıp imparatorluğa kendi öz kuvvetinin üzerinde bir güç yaratmıştır (Koloğlu 1987: 42-43).

Bununla birlikte dış siyasette II. Abdülhamid'in İslam'ı İmparatorluk içinde birleştirici bir unsur olarak öne çıkardığı söylenebilir. İmparatorluk sınırları dışındaki Müslümanlara karşı dayanışmacı tavrının nedenlerden biri reel siyaset olabileceği iddia edilebilirse de Akpınar (2016: 24-28)'ın yetişme şartlarında vurguladığı dindarlığının da bu politikada belirleyici görülmektedir. II. Abdülhamid'in kalkınma odaklı modernizm anlayışı ticari hayata olan ilgisi ile birlikte ifade edilmelidir. Şehzade Abdülhamid ticari hayata ilgiliydi. Hayvan yetiştiriciliği ve ticareti, besicilik, mandıracılık, kireç ocağı işletmeciliği gibi çeşitli ticari alanlarda faaliyet gösterdi ve bu faaliyetlerinde başarıda sağladı. Diğer şehzadelere nazaran daha varlıklı idi. 1864 yılında Mısır 1867 yılında Avrupa seyahatine çıkmıştır. Amcası Sultan Abdülaziz'e bu gezilerde eşlik etmiştir. Şehzadelerin yurtdışını görmesi Osmanlı modernleşmesi için önemli görülebilir. Avrupa gezisinde özellikle Paris ve İngiltere'deki hayat dikkatini çekmiştir. Avrupa siyaseti ile ilgili ilk bilgilerini bu seyahatle kazandı. 1867'deki bu seyahatin bir önemi de bir daha imparatorluk toprakları dışına çıkmaması idi (Akpınar 2016: 29-30).

Kalkınmayı merkeze alan icraatlarında; Akpınar (2016)'ın bahsettiği ticari kabiliyetinin ve 1867 Avrupa seyahatinin etkisi olduğu iddia edilebilir. Salt olarak bu örnek üzerinden değil, diğer yaklaşımlarıyla ifade edildiği üzere Şehzadelik döneminin siyasal birikiminin ve tecrübelerinin önemli oranda II. Abdülhamid'in icraatlarına yansıdığı görülmektedir.

4.2. Eğitim Alanında Modernleşme

Eğitimin modernleşmesinin; II. Abdülhamid dönemi Türk modernleşmesi için belirleyici olduğunun; kalkınma kavramının merkeze alınmasından anlaşılmaktadır. Modernleşme ile eğitim sistemindeki iyileştirici faaliyetler arasında karşılıklı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Geleneksel eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler modern devletin gereği olduğu kadar gereksesidir. Türk modernleşmesi, Türk eğitim tarihinden

ayrı ifade edilemeyecektir. Bu kapsamda II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen eğitim faaliyetleri; eğitim evrelerine göre tasnif edilip Türk modernleşmesi ile kurduğu bağ ayrıntılı sonuçları ile birlikte ifade edilecektir.

4.2.1. İlköğretim Alanında Modernleşme

Türk eğitim sisteminin başlangıç ve temel evresi olan ilköğretimin, imkânları kısıtlı imparatorluğun eğitim yatırımlarının ağırlığını oluşturması, eğitim ve öğretimdeki ilk yasal zorunluluğunun geldiği evre olması bakımından önemi dikkat çekicidir. Kodaman (1988: 67) ilköğretim mecburiyetinin anayasal kimliğini şöyle ifade etmektedir:

“II. Abdülhamid devrinde ilköğretim meselesi daha 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya konulan ‘Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecati ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır’ maddesi ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir.”

Eğitim sisteminin başlangıç basamağının zorunlu kılınması ve bunun anayasal teminata kavuşturulması şüphesiz önemli bir adımdır. Fakat Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim sistemindeki dönüşümün sağlanması için yasal zorunlulukların yanı sıra icrai ve idari adımlara da gerek vardır. Eğitim faaliyetlerinin iyileşmesi için gerekli olan icrai ve idari düzenlemeler, II. Abdülhamid’in ilk 16 yılında yapılan işlerin bir özeti gibidir: Merkez ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması; iptidai okullarının açılması ve çoğaltılması; sıbyan okullarına yeni usul öğretimin sokulması; Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi; halkın maarif alanda maddi yardımının sağlanması.(Kodaman 1988: 69-70)

Geleneksel eğitimin; ilköğretim üzerindeki ağırlığı düşünüldüğünde modern eğitim ile geleneksel eğitim çatışmasının yoğun yaşandığı evrenin ilköğretim eğitimi evresi olduğu ve geleneksel eğitime karşı saldırının bu evreden başladığı iddia edilebilir. Eğitim alanındaki iyileştirici düzenlemelerin etkilerini salt olarak başkent İstanbul üzerinden ifade etmek yanıltıcı olacaktır. İmparatorluğun coğrafi, siyasi,

iktisadi koşulları göz önüne alındığında düzenleyici ve iyileştirici faaliyetlerin etkileri tüm yurttta eşit gelişmemektedir. İlgili faaliyetlerin sonuçlarının gerçekçi ve doğru bir biçimde ele alınabilmesi için başkent İstanbul ve onun dışındaki diğer vilayetlerdeki eğitim faaliyetlerinin ayrı pencerelerden değerlendirilmesi gerekmektedir.

4.2.1.1. İstanbul Penceresinden

1876 yılı sadece II. Abdülhamid 'in tahta çıkması ile başlayan bir dönem olması itibariyle milat kimliği kazanmamaktadır. Türk eğitim tarihinde meşrutiyetin ilanını milat kabul edip verileri bu ele alışla değerlendirme söz konusudur. Kodaman (1988: 73)'ın ifadesindeki veri tasnifi buna örnek gösterilebilir.

“Devlet salnamelerine göre, İstanbul'da 1885 yılına kadar iptidailerinin sayısı 44 e yükselmiştir. Bunlardan 1876 dan önce mevcut 3 iptadaiyi çıkarırsak 41 tanesi birinci meşrutiyetin ilanından itibaren 9 yıl içinde yapılmıştır. Her okulda ortalama 40-50 öğrenci bulunduğunu kabul edersek bütün öğrencilerin sayısı her halde 1500-2000 civarındadır.”

Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem içerisinde bir kesitin üzerinden değerlendirme yapmak, meşrutiyet sonrasındaki dönemin kendi içerisinde gelişiminin ifadesi için gereklidir; sadece meşrutiyet öncesi ve sonrası kıyas etmek yanıltıcı olacaktır.

Tablo 4.1: 1883 (H.1300)'deki İslam Sıbyan Okulları

Merkez Okulları	Erkek Okulu	Erkek Öğrenci	Kız Okulu	Kız Öğrenci
Aksaray	9	450	10	570
Fatih	13	650	5	350
Sultan Selim	8	500	8	360
Emir Buhari	9	560	6	350
Haseki	8	450	7	365
Sultan Ahmet	13	650	7	390
Üsküdar	14	1119	19	960
Eyüp	10	680	4	256
Kasımpaşa	12	658	8	520
Tophane	9	520	8	440
Beylerbeyi	13	450	10	365
Beşiktaş	15	965	20	640
Toplam	131	7352	112	5566

(Devlet Salnamesi, 1300-1303; Aktaran: Kodaman 1988: 75)

Tablo 4.2:1886 (H.1303)'deki İslam Sıbyan Okulları

Merkez Okulları	Erkek Okulu	Erkek Öğrenci	Kız Okulu	Kız Öğrenci
Sultan Ahmet	19	811	8	399
Aksaray	23	925	13	626
Haseki	21	674	9	612
Fatih	20	765	4	364
Emir Buhari	13	641	5	432
Sultan Selim	13	560	4	380
Eyüp	12	638	1	8
Kasımpaşa	19	604	2	521
Tophane	11	524	7	346
Beşiktaş	28	1021	11	644
Çengelköy	24	900	?	100
Üsküdar	19	999	16	700?
Toplam	222	9062	70	5132

(Devlet Salnamesi, 1300-1303; Aktaran: Kodaman 1988: 76)⁴

Yukarıdaki tablolardaki sayısal verilerden elde edilebilecek sonuçlar:

- ✓ Üç yıl içerisinde erkek okul sayısı 118'den 198'e bu okullardaki talebe sayısı ise 6902'den 8162'ye çıkmıştır.
- ✓ Okul başına düşen talebe sayısı yaklaşık 58'iken üç yıl içinde 41'e gerilemiştir. Bu veriden yola çıkarak İstanbul'daki erkek eğitiminin kısmen fiziki imkânlarında bir iyileşme iddia edilebilir. Okul yapımındaki artış öğrenci sayısındaki artıştan fazladır.

⁴1883'deki tabloda da bulunup 1886'daki tabloda bulunmayan yer Beylerbeyidir. 1886'daki tabloda da bulunup 1883'deki tabloda bulunmayan yer Çengelköy'dür. Orijinal verilere sadık kalınması amacıyla paylaşılan ilgili yerlere ait veriler, doğru bir karşılaştırma yapılabilmesi için dikkate alınmadan genel bir kıyaslama yapılmamıştır.

- ✓ Kız okulu sayısı 102'den 80'e düşüp kız öğrenci sayısı 5201'den 5032'ye düşmüştür. Erkek eğitimindeki fiziki şartlardaki iyileşmenin tam tersini görmekteyiz. Kız öğrenci sayısı yaklaşık olarak aynı iken okul sayısında ciddi bir gerileme söz konusudur. Bu ise bazı kız okullarının erkek okuluna dönüştürüldüğü izlenimini vermektedir. Geleneksel eğitimin kız çocuklarının tahsiline olan yaklaşımının Tanzimat sonrası eğitimde de önemli bir sorun olarak sürdüğü söylenebilir.

4.2.1.2. Vilayetler Penceresinden

Vilayetlerdeki eğitim icraatları imparatorluk coğrafyasına ve yıllara dağılımı ile birlikte ifade edilmelidir. Diğer bir ifade edilmesi gereken konu usul-i cedit kavramıdır. İlgili dönemdeki eğitim faaliyetleri usul-i cedit kavramından bağımsız değildir. Bu kavramı; Ergün, Çiftçi (2006: 3) Tanzimat sonrası dönemin yeni memur ve bürokrat ihtiyacı ile açıklayarak tarif etmiştir.

“Osmanlı'da sivil alanda batılılaşma Tanzimat döneminde başlamıştır. Devlet yönetimi bakanlıklar şeklinde örgütlenmeye ve bunun içinde bir memur ve bürokrat kadrosu yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunu yetiştirmek içinde medreselerden ayrı batı tipi sivil okullar kurulmuştur. Bu okullarda yeni dersler, yeni bir eğitim ortamı, yeni öğretmenler ve yeni öğretim yöntemleriyle eğitim yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni eğitim ortamının adına Osmanlılarda kısmen ve Rusya'daki Türk toplulukları arasında da genel olarak 'Usul-u Cedit' denmiştir.”

Usul-i cedit okullarındaki veriler ve bu verilerin sonuçlarının değerlendirilmesi Kodaman'ın paylaştığı ikisi ayrıntılı tablo olmak üzere üç sayısal veri içeren ifadeler üzerinden yapılacaktır. Bunlardan ilki şudur:

“1877 yılında sayıları 200'ü geçmeyen usul-ü cedide okulları 1892-1893 ders yılında imparatorlukta epeyce çoğalmıştır” (Kodaman 1988:86). İkincisi, usul-i cedide okullarının sayısı ile ilgilidir:

Tablo 4.3: 1892-1893 ülkedeki usul-i cedide okullarının sayısı

Vilayet	Usul-i Cedide	Vilayet	Usul-i Cedide
Anadolu		Rumeli	
Erzurum	?	Edirne	204
Adana	12	İşkodra	26
Ankara	397	Kosova	59
Aydın	151	Manastır	176
Bitlis	9	Yanya	66
Bursa	244	Toplam	531
Diyarbakır	11	Arabistan	
Sivas	271	Basra	26
Trabzon	229	Bağdat	11
Kastamonu	555	Beyrut	181
Konya	35	Halep	29
Mamuratülaziz	6	Suriye	59
Van	9	Musul	?
Toplam	1929	Toplam	306
Ege Adaları	68		

(1316 [1898] Maarif Salnamesi Aktaran: Kodaman 1988:86)⁵

Üçüncüsü, bir önceki usul-u cedide okul sayılarının, II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru ulaştığı sayılara ilişkindir:

Tablo 4.4: 1905-1906 imparatorluktaki usul-i cedid okulları sayısı

Vilayet	Usul-i Cedide	Vilayet	Usul-i Cedide
Anadolu		Rumeli	
Erzurum	96	Edirne	198
Adana	14	İşkodra	139
Ankara	252	Kosova	557
Aydın	1459	Manastır	633
Bitlis	14	Yanya	170
Bursa	1462	Toplam	1697
Diyarbakır	249	Arabistan	
Sivas	232	Basra	17
Trabzon	528	Bağdat	10
Kastamonu	855	Beyrut	231
Konya	227	Halep	116
Mamuratülaziz	80	Suriye	79
Van	33	Musul	41
Toplam	5501	Toplam	494
Ege Adaları	68		

(1328 Devlet Salnamesi,336-398 Aktaran: Kodaman 1988:89)⁶

Yukarıda ifade edilen üç aşamalı sayısal verilerden çıkarabilecek sonuçlar şunlardır:

⁵ Kodaman (1988)'ın 1898 (1892-1893) Maarif Salnamesinden yararlanarak hazırladığı tablo yapacağımız mukayeseye uygun bir şekilde değiştirilip yukarıdaki haline getirilmiştir.

⁶Kodaman'ın (1988) 1328 Devlet Salnamesinden yararlanarak hazırladığı tablo yapacağımız mukayeseye uygun bir şekilde değiştirilip yukarıdaki haline getirilmiştir.

- ✓ 1877 yılında sayısı 200'ü bulmayan usul-i cedide okulları önce 1892-1893 yılında 2834'e çıkmış; 1905-1906 yılında ise 7760'a çıkmıştır. 1877 yılındaki okul sayısı 28 yılda yaklaşık 39 katına çıkmıştır. Usul-i Cedit okullarındaki ifade edilen yüksek artış geleneksel eğitimin dönüşümü için anlamlı bulunabilir.
- ✓ Anadolu'daki okul sayısı 1929'dan 5561'e çıkmıştır. 2.88'lik bir artış oranı söz konusudur. Rumeli'de ise 531'den 1697'ye çıkmış olup ilgili oran 3.19 dur. Arabistan'daki okul sayısı 306'dan 494'e çıkmıştır. Oran 1.61'dir. Bu verilerden yola çıkarak imparatorluk coğrafyasında eğitime duyulan ilginin ve eğitime yapılan yatırımın doğudan batıya gittikçe anlamlı bir artış gösterdiği ifade edilebilir. Bu durumun ifadesi edilmesi imparatorluğun doğusunda da ciddi bir okullaşma oranının yakaladığını söylemeye engel değildir.
- ✓ Okul sayısının çoğunluğunun Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kaldığı görülmektedir.
- ✓ Modern eğitimin en merkezi kavramı olan “usul-i cedide” anlayışıyla üretilen bu okulların sayıca ilköğretim sistemine yerleştiği anlaşılmaktadır.

İlköğretimde modern eğitime yönelik merkezden gelen eğitimsel direktiflerin vilayetler üzerindeki etkisi bir anlamda merkezin taşradaki gücünü ifade etmesiyle de anlam taşımaktadır. Bu kapsamda taşrada ki eğitim faaliyetlerinin başarısı merkezi otoritenin taşradaki gücüyle orantılıdır. Vilayetlerdeki belirli aksaklıklar ve direnç üzerinden merkezi idarenin eğitim reformu vilayetler üzerinde sorunlarla karşılaşmış olabileceği söylenebilir. İmparatorluğun sosyo-ekonomik olarak modern eğitimi daha az benimsemesi beklenen yerlerdeki ciddi okullaşma oranlarını, merkezi idarenin doğrudan devlet bütçesiyle modern ilkokullar kurmayı amaçlayan planlı devlet siyasetinin varlığıyla açıklayabiliriz (Somel 2010: 148).

4.2.2. Orta Öğretim Alanında Modernleşme

Orta öğretim alanında eğitim faaliyetleri rüşdiye ve idadi olarak ayrı kategorilerde ele alınacaktır.

4.2.2.1. Rüşdiyeler

Tanzimat sonrası Türk eğitim sisteminin en eski sivil okulu olan rüşdiyeler ve onların devamı niteliğindeki idadiler öğrenci disiplini, sınav sistemi, okulların çalışma ve tatil süreleri gibi belirli konularda değişikliklere uğrasalar da Cumhuriyet yıllarına kadar ortaöğretimde geçerliliklerini korumuştur (Akyüz 2010: 234).

II. Abdülhamid döneminden önce imparatorluk çapında 423 kadar rüştiye 20.000'e yakın öğrenci vardı. Eğitim alanında modernleşme çabalarının izahında şüphesiz rakamlardan yararlanmak yerinde olacaktır, lakin bu anlayış açılan okul sayısına indirgenmemelidir. Örneğin yukarıda bahsedilen rakamlar Tanzimat devri için bir başarı olarak görülebilir ama işin hakikati açılan bu okulların binalarının önemli bir kısmının fiziki koşulları itibariyle okul binası niteliği taşımadığıdır. Çünkü salt olarak okul açma fikri ağır bastığından boş evler, konaklar, bu amaçla kullanılmıştır bunu daha sonra II. Abdülhamid'in bu okul açılan yerlere yeni rüşdiye binaları yaptırmasından anlamaktayız hatta bu tip aslı okul binası olmayan yerlerin okul binası olarak kullanılması genellikle İstanbul içindir. 1884 yılındaki sayısının 470 olduğunu ifade etmekle reel artışa rağmen sayının neden yaklaşık olarak yerinde sayar gibi görüldüğünün gerekçesi aşağıda ifade edilecektir (Kodaman 1988: 95 96).

Kimi savaşlarda kaybedilen topraklarla beraber 75-80 rüştiye okulu elden çıkmıştır. Böylece 1878 itibariyle devletin elinde 300 civarı rüştiye kalmıştır. Savaşlarda kaybedilen topraklarda kalan Osmanlı tebaasının iç kesimlere gelmesiyle bu kişiler bu rüştiye binalarına yerleştirilmiş bu noktada eğitim öğretim aksamalara maruz kalmıştır (Cevat 1328: 219; Aktaran: Kodaman 1988: 96).

4.2.2.1.1. İstanbul Penceresinden

Kodaman'ın İstanbul Rüşdiyeleri için takvimsel olarak II. Abdülhamid dönemini kapsayan paylaştığı verilerden döneme ilişkin bir değerlendirme yapılabilmesi mümkündür.

Tablo 4.5: 1877-1909 yılları arasında İstanbul rüşdiyeleri

Yıllar	Rüşdiye	Öğretmen	Talebe
1877	21	156	1795
1878	21	-	1584
1879	21	-	1300
1880	19	-	1114
1881	19	-	1182
1882/83	19	-	1510
1883	19	-	1655
1884	20	-	1451
1895/96	11	-	3213
1899	15	193	4001
1901	15	198	4277
1902	16	-	-
1907/8	20	-	5500
1909	18	-	6000

(Kodaman 1988: 97)

Tablodan şu sonuçlar çıkarılabilir:

- ✓ Eğitim sistemine ilişkin kimi niteliksel eksikler göze çarpmaktadır. 1877 yılında rüştiye başına düşen talebe sayısı yaklaşık 85 iken 1909'da bu 333'e çıkmıştır. İstanbul'daki rüşdiyelerin kalabalıklaştığı, eğitimin fiziki imkânlarında zorluk yaşandığı, rüşdiye yapımının öğrenci artışının gerisinde kaldığını söylemek mümkündür.
- ✓ 1877'de öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık 11 iken 1901 de yani yaklaşık 24 yıl sonra yaklaşık 21'e çıkmıştır. Buda artan öğrenci ihtiyacı kadar öğretici yetişmediğini göstermektedir. Okul yapımı ve öğretmen sayısı, öğrenci sayısındaki artışın altında kalmıştır.
- ✓ Tüm olumsuzluklara rağmen 32 yıl içerisinde öğrenci sayısının 3.34 katına çıkmasını ve İstanbul'un nüfusunun bu oranda artmadığını düşünürsek şehir ekonomisinin geliştiği, eğitime olan ilginin arttığı ve nitelikli insan gücünün nüfusa oranla daha çok arttığı sonucuna ulaşabiliriz.
- ✓ Kalkınma için gerekli olan eğitilmiş insan yetiştirmeye başlamıştır.

4.2.2.1.2. Vilayet Penceresinden

Tablo 4.6: Yıllara göre rüşdiye ve talebe sayıları⁷

Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888	Talebe Sayısı
Anadolu	195	230	239	261	266	14163
Rumeli	69	63	80	91	96	4777
Ege Adaları	7	8	8	10	10	301
Arabistan	37	45	47	59	56	2594
Girit	12	12	12	-	-	-
Şehremaneti	11	11	11	12	12	551
Toplam	331	369	397	433	440	22386

(1298, 1300, 1302, 1304, 1305 tarihli Devlet Salnameleri; Aktaran: Kodaman 1988: 102)

Tablo 4.6 İncelendiğinde Şu Sonuçlara Varılabilir:

- ✓ Anadolu, Rumeli, Ege Adaları, Arabistan, rüşdiye sayılarındaki sırasıyla artış oranı 1.36, 1.39, 1.42, 1,5'dir. (Girit ve Şehremaneti'nde neredeyse yerinde saymıştır). Bu oranların yakın olmasından yola çıkarak imparatorluk genelinde dengeli bir hamlenin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Özellikle Arabistan'daki rüştiye yapımı oranının Rumeli'nin bile üzerine çıkması dikkat çekicidir. Okul sayısının azlığının, bu sonuca yol açtığı söylenebilir ise de bu oranın yakalanması yine de değerli bir sonuçtur.
- ✓ Osmanlı İmparatorluğu'nun 1888 yılı itibariyle ilgili bölgelerindeki rüşdiye talebesi sayısının on binlere ulaştığı ifade edilebilir. Bu durum bir üst öğrenim için gerekli insan kaynağının belirginleştiğini göstermektedir.
- ✓ Toplam rüşdiye sayısı 7 yılda 331'den 440'a çıkarak belirgin bir artış yakalanmıştır.

II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru rüşdiyelerin bölgelere ve eğitim yapısına göre dağılımı:

⁷1889'da rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi kararı alınmıştır.

Tablo 4.7: 1906-1907 öğretim yılındaki ayrıntılı rüşdiye sayıları

	Erkek Rüşdiye	Kız Rüşdiye	Karma Rüşdiye	Özel Rüşdiye	Askeri Rüşdiye	Toplam
Anadolu	271	25	1	2	11	310
Rumeli	126	23	-	6	4	159
Arabistan	42	8	-	10	4	64
Cezayir-i B.S.	5	3	-	-	-	8
İstanbul	18	15	-	39	6	78
Toplam	462	74	1	57	25	619

*Toplam 619 rüşdiye mevcut olup bu okullarda 40.000 civarı talebe vardır.
(1328 Devlet Salnamesi Aktaran; Kodaman, 1988:105)

Yukarıdaki tablodan şu sonuçlara varılabilir:

- ✓ Özellikle kız ve karma rüşdiye okul sayılarının istenen seviyede olmadığı görülmektedir. Kız çocuklarının ilköğretim üstü eğitime devamında toplumun isteksiz olduğu ifade edilebilir. İmparatorluğun doğusunda ifade edilen durum daha belirgindir. Arabistan ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'inin tüm rüşdiye sayısı 11 kadardır.
- ✓ Osmanlı eğitim sistemindeki sivil okula ağırlığının yüksek oranda yakalandığı (594'e 25) ve Osmanlı eğitim modernleşmesinin artık Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi askeri okul odaklı olmadığı görülmektedir.
- ✓ Özel rüştiyelere belirli bir oranda talep oluşmuştur. Özel rüşdiyelerin eğitim sisteminin içine girdiği ifade edilebilir.
- ✓ Mezun duruma gelebilecek olan kırk bin kişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınması için önemli sayıda insan kaynağıdır.
- ✓ İmparatorluktaki rüştiyelerin çoğunluğunun Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında kalmış olması eğitim hamlesinin stratejik tarafını göstermektedir.

4.2.2.2. İdadiler

1773'den itibaren orduya, donanmaya, mülkü bürokrasiye nitelikli personel yetiştirmek amacıyla merkezi bir eğitim sistemi geliştirilmeye çalışıldı.1860'larda Tanzimat reformcuları mevcut mahalle mekteplerini ıslah etmeye yöneldiler. Bürokrasinin giderek karmaşık hale gelmesi ve merkezi idarenin taşra teşkilatının yaygınlaşmasıyla devletin nitelikli memur ihtiyacı artış gösterdi. İdadiler bu ihtiyacı karşılamak için rüştiyelerle birlikte öne çıktılar (Somel 2010:154).

Hazırlamak, geliştirmek manasına gelen Arapça “idadi” kökünden türemiş olan idadi kelimesi hazırlama yeri demektir. Bu yüzden 1869’dan önce pek çok okulun hazırlık sınıfları bu isimle anılmıştır. Hangi seviyede olursa olsun ilk ve orta öğretim içerisinde hazırlıma sınıflarına idadi denmiştir. 1869 Nizamname’sinden sonra bu husus açıklığa kavuşturulmuş ilk defa başlı başına orta öğretim bir unsuru olarak ele alınmıştır. Böylece idadi kavramı eğitim sistemi içinde taşıdığı genel anlamdan daha spesifik bir anlama kavuşmuştur. 1869 yılında çıkarılan nizamname anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid döneminden önceki bir devrede çıkarılmış olup nizamname ile çizilen çerçeveyi yedi maddede ifade edebiliriz (Kodaman 1988:114):

- 1) İdadi okullar, rüştiyelerden mezun olan Müslüman ve gayrimüslim çocuklarının bir arada eğitim yapıldığı yerlerdir(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 2) 1.000 haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okul yapılacaktır(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 3) İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 4) Her idadinin muavinleri ile birlikte altı öğretmeni bulunacaktır(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 5) Her idadinin yıllık tahsisatı personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 6) İdadilerin öğrenim süresi üç yıldır(Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).
- 7) Okutulacak dersler: Türkçe Kitabet ve İnşaa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim (Cevat 478; Aktaran: Kodaman 1988: 115).

İdadiler hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek adına II. Abdülhamid Dönemi idadilerine ilişkin farklı nitelikte üç tablo ifade edilecektir:

Tablo 4.8: 1905-1906 yılı istatistiklerine göre bütün imparatorlukta resmi idadiler

Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı	Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı
İstanbul	9	Sivas	3
Edirne	6	Trabzon	1
Erzurum	2	Trablusgarp	1
İşkodra	2	Kastamonu	4
Adana	1	Konya	5
Ankara	5	Kosova	4
Bağdat	1	Mamuratülaziz	2
Aydın*	5	Manastır	4
Beyrut	5	Musul	1
Cezayir-i Bahr-i Sefit	3	Van	2
Hicaz	1	Yanya	4
Halep	3	Selanik*	3
Bursa*	5	Yemen	2
Diyarbakır	2	Suriye	2
Toplam	50	Toplam	38

*Bu vilayetlerdeki idadilerin sayısı Maarif Salnamelerinden alınmıştır.

İzmit, Çatalca, Kudüs, Çanakkale, Samsun müstakil sancaklar olup birer taneden toplam beş adet idadi vardır.

(1328 Devlet Salnamesi, 336-398; Aktaran: Kodaman 1988, 128)

Tablo 4.9: 1905-1906 yılı istatistiklerine göre bütün imparatorlukta hususi idadiler

Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı	Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı
İstanbul	5	Beyrut	1
İzmir	1	Şam	1
Manisa	1	Manastı(kız-erkek)	2

(1328 Devlet Salnamesi, 336-398; Aktaran: Kodaman 1988: 129)

Tablo 4.10: 1905-1906 yılı istatistiklerine göre bütün imparatorlukta askeri idadiler

Bulunduğu Vilayet	Talebe Sayısı	Bulunduğu Vilayet	Talebe Sayısı
Edirne	234	Manastır	274
Erzurum	236	Bağdat	214
Erzincan	200		

(1321 Maarif Salnamesi, Aktaran: Kodaman 1988, 129)

İdadilere ilişkin yukarıdaki tablolardan şu sonuçlara ulaşılabılır:

- ✓ İdadilerin çoğu Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında kalmıştır
- ✓ On binleri bulan mezun sayısına ulaşmıştır.
- ✓ Sivil okulların toplam idadiler içindeki oranı, tıpkı rüştiyede olduğu gibi çoğunluktadır. Tanzimat sonrası Türk eğitiminin sivil yükselişiyle uyumludur.

- ✓ İdadi ve talebe sayısı nüfus artışının üzerindedir. Buradan hareketle Osmanlıdaki kentleşme ve eğitime olan talebin ivme yakaladığı iddia edilebilir.
- ✓ Yükseköğretim kapasitesinin üzerinde ortaöğretim mezununun oluşmasıyla yükseköğretim için zayıfta olsa bir rekabetten bahsedilebilir.

Ulaşılan bu sonuçlarla birlikte Kodaman (1988: 129)'ın belirli bir kesit üzerinden dönem derlemesi dikkat çekicidir.

1896'da 54 olan taşra idadileri 1906 yılında 84'e çıkmıştır. Tüm imparatorlukta 93 resmi 11 hususi 5'de askeri olmak üzere toplam 109 idadi vardır. Bu idadilerde askeri olanların dışında ne kadar talebe olduğunu kesin olarak söylemek güçtür fakat 1896'da 54 taşra idadisinde 7.644 talebe bulunmakta olup bunu 1321 maarif salnamesiyle karşılaştırırsak buna göre taşrada 1901 yılında idadi sayısı 68 talebe sayısı 11.445'e çıkmıştır. Bu duruma göre taşradaki idadi sayısında %25 talebe sayısında %49 artış olmuştur. Taşrada 1901 -1906 arası idadi sayısı %36 artışla 93 olmuştur.1909 yılına gelindiğinde bütün idadilerdeki talebe sayısı 20.000 civarını bulmuştur.

Tüm bunların sonucunda idadiler üzerinden bahsedilen eğitim faaliyetlerinin yegâne amacı eğitilmiş insan sayısını ve niteliğini arttırmak değildi. Merkez dışında kalan vilayet idadi mekteplerinin, nitelikli memur yetiştirmesi merkezi idarenin güçlenmesi içinde gerekliydi. İdadi mekteplerin başlıca diğer bir önemi ise; Osmanlı kültürel değerlerine, düzen ve maddi ilerleme gibi modernist düşüncelere aşinalık kazanmış yerel bürokrasi sınıfını ortaya çıkarmak için gerekli olmasıdır. Çünkü yapılan reformların merkez dışına taşınabilmesi için yerel seçkinlere ihtiyaç söz konusuydu (Somel 2010:160).

4.2.2.3. Sultaniler

Sultaniler idadilerle birlikte günümüz lisesine karşılık gelmektedirler. İstanbul ve Anadolu bazında ciddi bir sayıya sahip değildir. Salnamelerdeki veriler idadilere ait

olup o veriler içerisinde belirli değerlendirmeleri yapabilmekteyiz. Bunun nedeni şöyle açıklanabilir:

“II. Abdülhamid devrinde vilayet idadileri yedi yıla çıkartılarak sultanilerin eksikliği giderilmeğe çalışılmıştır. Nitekim yedi yıllık ve yatılı vilayet idadileri “Mekteb-i Sultaniye’den beklenen hizmeti devrin sonuna kadar görmüşlerdir” (Kodaman 1988:144).

Sultanilerin, idadilerle birlikte ifade edilebilmesinden dolayı II. Abdülhamid devri Mekteb-i Sultanilerle ilgili elimizdeki en geçerli örneği olan Mekteb-i Sultani üzerinden genel hatlarıyla bir takım bilgiler paylaşılacaktır:

- ✓ 1876’dan sonra okula Türk müdürlerinin tayini sağlanmıştır (Kodaman 1988:138).
- ✓ Mektebi sultanilerin talebelerinde 1877 yılından itibaren Türkler lehine büyük artış sağlanmıştır (Kodaman 1988:139).
- ✓ 1901 tarihinde 70-75 kişiye ulaşan öğretim kadrosunun 1/3’ü yabancı 2/10 gayrimüslim yarısı Türk öğretmenlerden oluşmakta idi. (1316 Maarif Salnamesi: 603,Aktaran: Kodaman 1988, 141).
- ✓ Öğretim esas olarak iki kısımlıdır. Sınıf-i iptidai ve esas sultan-i kısmı(Cevat 342; Aktaran: Kodaman 1988: 141).
- ✓ Öğretim üç safhada gerçekleşiyordu; Sunuf-u İptidaiye (ilk kısım3 yıl) Sunuf-ı Taliye(ikinci yıl 3 yıl) Sunuf-ı Aliye (Yüksek kısım 3 yıl) (Cevat 342; Aktaran: Kodaman 1988: 141).
- ✓ Osmanlı’da en iyi öğretmen kadrolarına sahip okullardan biriydi.(1316 Maarif Salnamesi: 603,Aktaran: Kodaman 1988, 141).

4.2.3. Yükseköğretim

Günümüzde yükseköğretimin temeli sayılabilecek eğitim kurumlarının, II. Abdülhamid döneminde kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet, bu dönemden kalma yükseköğretim kurumlarını modernize ederek günümüz yükseköğretiminin parçası haline getirmiştir. Bu döneme ilişkin; yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerini ifade etmek gerekir. Günümüzdeki hukuk, güzel sanatlar, iktisadi ve idari

bilimler, veterinerlik, mühendislik fakültelerinin temelini bu dönemde atıldığı görülmektedir

4.2.3.1. Mektebi Funun-i Maliye (1878)

Fransızların Siyaset Bilimi Mektebini örnek alarak Sadrazam Said Paşa tarafından Divanı Muhasebat binasında açılmıştır. Bu binada açılmasının nedeni devlet memurlarının bu okulda eğitimini fiziken kolaylaştırmaktır. Reis ve azalar, muallim ve memurlarda bu mektepte talebe olmuşlardır. Mektepte büyük devletlerin maliye usulleri, vergileri, vergi kanunları, maliye teşkilatları, genel muhasebe usulleri öğretilenkti. Bu mektebi açmaktan edinilen gaye nitelikli maliye memurları yetiştirmektir. Mektebin üç sene kadar devam ettiği tahmin edilmektedir. Said Paşa'nın devlet memurlarının eğitimine verdiği önemin örneklerindedir. Onun çabası okulun faaliyetlerinin sürmesinde belirleyici olmuştur. (Ergin 1977: 1082- 1084)

4.2.3.2. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane

Osmanlı hükümeti için İstanbul'da bir hukuk fakültesi fikri medeni kanun hazırlanmasının zaruriyetiyle başlar. Hukuk fakültelerinin temeli olarak düşünöbileceğimiz kurum Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'dir. Öğrenim süresi 4 yıldır.1878 yılında çıkarılan 35 maddelik nizamnamesinde; Osmanlı kanunlarının, siyasetinin ve hukukunun öğretilmesiyle alâkadar olunacağı belirtilmiştir. Mektep için Ayasofya'da Adliye Nezareti bahçesinde bir bina inşa olunmuştur. Açılış töreni 15 Haziran 1880 de yapılmış, ilk dersi Mecelleyi hazırlayan Cevdet Paşa vermiştir. Mektebin başına Avrupalı ilim adamı Emin Efendi getirilmiştir. Hukuk Mektebi'nin amacını ve içeriğini anlayabilmek için mektebe kabul için gereken tahsile ve mektepte okutulan derslere bakılmalıdır. Rüşdiye tahsili mektebe kabulde asgari seviyedir. Okutulan dersler ise; Fıkıh-ı Şerifin Muamelât Bahsi ve Usul- Fıkıh, Roma Kanunu, Fransızların Hukuk Âdiye Kanunnamesi, Hukuk-i Âdiyeye Müteallik Usuli Muhakeme, Ticareti Berriye, Bahriye ve Ceza Kanunnamesi, Usuli Muhakeme-i Cinayet ve Hukuk-i Mülkiye, Hukuk-i Mîlel'dir. Mektepte öğlene kadar ders okutulurdu. Bu sayede devlet memurlarının mektebe devamları teşvik edilirdi. Devlet memurlarının yüksek tahsile

devamı hükümetin istediği bir husustu. Gayrimüslimlerinde eğitim almalarına karşın talebelerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşuyordu. Günümüzdeki İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesinin temelidir (Ergin 1977: 1085-1116).

4.2.3.3. Sanayi-i Nefise Mektebi

Bir Sanayi-i Nefise mektebinin açılması hakkında kararlı adımın 1881 yılında atıldığı görülmektedir. Bu adımın atılmasında daha sonra bu mektebin müdürü olacak Hamdi Bey'in katkısı büyüktür. Asar-ı Atika Müzesi olan Çinili Köşkün civarında bir bina tahsis olundu. Mektebe 1883 yılında 20 kadar talebe kayıtlıdır. 1884 yılında derslere başlandı. 1886 yılı itibariyle ciddi bir idari tasarruf gösterilerek kurumun Ticaret Nezaretiyle olan bağı tamamen kesilip Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Mektep cumhuriyetle beraber, şubeleri olan Güzel Sanatlar Akademisine dönüşmüştür. Bunlar: Yüksek Mimari, Resim, Heykel Şubesi, Türk Tezyini Sanatlar şubeleridir (Ergin 1977: 1117-1130).

4.2.3.4. Ticaret Mektebi (1882)

İslam olmayan unsurlar memurluk ve askerlik yapamadıklarından dolayı ticari hayat kendileri için zorunlu bir faaliyet sahası idi. Gayrimüslimlerin ticarete yakınlığı ne kadar söz konusu ise özellikle Tanzimat devrine kadar imparatorluğun Müslüman unsurları için de ticaret o kadar uzaktı. Ticaret mekteplerindeki gayenin çıkış noktasının, bu açığı kapatmak olduğu söylenebilir. Ticaret mektebinin açılışı zor ve sancılı olmuştur. Birkaç defa açılışına teşebbüs edilmesi ve sonra kapanması gibi tereddütler kesin açılış tarihindeki çelişkileri beraberinde getirmiştir. Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nin 50. yılının 1933'de anılmasından hareketle okul açılışını 1883 olarak alabiliriz. Ticaret Nazırı Suphi Paşa'nın bu mektebin programının hazırlanmasında katkısı büyüktür. Suphi Paşa'nın hazırladığı programın Osmanlı eğitim standartlarının çok üzerinde olduğu ifade edilebilir. Nizamnamelerden anladığımız kadarıyla talebelerin yaş aralığı 15 ila 25 yaş arasındadır. Ticaret ve sanat mağazasında görevli olanlar 25 yaşından büyük olsalar bile diledikleri derse müstemi sıfatıyla girebilecekleridir, Bu husus sadece teorik düzeyde eğitim yetiştiriciliğine değil pratik

mesleki eğitime de eğitilecek kişi de yaş aranmaksızın önem verildiğini göstermektedir. Mektebin talebe kontenjanı yaklaşık 200 kişi olup bunun yüzde 10'u fakir fukara evlatlarından ve yetimlerden olmak şartıyla ücretsiz okuyanlardan olacaktıdır. Mektep Cuma ve Pazar günleri tatildir. Mektep ikinci şeklini 1894'de almıştır. Bu şekliyle ilk mezunlarını 1896 senesinde vermiştir.14 kişilik bu mezun grubunun devlet memuru olması istenmiştir. Hâlbuki bu okul ile amaçlanan ticari hayattaki insan ihtiyacını karşılamaktı. Buradan çıkanlar memur olsun diye değil tüccar olsun diye yetiştirilmişti. Bu mezunlardan sadece Kemal Ömer Bey başlangıçta devlet memuriyetini seçmemiştir. Önceleri veznecilerde bir tuhafiyeye dükkânı açan Kemal Ömer Bey'de ironik bir şekilde en sonunda devlet memuru olmuştur. Ticaret mektebi ikinci haliyle 1908 senesine kadar devam etti.1908 senesinden sonraki aşamada mektep programına ilmi mali, istatistik, Almanca ve İngilizce, Cebri Mali ve Sarrafi, Daktilografi, İstenoğrafi serbest ticaret dersleri eklendi. Günümüzdeki İktisadi ve Ticari bilimler Fakültelerinin temeli bu mekteptir (Engin 1977: 1131-1147).

4.2.3.5. Mülkiye Baytar Mektebi (1887)

Osmanlı'da birçok mektep başlangıçta askeri ihtiyaçlar göz önünde tutularak açılmıştır.1839 da Harbiye Mektebi içerisinde, orduda kullanılan hayvanların tedavisi için baytarlık dersleri de görmüş olan doktorlar yetişmiştir. Memleket ekonomisinde ve servetinde hayvancılığın öneminin yüksek olduğu düşünüldüğün de askeri amaçlı tedrici çözümler yetersiz kalmakta idi. Bu alanda bir ihtisas okuluna ihtiyaç söz konusuydu. Bu suretle "Mülkiye Baytar Mektebi"nin açılmasına karar verildi. İmkânların sınırlılığından hareketle mektebin derslerinin ilk iki senesinin Mülkiye Tıbbiyesinde kalan iki senesinin de o vakte kadar inşaatı bitmesi planlanan Halkalı Ziraat Mektebi binasında verilmesi planlanmıştı. 1888'de Mülkiye Tıbbiyesinde bir sınıf açılıp talebe kabulüne başlanmıştı. Halkalı Ziraat Mektebinin bu işe tahsis edilmesindeki nedenlerinden birinin; birbiri ile alakalı iki mesleğin eğitiminin fiziki olarak yakınlaştırılması olduğunu ifade edebiliriz. 1894'e değin iki mezun baytar sınıfı çıkmıştır. Askeri Baytar Mektebi (1848) ile bu mektep arasındaki süre farkı Osmanlı eğitim sistemindeki askeri amaçla girişilen yeniliklerin sivil alana kaymasının ne kadar zaman aldığını göstermekle

beraber özellikle Tanzimat sonrası gelişen sivil eğitimin çok önemli bir kısmının II. Abdülhamid devrinde olduğunu göstermektedir. Toplumun çoğunluğunun gelirini hayvancılık ve tarımdan sağladığını düşündüğümüzde bu mektep diğerlerine nazaran toplum için daha pratik bir öneme sahiptir (Engin 1977: 1173-1175).

4.2.3.6. Hendese-i Mülkiye Mektebi (1884)

Mektebin açılışına hükümdarın izin vermesi için yazılan mazbatanın tarihi 1882'dir. Mektebin kuruluş amacı mühendis ve mimar yetiştirilmesidir. Mülkiye mühendisi olarak da tarif edilmelerinden kasıt, devletin doğrudan memuru olarak imar işlerinde vazifelendirilmeleridir. Mektebin idadi sınıflarıyla birlikte tahsil süresi 7 sene idi. Bunun 3 senesi idadi, 4 senesi yüksek tahsile ayrılmıştı. Toplam talebe sayısı 105 kişi idi. Mektep ilk mezunlarını 1888 senesinde 13 kişi ile verdi. 13 kişinin 2'si mektepte eğitmen olarak tutuldu. Mektebin idadi sınıfları, memlekette idadiler yeteri kadar mezun verince kaldırıldı. Mektep, sadece yüksek tahsil mektebi halini aldı. Mektep 1908'ekadar askeri idarede tutulmuştur. Kuruluşundaki ve mezunlarındaki Türk unsuru düşünüldüğünde askeri gayenin ön planda tutulduğunu görmekteyiz. Mektepteki talebe sayısı 100'ü geçmemiştir. Meşrutiyetin ilanında mektep mezunlarının sayısı 229'dan ibaretti. Mektebin ilk sivil müdürü Mühendis Refik Bey mektep Hendesi Mülkiye'den mezun değildir. Belçika tahsillidir. Mektebin kuruluş yılını ve ilk mezuniyetini düşündüğümüzde kendi mezunlarından bir müdür, o tarihe kadar çıkarmalıydı. Bu durum mektep için bir eksiklik olarak görülebilir. Sivilleşme süreciyle adı Mühendis Mektebi olmuştur. Ergin kitabında Salih Murad Uzdilek'in 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bu mekteple ilgili bir makalesinden bahsetmektedir. Bu makaleye göre: Mektep kurulalı 57 sene olmuştur. Bu 57 seneyi üç evreye ayırmak mümkündür. Çeşitli sebeplerden dolayı mektep 8 sene mezun verememiştir. İmparatorluk zamanına düşen, 21 sene süren ilk devrede yıllık ortalama mezun sayısı 0,5'dir. Meşrutiyet devrinde 14 senede yıllık ortalama mezun sayısı 13,5 dur. Cumhuriyet devrinde ilk 15 senede yıllık ortalama mezun sayısı 50, 1944'e kadar olan son 5 senelik ortalama ise 54'dür (Ergin 1977: 1154-1161).⁸

⁸Ergin'in paylaştığı Uzdilek'in makalesinden sadece ortalamalar alınmıştır. Paylaşılan makalede bazı mezun sayıları ile bunlara ilişkin ortalamalar arasında tutarsızlık tespit edilmiştir.

4.2.4. II. Abdülhamid'in Eğitimdeki Modernleşmesi Hakkında

II. Abdülhamid dönemi eğitim faaliyetleri; eğitimin ilk evresinden başlanıp son evresine kadar ayrı ayrı olmak üzere sayısal veriler, kanaatler, yaklaşımlar eşliğinde ifade edilmiştir. İlgili sayısal veriler ve bilgiler, kaynakları gösterilerek paylaşılmıştır. İlgili verilerin doğruluğunun çalışma için ne kadar önemli olduğundan hareketle kullanılan kaynaklarda titizlik gösterilip objektif olunmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kullanılan kaynaklar; alanlarında genel kabul görmüş, akademik çalışmalarda referans kabul edilen kaynaklardır. Verilerin resmi bir tarafı bulunmasından hareketle Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkan Kodaman'ın "Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi" yararlanılan kaynakların başında yer alıp tek kaynak olarak kullanılmamıştır. Bunlara ilaveten Osmanlı Yüksek Öğretiminde otorite kabul edilen Osman Nuri Ergin'in 5 ciltlik "Türkiye Maarif Tarihi" alanında gene otorite kabul edilen Yahya Akyüz'ün "Türk Eğitim Tarihi" ve Selçuk Akşin Somel'in "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi" diğer tamamlayıcı kaynaklardır. Böylelikle bu alanda yapılmış çalışmaların beslendiği kaynaklardan doğrudan yararlanılmıştır. Bu bölümde eğitim alanında ayrı ayrı paylaşılmış olan veriler, bilgiler, yorumlar toparlanarak genel bir değerlendirme şeklinde ifade edilecektir. Kanaatlere geçmeden önce dönemin eğitimde öne çıkan devlet adamlarından bahsedilmesi gerekmektedir.

II. Abdülhamid devrinin eğitim alanındaki faaliyetleri ve bu alandaki başarısı ifade edilmişti. Şüphesiz bu dönemde eğitim faaliyetleri II. Abdülhamid başta olmak üzere bu konuda çaba gösteren devlet adamları eliyle gerçekleşmiştir. Bunlar: Münif Paşa, Sait Paşa, Ahmet Mithat Efendi'dir. Münif Paşa 1830 ile 1910 tarihleri arasında yaşamış bir devlet adamıdır. Özellikle kız çocuklarının eğitimi, ticaret eğitimi, özel eğitim, öğretmen yetiştirme gibi konularda büyük çaba göstermiştir. Öğrenci disipliniinde şiddet unsuruna yer verilmemesi konusunda hassas davranmış bir eğitim adamıdır. Sait Paşa 1838 ile 1914 arasında yaşamış bir devlet adamıdır. Eğitim alanında çok büyük hizmetleri olmuş sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Said Paşa genel orta öğretime ve mesleki eğitime önem vermiş birçok okul açmıştır. İstanbul'da 17 vilayetlerde 119 rüşdiye ve 30 kadar idadi açtırdığını, Fransızca'yı zorunlu ders yaptığını ifade eder. Ayrıca 1880 yılında maarif vergisi koydurmuştur. 1884 yılında Bayezid

Devlet Kütüphanesini açtırmıştır. Ahmet Mithat Efendi ise 1844 ile 1913 arasında yaşamış bir devlet adamıdır. Dilde sadeleştirme akımının öncülerindedir. Orta Asya Türkçesinin geliştirilmesine önem vermiştir. Eğitimin pedagoji ile ilişkilendirilmesini savunmuştur. Eğitimin başarılı olması için çocuk psikolojisinin hesaba katılmasını bir zorunluluk olarak gören yaklaşımı önemlidir (Akyüz 2010:260-262).

II. Abdülhamid döneminin eğitim politikasının sonuçlarına dair şu değerlendirmeler yapılabilir:

- ✓ İlgili dönemde eğitim faaliyetleri, İstanbul dışına taşınabilmiş vilayetler nazarında da bir gelişme gösterebilmiştir. Eğitim reformunun belli bir ölçüde de olsa İmparatorluk geneline yayılmasının önemi özellikle ifade edilmelidir. Eğitim faaliyetlerinde İstanbul'un diğer vilayetlere nazaran öne çıkmış olması bu durumun ifadesine engel değildir. Başkent dışındaki vilayetlerde önemli miktarda okul ve öğrenci sayısı yakalanmıştır. Bu suretle Anadolu'da yetişen gençlerin imparatorlukta yönetici olmaları ve kendi coğrafyalarında yerel idari görev almaları sağlanmıştır. Osmanlı eğitim faaliyetlerindeki, İstanbul ve taşra arasındaki niteliksel ve niceliksel fark tamamıyla kapanmasa da belirli bir ortaklaşma sağlanmıştır. Eğitimde merkezileşme kapsamındaki müfredat düzenlemelerinin bu duruma olumlu katkı yaptığı iddia edilebilir.
- ✓ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki Osmanlı Eğitiminin genel yapısı ile uyumlu kalındığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sistemindeki faaliyetlerden ve yeniliklerden ilgili dönem ile birlikte artık sadece askeri okulların anlaşılmadığı sivil okullarında modern eğitim sisteminin bir parçası haline geldiği söylenebilir. Paylaştığımız verilerden anlaşılacağı üzere öğrenci sayıları incelendiğinde ilgili dönem sonunda sivil okul mezunları çoğunluktadır. Bu verilerden hareketle II. Abdülhamid dönemindeki eğitim reform ve faaliyetlerinin sadece askeri amaçla yapılmadığı, kalkınma için gerekli insan kaynağını yetiştirme odaklı icra edildiği söylenebilir. Sivil okullardaki mesleki eğitime verilen önem ve çabalar bunu destekler niteliktedir. Eğitim sistemindeki bu sivil

odaklanmanın kalkınmayı merkeze alan modernleşme anlayışının sonucu olduğu görülmektedir.

- ✓ Söz konusu dönemde, Osmanlı'daki nüfus artış oranının çok üzerinde okul, öğrenci ve eğitici sayısının artış oranı yakalanmıştır. Görece bunun yeterli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte nüfus artışının üzerinde bir oranın yakalanması eğitime ayrılan kaynak ve öneme işaret etmektedir. Kalkınma için en önemli unsurlardan biri olan yetişmiş insan kaynağı bu dönemdeki nüfus hareketinin üzerindedir.
- ✓ Ayrıntılı olarak sayısal veri ve bilgiler ile ifade edildiği üzere bu dönemin sonlarında yükseköğrenimin bir altındaki öğrenim düzeylerinden mezun olan öğrenci sayıları on binlerle ifade edilebilir düzeye gelmiş olup yükseköğrenim kontenjanından üzerindedir. Bu suretle Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yükseköğrenim için zayıf da olsa bir rekabetten bahsedilebileceği öne sürülebilir
- ✓ Kız çocuklarının eğitiminde büyük sayılara ulaşılmasa da imparatorluğun belirli noktalarında kısmi başarılar söz konusudur. İmparatorluğun bazı bölgelerinde kız çocuklarının eğitimi için belirli bir arz ve talebin olduğu görülmektedir. Kız çocuklarının eğitim almasına, II. Abdülhamid çok büyük önem vermiştir. Bu konuda siyasi irade olarak maarif nezaretinin arkasında durmuştur. Sultanın dini ve siyasal kimliği kız çocuklarının eğitimi konusunda isteksiz olan kesimleri ikna etmekte önemli bir unsur olmuştur.

“İlk kız okulları II. Abdülhamid zamanında açılmıştır. Nitekim bilgili bir kişi olan Abdülatif Subhi Paşa'nın ilk defa bir kız sanat okulu açma teşebbüsünde tereddüt geçirmesi ve titizlenmesi üzerine Abdülhamid: “Sen mektebi aç ben arkadayım.” diyerek açıktan destek vermiş ve çevresini daima kızların okuması için ilk adımları atmaya teşvik etmiştir” (Kırmızı 2013: 1, <http://www.on5yirmi5.com/yazar/faruk-kirmizi/119737/2-abdulhamitin-egitim-alaninda.html>, 4 Şubat 2017'de erişildi).

- ✓ Bu dönemde açılan okulların, ifade edildiği üzere, önemli bir kısmının Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında kaldığı söylenebilir. Bu durum eğitim alanındaki modernleşme faaliyetlerin stratejik yapısını göstermektedir. Bu

dönemin sona ermesinden sonra yapılan Balkan Savaşlarında, Dünya Savaşında, Kurtuluş Savaşında dönemin eğitim nesli maalesef önemli bir ölçüde kaybedilmiştir. Cumhuriyet tarihi anlatımlarında savaşlarda kaybedilen neslin eğitilmiş bir nesil olduğu bu suretle Osmanlı'nın yetişmiş insan gücünün Cumhuriyet'e yeterli oranda intikal etmediğinden bahsedilir. Eksikliğinden bahsedilen neslin II. Abdülhamid döneminde yetişen nesil olduğu unutulmamalıdır. Cumhuriyeti kuran ve idareci olarak görev alan kadroların doğum tarihlerine bakıldığında çoğunluğunun II. Abdülhamid döneminde eğitim almış bir nesil olduğu görülecektir.

4.3. Sosyal Güvenlik Alanında Modernleşme⁹

II. Abdülhamid idaresinin; daha önce ifade edildiği üzere cumhuriyetin ilan edildiği yüzyıla kadar tahakkuk eden bir idare olmasından dolayı modern gereksinimlerin, kurumsal başlangıcı bu döneme uzanmaktadır. Modern bir gereksinim olan sosyal güvenlik sistemi bunlardan biridir. Devletin doğrudan üstlendiği sosyal faaliyetlerin bir program ile kurumsallaşmasının öncüsü II. Abdülhamid'dir. Kurumsal yapısı ve projeleri ile modern bir uygulama olan sosyal güvenlik sistemini kendi hazinesinden finanse etmiştir. Bu finansmanda şahsi servetini kullanmasının nedeni; Osmanlı sultanlarının tebaalarını koruyup kollamada kendilerini mesul hissetmeleridir. Sultan modern uygulamaları geleneksel bir anlayışla ele alıp modern ve geleneksel anlayışı birleştirmiştir. Örneğin sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşması modern bir anlayıştır. Fakat sultanın, bu sistemin finansmanında kendi servetini kullanması ise geleneksel bir anlayıştır (Akyol 2013: 36).

Sosyal güvenlik sisteminin modern bir gereklilik olduğu iddia edilebilirse de Osmanlıda Devlet'indeki daha kapsayıcı bir ifade ile Türk-İslam tarihindeki vakıf kültürü ile ortaklaşan yönleri bulunmaktadır. Osmanlı'daki sosyal güvenlik sisteminin batı tipi bir sanayileşmenin değil; vakıf kültürünün sonucu olarak çıktığı iddia edilebilir. Akyol (2013: 36) bu durumu şöyle anlatmaktadır:

⁹ Bu bölümde kullanılan bilgilerin doğru bir şekilde ulaşılabilişliği ve aktarımındaki objektiflikten hareketle ilgili Devlet ve Kamu kurumlarının resmi internet sitelerinden yararlanılmıştır.

“Yoksula ve ihtiyaç sahibine yardım etmek Osmanlı İmparatorluğunda bir gelenektir. Bu geleneğin oluşmasında dini vecibelerin yanı sıra bu topraklarda Bizans İmparatorluğu döneminde bile görülen vakıf sisteminin etkisi olmuştur. II. Abdülhamid ve onun sosyal refah uygulamaları Osmanlı’da önemli bir yere sahiptir. Çünkü Tanzimat’la başlayan reformlar onun döneminde sosyal refah alanına yansıtılmıştır. II. Abdülhamid bir reformcudur ve imparatorluğu modernleştirmek için son derece merkezi bir devlet sistemi oluşturmuştur. Devlet kurumları bağlamındaki reformlarının yanında Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal devlet bağlamında ortaya çıkan fikirleri uygulamaya koymak için de ilk adımları atmıştır”

Akyol (2013)’a göre Osmanlı’daki sosyal uygulamaların modern olduğu kadar, geleneksel bir kimliği ve gelenekten güç alan yapısı söz konusudur. Bunu da vakıf kültürü ile ilişkilendirmiştir. Vakıf kültüründeki İslami duyarlılık bunlarla birlikte ifade edilmelidir. Sosyal güvenlik anlayışındaki gelenek ve II. Abdülhamid vurgusundan hareketle Osmanlı muhafazakârlığının sosyal dayanışmayı destekleyici ve örgütleyici bir kimliği olduğu anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid döneminden önce sosyal güvenlik sisteminde belirli adımların atıldığı anlaşılmakta olup standartlaşması, kurumsallaşması II. Abdülhamid’le olmuştur.

İş kazaları sonucu iş göremez kimselere ve engellilere yönelik sosyal yardımlar sosyal refah sisteminin temel prensibini ifade etmektedir. Çalışabilecek durumda gelir sahibi olan kimseler çalıştıkları süre içerisinde hayatlarını sürdürebilirken çalışamayacak kimseler için sosyal yardımlar hayati derecede önemlidir. Bu yüzden sosyal refah sisteminin en kritik unsurlarından biri bu kimselere yapılan yardımlardır. II. Abdülhamid bu kimselere verilen desteğin kurumsallaşmasında önemli bir görevi icra etmiştir. II. Abdülhamid döneminden önce iş kazası mağdurlarına verilen “tekaüdiye” isimli bir maaş türü bulunmaktadır, fakat standartlaşmamıştır (Akyol 2013:38).

Sosyal güvenlik alanında biri II. Abdülhamid’den önce olmak üzere iki tane yasal düzenleme dikkat çekmektedir.

“Osmanlı’da tekaüt (emekli) ve teavün (yardımlaşma) sandıkları ile Tanzimat sonrasında işçilerle ilgili sınırlı kapsamlı toplumsal politika düzenlemelerinin yer aldığı 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi sosyal güvenlik alanında oluşturulan önemli düzenlemelerdendir”(Talas1992;Aktaran:<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce/tarihce>, 11 Şubat 2017’de erişildi).

“Ayrıca, 1866 tarihinde Askeri Tekaüt Sandığı ve 1881 tarihinde Sivil Memurlar EmekliSandığıkurulmuştur”(Alper2007;Aktaran:<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce/tarihce>, 11 Şubat 2017’de erişildi).

Yasal düzenlemelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal güvenlik sistemi toplumsal hayatın önemli bir parçası olarak görülmüştür. Dikkat çekici diğer bir husus Osmanlı’daki toplumsal hayatı ilgilendiren düzenlemelerde ve sosyal teşviklerde devlet memurlarının öne çıkmasıdır. “Atiyye-i Seniyye” kavramının bu anlayışla ifade edilmesi gerekmektedir.

“II. Abdülhamid Atiyye-i Seniyye’yi imparatorluğun bir simgesi olarak kullanmıştır. Daha önceleri, Osmanlıda devlet çalışanlarına ödenen standart maaş sistemi olmadığından bu hediyeler devlet görevlilerine destek ödemeleri olarak verilmektedir. On dokuzuncu yüzyılda devletin yoksul ve yardıma muhtaçların koruyucusu rolünün oluşmasıyla, uzun süredir devlet geleneği olarak zaten var olan padişah hediyelerinin bu amaçla kullanılabileceği düşünülmüştür. II. Abdülhamid’de birçok durumda bunları sosyal yardım olarak kullanmıştır.”(Özbek, 2002:126;Aktaran Akyol 2013:38).

Atiyye-i Seniyye kavramının işlevinden anlaşılacağı üzere; daha öncede ifade edildiği gibi sosyal güvenlik sisteminde geleneksel anlayışın bütünüyle terkedilmediği, modern bir biçimde kurumsallaştırıldığı ifade edilebilir. Sosyal güvenlik alanındaki uygulamaların, açılan kurumların gerekçelerinde, askeri mağlubiyetlerin yol açtığı toplumsal sorunlara çare bulma anlayışının yer aldığı görülmektedir. Darülaceze ve Darüleytamlar bu duruma örnek gösterilebilir.

Darülaceze

Darülaceze'nin kuruluşu 1877 yılına dek gitmektedir. 1877 yılındaki Osmanlı Rus savaşı sonucunda 1877-1879 yılları arasında İstanbul'a büyük göçler başlamıştır. 400 bine yakın göçmen savaşın ardından İstanbul'a gelmiştir. Oluşan bu büyük mağduriyetle birlikte evsiz barksız, hasta, kimsesiz çocuk ve dilenciler sayıca artmıştır. Mağduriyet yaşayan bu insanların, çalışabilecek durumda olanlarını meslek sahibi yapmak çalışamayacak durumda olanlarının bakımını üstlenmek amacıyla II. Abdülhamid bir Darülaceze yapılmasını emretmiştir. Darülaceze yapımı için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon Darülaceze'nin Okmeydanı'nda kurulmasını ve maliyetinin 72.000 altın lirayı bulabileceğini padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine Darülaceze'nin Okmeydanı'nda yapılması fikri padişah tarafından onaylanmıştır. İnşaatına başlanması 25 Mart 1306 (6 Nisan 1890) tarihli ferman ile emir buyrulmuş, bu ferman 30 Mart 1306 (11 Nisan 1890) tarihinde yürürlüğe girmiştir. Binanın yapım maliyeti ise şöyle karşılanmıştır: II. Abdülhamid 7.000 altın lira değerinde eşyasını hediye etmiş bunun yanı sıra 10.000 altın lira da nakit bağışlamıştır. Geniş çaplı bir yardım kampanyası düzenleniş 50.000 lira altın bağış toplanmıştır. Böylelikle temin edilen bu para ile 6 Ekim 1892 tarihinde 21 koyun kesilerek temel atılmış yaklaşık üç yıl sonra Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun seney-i devriyesi olan 19 Ağustos 1895 de inşaat tamamlanmıştır. Resmi açılışı ise 13 Ocak 1896 tarihinde yapılmıştır (<http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/KurulusAmaci> 14 Şubat 2017'de erişildi).

Darüleytamlar

Savaşlar sonucunda İstanbul'a gelen insanların sayısındaki büyük artış, beraberinde barınma sorununu getirmiştir. Ayrıca savaşların sonucunda geride kalan dul ve yetimlerin devlet tarafından bakılması gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Bu gerekliliğin sonucu olarak II. Abdülhamid döneminde İttihat ve Terakki'ninde destekleriyle kimsesiz çocuklar sorununa çözüm bulmak amacıyla İstanbul'da Darüleytamlar açılmıştır. Günümüzdeki modern yetimhanelerin temelini bu dönemde atıldığı söylenebilir (Akyol 2013: 43).

Geleneksel dönemde imparatorluğun sosyal güvenlik sisteminde bu tip sorunlarla çok fazla karşılaşmadığı iddia edilebilir. Askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları imparatorluğu deneyimlemediği sorunların içine çekmiştir. Sosyal güvenlik alanındaki geleneksel tecrübelerin yetersiz kalmasının; imparatorluğu modern sosyal güvenlik uygulamalarına mecbur bıraktığı söylenebilir.

4.4. Sanayi Alanında Modernleşme

II. Abdülhamid döneminin sanayileşme politikasının; kalkınma ve modernizm ilişkisi açısından büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Dönemin sanayileşme faaliyetleri, hedeflenen kalkınma için önceki bölümde bahsedilen eğitim alanında modernleşme uygulamaları ile birlikte asli faaliyetlerdir. Fakat bir memleketin sanayileşmesinin birden bire ortaya çıkamayacağı tarihsel bir birikime ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu tarihsel birikimi Torun (2003: 83-84) olgusal düzeyde şöyle tarif etmiştir:

“Bize göre kapitalizm dört ana tamamlayıcı(gerekli)şartından bahsetmek mümkündür. Bunlar: Burjuva sınıfının ortaya çıkışı, kentleşme, endüstriyel teknolojinin gelişmesi rasyonel hukuk.”

Sanayileşme, bu tanımla ifade edilen tarihsel sürecin ürünüdür. Osmanlı geleneksel ekonomik yapısında, girişimciliği üstlenebilecek burjuva sınıfının sınırlı ve yetersiz olduğu görülmektedir. İlgili dönemdeki sanayileşme hamlesindeki aksaklıkların temelinde bu eksikliğin yattığı iddia edilebilir. Batıdan farklı olarak Osmanlıda toprak mülkiyetinin büyük oranda devlete ait olmasının bu duruma yol açtığı düşünülebilir. Geleneksel Osmanlı ekonomisi kendine özgü yapısını korumuş toprak düzenine dayanmakta idi. Geleneksel Osmanlı ekonomisinin dayandığı toprak düzeni üç kısımda ifade edilebilir. Bunlar; miri ya da emiri topraklar, vakıflara ait topraklar ve mülk topraklardır. Miri araziler, bu toprak düzeninde en fazla paya sahip olan unsudur. Mülkiyeti devlete aittir. Halka sadece ekilip biçilmesi için verilirdi. Vakıf arazileri hayır kurumlarına ve faaliyetlerine tahsis edilen arazilerdir. Bu araziler de alınıp satılmazdı. Mülk arazileri ise toprak düzeni içerisinde en az payı olan arazilerdir (Erdem 2016:20).

Osmanlı'da sanayinin; Torun (2013)'un ifade ettiği olguların tarihsel sıralamasının sonucunda ortaya çıkmamış olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyet'inde sanayileşme politikaları bu şartlar altında bir kamu otoritesinin planlamasına ve müdahalesine muhtaçtı. İlgili müdahale biçimlerinden biri; girişimciliğin ortaya çıkması için kamu teşviki modellerinden biri olan "imtiyaz" hakkı idi. Ayrıcalıklar ve teminatlar verilerek kamu desteğiyle kısa yoldan girişimcilerin ortaya çıkması amaçlanıyordu. Ayrıcalık ve teşviklere rağmen Müslüman toplumdaki sermaye o kadar yetersizdi ki bu "imtiyazlardan" daha çok gayrimüslimler yararlanıyordu. Fakat bazı aksaklıklara rağmen imtiyaz yönteminin kamu eliyle bir sermaye birikimi oluşturma yöntemi olduğu ve bu imtiyazlardan yararlananların yabancılar değil gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olduğu ifade edilmelidir. Bu imtiyazlar ile faaliyet gerçekleştiren fabrikalardan bazı önemli olanlarını ifade etmek gerekir.

Yedikule İplik Fabrikası

18 Yüzyıl'dan beri İzmir'de oturan bir İngiliz ve Fransız ailesi, İstanbul'da Yedikule'de bir iplik fabrikası kurmuştu. Aile 1886 yılında fabrika kurma imtiyazı almış yaklaşık 2 yıl sonra fabrikayı açmıştı. Fabrika ucuz emek ve imparatorluk içi vergilerden muafiyet sayesinde parlak bir başlangıç yapmıştı. 1890 yılında fabrikada eğirilen iplik miktarı 1,1 milyon kg'dır (240,000 bin paket) ve 1897'ta bu fabrika düşük kalite İngiliz ürünleri ile rekabet edebiliyordu. Fabrika, Bulgaristan, Mısır, Hindistan hatta ABD'ye kadar kendine önemli ihracat pazarları buldu. Bir süre devlete ait Basmahanenin iplik ihtiyacının büyük kısmını karşıladı. Mayıs 1900'de haftada iki gün çalışan fabrika 1901 yılında üretim patlaması yaşadı. 2,2 milyon kg gibi (7 milyon kuruş,500.000 paket) rekor bir düzeye erişti (Quataert 1999:79; Aktaran: İpekçi 2012:63).

Osmanlı Kibritleri Fabrikası

28 ekim 1889 yılında İspiraki Asani' ye verilen yetki ile kurulmuştur. İmtiyaz hakkı Üsküdar, Galata ve Eyüp semtleridir (Ökçün 1977:145; Aktaran: İpekçi 2012: 69).

Çiftecevizler Eşyay-1 Ziccaciye Fabrikası

2 Eylül 1884 tarihli sözleşme ile tüccardan MişonLevi'ye Beykoz ile Serviburun arasına çifte cevizler adı verilen bölgede Eşyay-1 Zücaciye Fabrikası kurma imtiyazı verilmiştir. İmtiyaz süresi 10 yıl olan fabrika makine ile gaz lambası, eczacı sürahisi, büyüklü küçüklü kadeh ve kupalar her nevi kandil ve nargile ve gaz lambası,şekerci ve eczacı kavanozu imal edecekti.İmtiyaz bölgesi İstanbul ve mülhakatı ile sınırlı idi (Ökçün 1977:143;Aktaran: İpekçi 2012:79).

Kalkınma için gerekli olan sanayileşme, mesleki eğitimden ayrı görülmemelidir. II. Abdülhamid dönemimde verilen mesleki eğitim ile Osmanlı sanayisi için kalifiye eleman yetiştirilmekteydi.

“Bu dönemde kurulan birçok fabrikanın yanında 1876 yılından sonra sanayinin yaygınlaşması için 1908 yılına kadar Hamidiye Sanayi Mektebi Âlîsi ismi ile Adana, Bağdat, Bursa, Beyrut, Edirne, Erzurum, İstanbul, İzmir, Halep, Kastamonu, Kosova, Manastır, Sivas, Şam, Trablusgarp ve Yemen’de okullar açılmıştır. Bu okullarda yaklaşık 2500 öğrencinin devam ettiği bilinmektedir” (Küçükerman 1990: 162; Aktaran Kurt, Kuzucu, Çakır, Demir 2016: 252).

Sanayi faaliyetleri salt olarak fabrika sayısına indirgenmemelidir. Çünkü özellikle bu dönemde ortaya konan eğitim, maliye, iletişim ve ulaşım alanlarındaki modernleşme çabaları sanayileşme kapsamında da dikkat çekicidir. Fakat bu durum Tanzimat sonrası Osmanlı sanayisini, bazı önemli büyük ölçekli sanayi tesisleri üzerinden ifade etmemize engel değildir. II. Abdülhamid dönemi açılan fabrikalar bu kapsamda Tanzimat sonrası Osmanlı sanayisi içerisinde kıyaslanmalı değerlendirilmelidir.¹⁰

¹⁰Fabrikaları açılış tarihlerine göre Tanzimat sonrası döneme takvimlemesi itibari ile Ekrem Erdem'in “Sanayi devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetler” isimli çalışması bu kapsamda tercih edilmiştir.

Çini ve seramik alanında

Beykoz Çini Fabrikası (1845), Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu (1890-92)
(Bozdemir 2011; Aktaran: Erdem 2016: 24)

Elektrik üretimi alanında

Dolmabahçe Gazhanesi (1853), Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi (1862), Yedikule Gazhanesi (1880), Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi (1891), Silahtarağa Elektrik Santrali (1910-13), Üsküdar Elektrik Fabrikası (1911)

(Bozdemir 2011;Aktaran: Erdem 2016:24)

Deri ve kundura alanında

Osmanlı İttihat Saraçlık Anonim Şirketi (1913),Beykoz Ayakkabı Fabrikası (1884)

(Bozdemir 2011;Aktaran: Erdem 2016:24)

Tekstil ve hazır giyim alanında

Feshane-i Amire (1839), İslimye Şayak Fabrikası (1840), Hereke Fabrika-i Hümayunu (1843-45), Hereke Fabrika-i Hümayunu (1843-45), İzmit Çuha (Yün Kumaş) Fabrikası (1844). Hereke Çuha Fabrikası (1845), Bursa İpek Fabrikası (1846), İzmir Muslin Boyama ve Basma Fabrikası (1847), Bakırköy Bez Fabrikası (1850), İzmir Kumaş Fabrikası-Basmahane (1861), Kula Mensucat (1866), Kırkağaç Çırçır Fabrikası (1876), İzmit İpek Fabrikası (1880), Adana Milli Mensucat Fabrikası (1907)

(Bozdemir 2011;Aktaran: Erdem 2016:24)

Kimya alanında

İzmir Yağ Fabrikası (1850), Beykoz İspemecet (Mum Yağı) Fabrikası (1863), İkinci İzmir Yağ Fabrikası (1870), Tanen (Asit) Fabrikası (1891), Küçükçekmece-Osmanlı Kibritleri Fabrikası (1898), Galata Yüksek Kaldırım Pil Fabrikası (1917)

(Bozdemir 2011;Aktaran: Erdem 2016:24)

Makine ve metal alanında

Zeytinburnu Demir Fabrikası (1843), Yedikule Şimendifer Fabrikası (1843), Eskişehir Demiryolu İnşa Fabrikası (1894), Şakir Zümre Soba Fabrikası (1918-23), Zeytinburnu Mavzer ve Fişek Fabrikası (1902), Zeytinburnu Asit ve Eter Fabrikası (1902), Zeytinburnu Kimyahane Fabrikası (1902)(Bozdemir 2011;Aktaran: Erdem 2016:25)

Savunma sanayii alanında

İstinye Tersanesi (1856). Cebhane-i Amire (Savaş Mühimmatı İmalatı) (1868). Kayseri Güherçile Fabrikası (1891-92), Konya Güherçile Fabrikası (1896) (Bozdemir 2011; Aktaran: Erdem 2016: 25)

Yukarıdaki ifade edilen bilgilerden yola çıkarak Tanzimat sonrası Osmanlı sanayileşmesi içerisinde II. Abdülhamid dönemine ilişkin şu değerlendirmeler yapılabilir:

- ✓ II. Abdülhamid dönemi öncesinde, Osmanlı sanayisinin, üretim kompozisyonunda tekstilin öne çıktığı söylenebilir.
- ✓ II. Abdülhamid döneminde savunma, makine, metal ve kimya sanayisi alanlarında açılan fabrikalar dikkat çekmektedir.
- ✓ Sanayi ürünü çeşitliliğinde önceki döneme göre bir artış yakalandığı söylenebilir.
- ✓ Kamu eliyle doğrudan fabrika açmak dışında “imtiyaz” gibi başka yöntemlerde denenmiştir.
- ✓ İstanbul dışına yatırım yapma gayreti olmasına rağmen açılan fabrikalar kuruluş yerleri itibariyle önemli oran da İstanbul ve çevresindedir.

4.5. Maliye Alanında Modernleşme

Osmanlı ekonomisi özellikle 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir daralma ve gerileme içine girmiştir. 1760/70 yıllarından itibaren üretimin azalmasına bağlı olarak vergi gelirlerinde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Osmanlı Maliye'sindeki gerilemeyi şu şekilde tarif edebiliriz: Devlet harcamalarının 1761-1785 yılları arasında önceki dönemlere göre %30, sonraki savaş dönemlerinde ise %100 artması. Vergi gelirlerinin bu artışı karşılayamaması sonucunda ortaya çıkan ve giderek büyüyen bütçe açıklarının önemli bir sorun haline gelmesidir. Bu kapsamda maliye alanında modernleşme faaliyetlerindeki amaç bu bütçe açıklarını azaltmak ve ortadan kaldırmaktır. Bu iyileştirmelerin temel önceliğinin, merkezi devletin yaşamsal ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Merkezi devletin ekonomik anlamda yaşamsal ihtiyaçlarından bahsedildiğinde maliye ve ordu arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Şöyle ki: Güçlü bir ordu için güçlü bir maliye ye ihtiyaç vardır. Fakat güçlü bir maliye içinde en azından savaş kaybetmeyen bir orduya ihtiyaç söz konudur. Çünkü kaybedilen savaşların ağır ekonomik yükü maliyeye nefes aldırılmamaktadır. Bütçe gelirlerinin masraflardaki artışa cevap verebilecek seviyeye çıkarılması ekonominin mevcut yükleri açısından fevkalade zordur. Osmanlı devleti bahsedilen mali zorlukları aşmak için uzun vadeli bir mali dönüşüme ve üzerindeki ekonomik yüklere odaklanmak zorundadır (Genç 2005: 211-218).

Osmanlı maliyesi için en büyük yüklerden biri dış borç sorunu idi. İlk dış borç Kırım Harbi esnasında 24 Ağustos 1854 tarihinde imzalanan anlaşma ile alınmıştır. Bu dış borcu diğer alınan dış borçlar takip etmiştir.1854'den 1874'e kadar toplam onbeş defa dış borç anlaşması imzalanmıştır. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın anapara ve faiz olarak on dört milyon lira tutarında dış borç taksiti ödemesi gerekiyordu. Bu rakamın büyüklüğünü ifade edecek olursak, o tarihte Osmanlı'nın bütçe açığı 5 milyon liraydı. Bununla beraber Rumeli'deki orduya gönderecek hazırda 2 milyon lira yoktu. Rumeli'deki orduya gönderecek iki milyon lira kaynağı olmayan Osmanlı maliyesinin toplam dış borcu sadece ana para olarak 238.773..272 milyon lira idi üstelik tahvillerin düşük fiyata satılması, komisyon masrafları nedeniyle o tarihe kadar eline geçen para nerdeyse bunun yarısı 127.120.220 milyon liraydı. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid

döneminden önce Osmanlı dış borçları artık ödenemez hale gelmişti. II. Abdülhamid bu durumda bir maliye devralmıştı. Osmanlı maliyesindeki bu dış borç yükünün hafifletilmeden Osmanlı maliyesi üzerinde yapılan düzenlemelerin bir anlamı olmayacaktı. Osmanlı hükümeti alacaklılarla belirli bir uzlaşmaya vararak 28 Muharrem 1299 (20 Aralık 1881) tarihinde ilan ettiği kararname sonucunda İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, İtalya, Hollanda ve Osmanlı alacaklarını temsilen birie üyeden oluşan Duyun-ı Umumiyye-i Osmaniye İdare Meclisi adı altında bir meclis kurmuştur. Duyun-ı Umumiyye-i İdaresi çok eleştirilmesine karşın Osmanlı Hükûmeti dış borçlardan %54 e varan bir indirim elde etmişti. Ve faiz hadlerini '9 dan %1 e düşürmüştü. Anlaşılacağı üzere bu sayede Osmanlı maliyesi üzerindeki dış borç yükü yarı yarıya azaltılmış faiz yükü ise, 9'da 1'e düşürülmüştür. Osmanlı maliyesinin borç yükünün bu sayede hafifletildiği söylenebilir. II. Abdülhamid daha önce de ifade edildiği üzere kendi döneminden önce alınan bu borçların anapara ve faiz yükünü Osmanlı maliyesi üzerinden almaya çalışmış büyük indirimler ve iyileştirmeler elde etmiştir. Bunlarla modern maliyenin asli unsuru olan vergi reformunun hayata geçmesi anlamlı hale gelmiştir (Küçük, Ertüzün 1994: 58-60).

“II. Abdülhamid bunlara ek olarak vergi reformu başlatmıştır. Vergilendirilebilir temel bu sayede genişletilmiştir. Bu çabaların sonucunda devlet gelirleri tahsilâtında büyük artışlar yaşanmaya başlamıştır. 1880–1881 yılında 1.615 milyon kuruş olan devlet gelirleri, 1898-1899'da 1.722.5 milyon kuruşa ve 1906–1907 yıllarında ise 2.209.5 milyon kuruşa yükselmiştir. Her şeye rağmen sultan bütçeyi dengelemek için borç almaktan başka şeylerde başarmıştır. Bu sayede de Duyun-u Umumiye komisyonunun yardımıyla da pek çok Avrupalı yatırımcının ülkeyi geliştirecek alanlara ilgi duyması sağlanmıştır” (Shaw 1982:276 277 278;Aktaran: Ürkmez 2006: 89-90).

Ürkmez (2006)'in paylaştığı veriler üzerinden ifade edilecek olursa vergi reformundaki temel amacın; ekonomik faaliyetlerin vergilendirebilir kısmını genişleterek hem vergiyi tabana yaymak, hem de tahsilatı artırmak olduğu söylenebilir. 17 yılda yaklaşık %36 vergi gelirlerinde artış yaşanmıştır. Vergi reformu ve maliye alanındaki düzenlemeler nizamnameler-talimatnameler marifetiyle gerçekleşmiştir. Nizamnameler ve talimatnamelerle, modern vergi hukukunda temeli atılmış olacak,

vergi sistemi belirli usul ve esaslara bağlanarak disipline edilecekti. Verginin toplanması, şekli, tahsildar yetkileri unvanları bir kurala bağlanacaktı. Ayrıntıları ile ifade edilecek nizamnamelerin diğer bir amacının vergi tahsildarlığının sivilleşmesi olduğu söylenebilir. Dönemin ilk nizamnamesi 1879 tarihi Tahsil-i Emval Nizamnamesidir. Daha önce başka daireler tarafından yapılan bütün mali işlemler tamamen maliye nezaretine bağlanmıştır. Sultan ilgili çalışma alanlarının birleştirmek için Maliye Nezaretinde bir Tahsilat-ı Umumiye kurulmasını bütün vilayetlerde tahsilat müdürü ile sancaklarda ise tahsilat müdür yardımcısı olmasını istemiştir. Vergi toplama işi birleştirilerek merkezileşiyordu. Vergi toplanması askeri birimlerden alınıp vergi tahsildarlarına bırakılmakta idi. Vergi tahsili sivilleşmekte, usul ve esaslara bağlanmakta keyfiliğin önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. 11 Kasım 1879'da çıkarılan nizamname ile bu düzenlemeler yasal çerçevesine oturtulmaktaydı (Ürkmez 2006: 89).

İlgili dönemde vergi reformu kapsamında çıkarılan 2. nizamname; 1886 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesidir. Önceki nizamnameye göre bu nizamname ile getirilen yenilik, tahsildarlara faaliyet yürütücü görevlerinin yanı sıra denetimsel görevler verilmiştir. Bu sayede vergi kayıplarının önüne geçilmesi istenmekteydi (Özbek 2010a:177 178).

8 sene sonra 1894 senesinde 3. Tahsil-i Emval Nizamnamesi çıkarılacaktı. Bu yeni nizamname, yenilik olarak kaza liva ve vilayet merkezlerinde emval komisyonlarının kurulmasını öngörmekte idi. Hafta da iki defa ve sadece tahsilat işlerini görüşecek bu komisyon mülki amirlerini, zaptiye kumandanlarını ve maliye memurlarını bir araya getirecekti. Bu nizamname ile getirilen diğer bir yenilik “vergi tezkeresi”dir. Kaza mal memurları tarafından her mahalle ve köy için ayrı ayrı hazırlanan vergi müfredat defterleri ile her şahsın payına düşen vergiyi içeren tezkereler senet karşılığında muhtarlar teslim edilecektir. Bu sayede vergilerin taksiminde muhtarların ve köy ihtiyar heyetlerinin rolü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Verginin şahsileşmesi ve verginin hesaplanmasında keyfiyetin ortadan kaldırılmasına yönelik bu uygulama ile çok önemli mesafe kaydedilmiştir. Nizamnamelerde hayata geçirilen bu tip uygulamalarla birlikte merkezi idare ve halk arasındaki ilişkinin güven unsuru

geliştirilmiştir. Vatandaşın vergi konusundaki güven duygusu artmıştır (Özbek 2010a:178 179).

20.yüzyıl ile birlikte maliye reformunun devamı niteliğinde birer yıl arayla üç tane daha nizamname-talimatname çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 1902 senesindeki Tahsil-i Emval Nizamnamesidir. Bu nizamname, tahsil işlerinin sivil tarafını daha da ön plana çıkararak “tahsilat müfettişliği” ve “tahsilat ketebeliği” memuriyetlerini getirmiştir. Bu nizamnamenin getirdiği diğer yenilik, tahsildarın görev alanının yedi yüz elli hane ile sınırlandırılmasıdır. Vergi komisyonu başkanlıkları maliye memurlarına devredilmiştir. Bu nizamnamede, önceki nizamnamede yer alan vergi tezkerelerinin hayata geçmesindeki kararlılık ifade edilmiştir (Özbek 2010a: 181).

İlgili dönem içerisinde 20.yüzyıl’da çıkarılan üç nizamname-talimatname olduğu ifade edilmişti. Bunlardan diğer ikisi, şahsi vergi ile alakalı olan nizamname-talimatnamedir. Servet vergisi olarak da ifade edilebilecek vergiler için düzenlemeler artık Osmanlı maliyesi içerisinde söz konusuydu. 1903 yılında çıkarılan Vergi-i Şahsi Nizamnamesi vergi mükelleflerinin kazançlarını dikkate alınarak bir vergi esas ve usulleri belirliyordu. Şahsi vergilerin hesaplanması, devletin bu faaliyet için oluşturduğu yeni kurumlar marifetiyle yapıliyordu. Fakat tüm bu çabalara ve iradeye karşın Osmanlı maliyesi için yeni olan bu durum, düzenlemelerden istenilen faydayı sağlamayı zorlaştırıyordu. Şahsi vergi hesaplanırken birçok hatanın ve aksaklıkların söz konusu olması bu vergiyi modern bir gelir vergisi olarak nitelendirmemizi zorlandırmaktadır (Özbek 2010: 62-63).

İki yıl sonra 1905 senesinde, 1903 deki nizamnamenin aksaklıkları Vergi-i Şahsi Talimatnamesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu talimatname ile vergi mükellefleri üç ana sınıf ve yedi vergi kademesine ayrılmıştı. Mükelleflerin ait olduğu kademelerin belirlenmesinde ikamet edilen idari birime de bakılması dikkat çekicidir. Şahsi vergi hesaplanmasında basit bir tekniğin kullanılması 1903’deki aksaklıkları çözmemiş aksine; derinleştirmiş ve bu verginin kişisel bir vergi olma özelliğini son derece zayıflatmıştır (Özbek 2010: 66-67).

II. Abdülhamid döneminde maliye alanındaki modernleşmenin yönünü; tahsilat işlemlerinin usul ve esaslarının belirlenerek vergi yetkilerinin sınırlandırılması, vergi tahsilindeki keyfiyetin engellenmesi, yetkili memurların uzmanlaşması, vergi gelirlerinin birleştirilmesi, vergi toplama işlemlerine işlerlik ve hız kazandırılması, merkezi denetimin arttırılması, şahsi vergilerin sistem içine taşınmaya çalışılması, vergide adaletin sağlanmaya çalışılarak vergi tahsilinin arttırılması, mali öngörülebilirliğin arttırılması, dış borçların azaltılması olarak ifade edebiliriz.

4.6. İletişim ve Ulaşım Alanında Modernleşme ¹¹

II. Abdülhamid idaresinin; 20.yüzyıla kadar süren bir idare olması itibariyle; iletişim ve ulaşım alanındaki icraatlarının, modern devletin aslı unsurlarını oluşturduğu ifade edilebilir.

4.6.1. İletişim Alanında

Söz konusu dönem ve öncesinde iletişim alanında idari ve teknolojik olarak önemli yenilikler hayata geçirilmiştir.1840 tarihinde Posta Nezaretinin kurulması, 1855 yılında Telgraf müdürlüğünün kurulması, 1871 yılında Posta Nazırlığı ile Telgraf Müdürlüğünün birleşmesi, 1909 yılında Telefon hizmetleri ile Kurumun PTT nezaretine dönüştürülmesi idari yenilikler olup 1876 yılında uluslararası posta nakli şebekesinin kurulması, 1901 yılında koli ve havale işlemlerin gerçekleşmeye başlanması, 23 Mayıs 1909 yılında ilk manuel telefon santralinin İstanbul'da hizmet vermesi ise bu dönemde hayata geçirilen teknolojik yeniliklerdir (http://ptt.gov.tr/ptt/#!ptt_tarihce, 5 Mart 2017'de erişildi).

İletişim alanında modernleşme çabalarının Osmanlı modernleşmesinin birçok alanında olduğu gibi askeri gereklilikle başladığı iddia edilebilir. Bu kapsamda Berkes (Lacoin 1895:38-40;Aktaran:2002:344)'in verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

¹¹Bu bölümde kullanılan bilgilerin doğru bir şekilde ulaşılabilirliği ve aktarımındaki objektiflikten hareketle ilgili Devlet ve Kamu kurumlarının resmi internet sitelerinden yararlanılmıştır.

“İlk telgraf hattı, 1855 Kırım Savaşı sırasında açılmıştı; fakat Abdülhamid döneminde 30 bin kilometreden fazla telgraf hattı gerilmiştir. Bu hatlar Hicaz’a Yemen’e kadar uzanıyordu Başkent, Ege ve Akdeniz’deki adalara da telgraf kablolarıyla bağlanmıştı. Mors işaretleri çabucak Türkçeye uygulanmış, en son model telgraf makineleri getirilmiş, Fransa’ya telgrafçılık öğrenimi için öğrenciler gönderilmiş, telgrafçı yetiştirmek için kurslar açılmıştı. Osmanlı hizmetinde çalışan bir Fransız telgraf mühendisinin dediği gibi, Türkiye yol ve demiryollarının gidemediği yerlere kadar telgraf hatlarını geren ilk ülke olmuştur”.

Telgraf hatlarının, yüzölçümü geniş imparatorluk coğrafyasında merkezi idare için büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Merkezi idarenin, otoritesini taşraya tesis etmesi için gerekli olan bu hatlar II. Abdülhamid dönemi öncesine kadar yabancılar tarafından çalıştırılmaktaydı. Bu hatların millileştirilmesi devlet güvenliği için büyük önem arz etmekteydi. Bu kapsamda yabancılar tarafından kontrol edilen bu hatlar II. Abdülhamid döneminde millileştirilmiştir. 1876’dan sonra Berkes (2002)’in bahsettiği çalışmalara ek olarak Osmanlı telgrafçılarını yetiştiren okullar mezun vermeye başlamış, yabancılar kademeli bir biçimde telgrafhanelerinden uzaklaştırılmıştır (Ürkmez 2006: 131).

İletişim alanındaki yeniliklerin Osmanlı maliyesi üzerinde bir yatırım yüküne yol açtığı olduğu söylenebilir. Buna karşılık bu yeniliklerin Osmanlı İmparatorluğu için önemli gelir olanakları oluşturduğu da görülmektedir. Ürkmez (2006: 132) bu konudaki gelişmeleri bir dönem bilançosu olarak ifade etmiştir.

“Özellikle yapılan demiryollarının yanı sıra dikilen telgraf hatlarıyla kara hatları, 1882’de 23.380 kilometreden 1904’te 49.716 kilometreye ulaşmış, denizaltı hatları ise bu süre içinde ancak 610 kilometreden 621 kilometreye çıkarılmıştır. Aynı süre içerisinde gönderilen telgraf sayısı 1 milyondan 3 milyona çıkmıştır. Bu sayede de hazineye önemli bir gelir elde edilmiştir”

Bu bilgilerden yola çıkarak; II. Abdülhamid dönemi olan 1882 ile 1904 arası toplam 26.336 km, yıllık ortalama 1197 km telgraf hattı döşenmiştir. Telgraf

Müdürlüğü'nün 1855'te kurulduğunu bilmekteyiz, buradan hareketle 1855 -1882 arası 27 yıllık dönemin sonunda 23.380 km telgraf hattı olduğuna göre yıllık ortalama 865 km telgraf hattı yapılmış demektir. Bu sayede,1882 den sonra telgraf hattı yapımı yıllık ortalama 865 km'den 1197 km ye kadar çıkmıştır. Dönemin performansı bu bilgi ışığında daha iyi anlaşılacaktır ki, bu dönemin bir kısmı 1876-1882 yine Abdülhamid dönemidir. Deniz hatlarında ise yıllık 0,5 km'lik bir iyileşme sağlanmıştır. Çekilen telgraf sayısının üç misli artışından yatırımların, başarılı bir oranı yakaladığı anlaşılmaktadır.

4.6.2. Ulaşım Alanında Modernleşme

Osmanlı İmparatorluğu için ulaşım alanındaki modernleşme, seyahat etmeyi kolaylaştırıcı bir hükümet icraatından daha fazla anlam ifade etmektedir. Askeri, idari, ekonomik ve dini gerekçeler bu kapsamda ifade edilebilir. Demiryolu yapımının; II. Abdülhamid idaresinin kamuoyunda öne çıkan temel icraatlarından biri olduğu yaygın biçimde görülmektedir. Demiryolu yapımının halkın günlük yaşamında önemli kolaylıklar ve iyileştirmeler getirmesi bu duruma gerekçe olarak söylenebilir. II. Abdülhamid dönemi öncesi imparatorlukta "demiryolu yapımı" tarihçesini ve gelişmelerini genel hatlarıyla ifade etmek gerekir.

Milli sınırlarımız içerisindeki demiryolu yapımının tarihi 23 Eylül 1856 yılında 130 km uzunluğunda ki İzmir Aydın Demiryolunun imtiyazı ile başlar. Nafia (Bayındırlık) Nezareti, bünyesinde olan demiryolu faaliyetleri 24 Eylül 1872 tarihinde Demiryolu İdaresi altında yapım ve işletme faaliyetlerini sürdürmüştür. Demiryolları ilk olarak 1830'larda İngiltere de ortaya çıkmış daha sonra bütün dünyaya yayılmıştır. "Kara Gelin" olarak adlandırılan buharlı lokomotiflerin raylar üzerindeki hareketi Sanayi devriminin sembolü haline dönüşmüştür. Demiryolu ağının uzunluğu iktisadi kalkınmanın göstergesidir. Sahip olduğu ülkelere çeşitli alanlarda üstünlük sağlayan demiryolu Osmanlı İmparatorluğu'nun da ilgisini çekmiştir. Demiryolu yapımı yüz ölçümü geniş imparatorluklar için sadece ekonomik bir anlam ifade etmeyip askeri olarak da önem ifade etmektedir. II. Abdülhamid öncesindeki Osmanlı'daki demiryolu

yapımı gelişmeleri şöyledir: 13 Eylül 1856'da 130 kilometrelik İzmir-Aydın hattının yapımına başlandı. 1857 yılında İzmir- Aydın hattı imtiyazını alan İngilizler tarafından 'İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu' adlı şirket kuruldu. 1858 yılında Alsancak Gar' ı açıldı. Bursa Mudanya hattı 1874' de bitirildi (<http://www.tcdd.gov.tr/content/92>, 21 Şubat 2017'de erişildi).

Tarihçeden anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid dönemi öncesi Osmanlı'da ki demiryolu yapımı yukarıdaki gibi sınırlı bir haldedir. Bu yetersizlik üzerine II. Abdülhamid döneminde, önceki dönemlere nazaran çok daha büyük çapta yapılacak demiryolu yapımı için harekete geçilmiştir. Fakat bu kapsamda imparatorluğun mali ve teknolojik kaynaklarının yetersiz kalabileceği düşünülebilir. Yabancı kaynaklı yatırımlardan demiryolu yapımı için yararlanma durumu bununla beraber gündeme gelecektir. İmparatorluğun dış siyasetindeki Alman yaklaşması bu yaklaşımdan ayrı ifade edilemeyecektir. Bu kapsamda Alman yaklaşması ile birlikte iki demiryolu yapımı projesi ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Bağdat ve Hicaz demiryolu yapımı projeleridir. Bu projeler sırasıyla ifade edilecektir.

Bağdat Demiryolu

Bağdat Demiryolu, 19.yüzyıl sonlarıyla 20. Yüzyıl başları arasında yapılan İstanbul'u Bağdat'a bağlayan demiryoluna verilen isimdir. Demiryollarının askeri ve ekonomik yönden kazandığı önem sonucunda Osmanlı İmparatorluğu bu alanda yeni çalışmalara başladı. Bu kapsam da 1865'de Edhem Paşa'nın başkanlığında Nafia (Bayındırlık) nezareti kuruldu. 1870'den itibaren geniş çaplı demiryolu projelerini uygulama imkânları araştırıldı. Hatta bu amaçla 1872 yılında yabancı mühendis Wilhelm Pressel ülkeye davet edildi. Öncelikle İstanbul'u Bağdat'a bağlayacak demiryolu hattının yapımı kararlaştırıldı. Bu projenin ilk etabı olarak 1872'de başlanan Haydarpaşa- İzmit hattı kısa sürede bitirildi. Fakat ülkenin içinde bulunduğu maddi zorluklar nedeniyle demiryolu yapımına uzun bir süre ara verildi. II. Abdülhamid döneminde 1880 yılında dönemin Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa verdiği raporda demiryolu yapımının sürdürülmesi için yabancı kaynağın gerekli olduğunu ifade etti. Ayrıca Bağdat'a ulaşacak bu demiryolu için iki hat alternatifi üzerinde durdu.

Bunlardan ilki İzmir Afyonkarahisar - Eskişehir - Ankara - Sivas- Malatya- Diyarbakır- Musul- Bağdat güzergâhıydı; İkincisi ise İzmir- Eskişehir- Kütahya -Afyon- Konya- Adana- Halep- Anbarlı'dan Fırat nehrinin sağ yakasını takip ederek Bağdat'a varan güzergâhtı. Özellikle askeri ve ekonomik avantajları yönünden bu ikinci güzergâh tavsiye edildi. Bağdat demiryolu yapımı uluslararası birçok çevrenin karşı çıkmasına rağmen harekete geçen bir projeydi. Demiryolu yapımı için gerekli olan yabancı destek bir anlamda Osmanlı'nın dış siyaseti hakkında da bir gösterge işlevi görüyordu. Bu kapsam da Osmanlı'nın dış siyasetindeki Almanlarla yakınlaşma düşüncesi demiryolu yapımına yansımaktaydı. Bağdat Demiryolu yapımı kapsamında önce 23 Aralık 1899'da ön imtiyaz anlaşması imzalandı. Daha sonra 21 Ocak 1902'de esas imtiyaz anlaşması imzalandı. Nihayet 21 Mart 1903'de 250 kilometrelik Konya - Ereğli hattının finansmanına dair anlaşma imza edildi. Görüldüğü üzere aşama aşama ilerlenen bu süreç sonucunda Bağdat Demiryolu yapımı için 13 Nisan 1903'te Bağdat Demiryolu Şirketi (Societe İmperial Ottomanedu Chemin de fer de Bagdad) resmen kuruldu. Şirket Alman hâkimiyetinde olmasına karşın %30 Fransız sermayesine sahip olup diğer sermayedarlara da açık bir yapısı vardı. Şirketle yapılan anlaşma gereğince Osmanlı Hükümeti her bir kilometre yol için nominal değeri 275.000 Frank olan Osmanlı tahvili çıkaracak ve bu tahvillere şirketin sahip olduğu gayri menkuller garanti olarak ipotek edilecekti. Hattın geçeceği yol boyunca devlete ait orman ve madenlerle taş ocaklarından inşaat için imtiyaz hakkı da şirkete sağlandı. Bu noktada önemli ifade edilmesi gereken husus demiryolu yapımına ilişkin imtiyaz verilmesi sadece Osmanlı Devleti'ne has bir uygulama değildi. O dönem de demiryolu yapımı için diğer ülkeler de buna benzer avantajları şirketlere sağlamaktaydılar. Bununla birlikte şirket, istasyonlarını askeri gerekliliklere göre dizayn edecek bir isyan durumunda askeri taşımalara öncelik verilecekti. Bir diğer önemli nokta ise bu anlaşmanın 99 yıllık bir imtiyaz anlaşması olmasına rağmen 30 yıl sonra şirketi satın alma hakkını Osmanlı devletine tanınmasıdır. Bağdat Demiryolu II. Abdülhamid döneminde tamamlanamamış bir projedir. Ekim 1918'de kesintisiz bir şekilde İstanbul'u Bağdat'a bağlayan bu demiryolu 10 yıl sonra 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alınarak millileştirilmiştir. Bağdat Demiryolu projesi ortaya atıldığı andan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomik ve askeri önemli faydalar sağlamıştır. Hat askeri amaçlarla kullanılmış bunun dışında Anadolu hububatının İstanbul'a taşınması sayesinde Osmanlı

Başkent'inin Rus ve Bulgar buğdayına muhtaç olmasından kurtarılmıştır. İmparatorluğun savaş koşullarındaki ihtiyaçlarını düşündüğümüzde temel gıda temini açısından bunun çok önemli bir fayda olduğu söylenebilir (Beydilli 1991: 442-444).

Hicaz Demiryolu

II. Abdülhamid tarafından 1900-1908 yılları arasında Şam ile Medine arasında yapılan demiryoluna verilen isimdir. Osmanlıda Hicaz Demiryolu yapımı fikri II. Abdülhamid döneminin öncesine uzanmaktadır. Alman kökenli Amerikalı mühendis Zimpel 1864'te Kızıldeniz ile Şam' birleştirecek bir demiryolu hattı için öneride bulunmuştur. Önceleri cevapsız bırakılan öneri sonraları ilgiye değer bulunmuştur. Konu için uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Bölgedeki kabilelerin buna tepki göstereceği ve denizyolu taşımalarının daha ucuz olması nedeniyle proje kabul görmemiştir. Daha sonra benzer bir projeyi 1874 yılında Hicaz bölgesindeki hâkimiyeti güçlendireceğinden hareketle Osmanlı subayları öne sürecekti. Bu öneriyi 1891 yılında, Hicaz kumandanı olan Osman Nuri Paşa'da benzer gerekçelerle yineledi. Osman Nuri Paşa'nın Osmanlı Hükümetine sunmuş olduğu teklifin üzerine üç kişilik bir komisyon kurulmuş ve komisyon bu öneriyi makul bulmuştur. Komisyon, özellikle Cidde-Mekke arasında yapılacak bir demiryolunun hacıların yol boyunca çektikleri sıkıntıları gidermesi bakımından yararlı olduğunu değerlendirmiştir. Hicaz bölgesi demiryolu yapımı teklifine dair en kapsamlı rapor 1891 yılında Ahmed İzzet Efendi'den geldi. O zamana kadar bu demiryolu projesi için sunulan gerekçeleri toplayan teklif hem hac ibadetinin kolaylaşmasından bahsediyor hem de projenin sağlayacağı askeri avantajlardan bahsediyordu. II. Abdülhamid bu teklifi yerinde bularak teklifi Erkan-ı Harbiyye Feriki Mehmed Şakir Paşa'ya havale etmiştir. Oda projeyi sadece incelemekle yetinmedi katkıda bularak maliyet analizi ve güzergâhını gösterir bir haritayla birlikte padişaha sundu. Bunun üzerine II. Abdülhamid kesin kararını vererek 2 Mayıs 1900 tarihinde yayımladığı iradeyle inşaatın başlamasını emretti. İnşaat 1 Eylül 1900 yılında resmi bir törenle başladı. Hicaz Demiryolu yapımını üç temel sebebe dayandırmak mümkündür. Bunlar: Askeri, Dini, Siyasal sebeplerdir. Projenin tamamlanmasıyla birlikte Avrupalıların kontrolündeki Süveyş kanalına ihtiyaç kalmayacak olmasının ise projenin stratejik hedeflerinden biri olduğu söylenebilir. Proje sayesinde Müslümanlar

Halifenin liderliğinde ortak bir eser ve amaç için dayanışma içine gireceklerdi. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu tüm dünya Müslümanları için bir şeyler yapabileceğini gösterecekti. II. Abdülhamid'in İslam dünyasındaki nüfuzunu ve itibarını kuvvetlendirebilecek bir gelişmeydi projenin kendisi. Bunlarla birlikte projenin ekonomik canlılık ve bunun sonucunda şehirleşme getireceği düşünülüyordu. Hicaz demiryolunun tahmini maliyeti 4 milyon lira olarak öngörülüyordu. Bu rakam 1901 yılındaki devlet bütçesindeki harcamaların %18'ine yani yaklaşık beşte birine tekabül ediyordu. Bu rakam, Osmanlı maliyesi için karşılanması çok zor bir rakam olup büyük bir sorun teşkil ediyordu. Bu kapsamda bir bağış kampanyası tertip edildi. İlk bağışı 50.000 lira ile II. Abdülhamid yaptı. Kampanya günümüzde dahi emsaline zor rastlanabilecek seviyede başarılı oldu. Bu başarı aslında projeye karşı İslam dünyasındaki heyecanı yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Diğer bir dikkat çekici tarafı ise halifenin çağrısının cevap bulmasıdır. Böylece demiryolu yapımının 1/3 ü bağışlardan sağlanmıştır. Diğer 2/3 ü ise, kurban derisi satışından, memur maaşındaki kesintilere, pul satışına, maden gelirlerine değin elde edilen gelirlerin bu kapsamda kurulan fona aktarılmasıyla sağlandı. İnşaat için toplanan gelirler giderleri geçmişti. İmkânsız denemelerin finansman sorunu çözüldüğü gibi fazla bile vermişti. Bununla birlikte proje kapsamındaki toplam kırk üç mühendisin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi: On yedisi Türk, On ikisi Alman, beşi İtalyan, beşi Fransız, İki Avusturyalı, biri Rum'du. On yedi Türk mühendisin böylesine büyük projede 1900'den itibaren görev alıyor olması II. Abdülhamid devri eğitim sisteminin başarısı açısından da dikkat çekicidir ki proje ilerledikçe Avrupalı mühendislerin sayısı gerilemekte Müslüman mühendislerin ise sayısı artmakta idi. İşçiler çoğunlukla askeri birliklerden sağlandı. Sadece basit ve kaba işlerde kullanılan Osmanlı askerleri sayısı yedi bin beş yüz idi. 1903'de Amman'a 1904'de Maan'a ulaşıldı. 1905'de Müdevvere 1906'da Medain-i Salih'e ulaşıldı. Bu noktadan itibaren inşaat tamamen Müslüman mühendis, teknisyen, işçiler tarafından gerçekleştirildi. 1907'de El Ula'ya 1908'de Medine'ye varıldı. Hicaz Demiryolu, Hayfa Şubesiyle birlikte 1464 km'dir. 1 Eylül 1908'de yapılan bir törenle bizzat II. Abdülhamid tarafından işletmeye açıldı. Yapılan bu projeler sonucunda Projenin tamamlandığı yıl II. Meşrutiyet ilan edilmiş bir sene de sonra II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde yapılan bu demiryolu hamlesinin sonuçlarını ifade ederken II. Abdülhamid dönemi sonrasının bir kısmı da bu değerlendirme kapsamı

içerisinde ele alınmalıdır. Osmanlıdaki demiryolu yapımının, ayrıntılarıyla ifade edileceği üzere çoğunluğu bu dönemde olup bahsedilecek sonuçlar doğal olarak bu dönem faaliyet ve yatırımlarına ait sonuçlardır. Bu dönemdeki yatırımların başarısı ve geri dönüşü ancak bu şekilde görülebilecektir. Bu dönemin yatırımları artan bir ivmeyle sonuçlarını göstermiştir. Hicaz Demiryolu I. Dünya savaşı öncesinde sivil taşımacılıkta giderek artan bir şekilde kullanıldı. Örneğin, 1910 senesinde trenle seyahat eden yolcu sayısı 168.448'dir. 1913 yılına gelindiğinde bu rakam 232.563'e ulaşmıştır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden 1913'e kadar ciddi bir demiryolu yapımı olmadığına göre bu yolcu sayısı artışının çoğunluğu bu dönemde yapılan demiryollarına artan talep sayesinde. Bir başka örnek, 1911'de Medine'ye gelen hacı sayısı 13.102'dir. Yılda ortalama 16.000 hacı Hicaz hattını kullanmaktadır. 1908'den 1913'e kadar dönemdeki yolcu sayısı toplam 970.000'dir. Görüldüğü üzere hac ibadeti için bu hattı kullananların sayısı dikkat çekici bir hale ulaşmıştır. Aynı şekilde ticari taşımacılıkta da bir artış yakalanmıştır. Yatırımın tamamlanmasından iki yıl sonra 1910'da taşınan ticari yük 66.000 tona ulaşmış 3 yıl sonra ise 112.000 tona çıkmıştır. Aynı yıllardaki taşınan hayvan sayısı ise 2788 den 6477'e çıkmıştır (Gülsoy, Ochsenswald 1998:441-444).

4.6.2.1. Ulaşım Alanında Modernleşme Hakkında

Bu bölümde, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk modernleşmesindeki demiryolu yapımı performansı II. Abdülhamid dönemi ekseninde dönemlere göre karşılaştırmalı bir biçimde tüm sonuçlarıyla ifade edilecektir. Bu kapsamda ilk olarak II. Abdülhamid dönemi demiryolu yapımı bilançosunu ifade edelim:

II. Abdülhamid döneminde toplam 5792 km demiryolu yapılmıştır (Engin 2002:468-469).

II. Abdülhamid dönemini de kapsayacak biçimde Türk Modernleşmesinin demiryolu yapımı bilançosunu ayrıntısıyla ifade edelim:

Osmanlı Döneminde baştan itibaren yapılan 8619 km uzunluğundaki demiryollarının 4136 km'lik kısmı milli sınırlarımız içerisinde kalmıştır. 1923-1940 arasında toplam 3359 km, 1940-1960 arasında toplam 600 km, 1960-2003 arasında

toplam 847 km, 2004-2015 arasında ise yılda ortalama 150 km olmak üzere toplam 1805 km demiryolu yapılmıştır (<http://www.tcdd.gov.tr/content/92>, 21 Şubat 2017'de erişildi).

Paylaştığımız tüm verilerin toparlanmış hali:¹²

Osmanlı'da demiryolu yapımının 1856 yılında başladığını bilmekteyiz. 1856 ile 1922-23 arası Osmanlıda toplam yapılan demiryolu 8619 km'dir. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 5.792 km demiryolu yapılmıştır. Bu dönemde tamamlanan Hicaz Demiryolu, Hayfa Şubesiyle birlikte 1464 km'dir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid idaresinde geçmeyen dönemde 2827 km demiryolu yapılmıştır. 1923-1940 arasında toplam 3.359 km, 1940-1960 arasında toplam 600 km, 1960-2003 arasında toplam 847 km, 2004-2015 arasında toplam 1805 km demiryolu yapılmıştır. Bu sayede 1856 yılından 2015 senesine kadar 159 senede toplam 15.230 km demiryolu yapılmıştır. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden demiryolu uzunluğu 4136 km'dir.

Ulaşılan sonuçlar:

- ✓ Osmanlı'da demiryolu yapımının başladığı 1856'dan 2015 senesine kadar Türk modernleşmesinin demir yolu yapımı yıllık ortalaması yaklaşık 96 km'dir.
- ✓ Osmanlı'da II. Abdülhamid idaresinde geçmeyen dönemin demiryolu yapımı yıllık ortalaması yaklaşık 83 km'dir.
- ✓ Osmanlı'daki demiryolu yapımı yıllık ortalaması yaklaşık 128 km'dir.
- ✓ II. Abdülhamid dönemi demiryolu yapımı yıllık ortalama yaklaşık 175'km'dir. Bu ortalama ifade ettiğimiz dönemler içerisinde 1923-1940 (yıllık ortalama yaklaşık 197 km)'dan sonraki en yüksek ortalamadır.¹³
- ✓ Osmanlı İmparatorluğu'nda 67 yılda yapılan tüm demiryolunun yaklaşık %68'i 159 senelik demiryolu yapımının yaklaşık %38 i 33 yıllık bu dönemde yapılmıştır.

¹² İlgili Kaynakları gösterilerek bölüm içerisinde paylaşılan veriler yapılacak değerlendirmelere imkân sağlayabilmesi için bir bütün haline getirilip toparlanmıştır.

¹³ İfade edilen dönemden "Paylaştığımız tüm verilerin toparlanmış hali" başlığı altındaki dönemler kastedilmektedir.

- ✓ Yapımına II. Abdülhamid döneminde başlanıp ve bu dönemde tamamlanan Hicaz Demiryolu II. Abdülhamid döneminde yapılan demiryollarının yaklaşık %25'idir.
- ✓ Osmanlı döneminde yapılan demiryollarının yaklaşık %48'i günümüz sınırları olan Anadolu coğrafyasında kalmıştır.

Görüldüğü üzere II. Abdülhamid dönemi demiryolu yapım hızı, Türk Modernleşmesindeki en yüksek hıza sahip ikinci dönemdir. II. Abdülhamid döneminde yapılan demiryolları içerisinde Hicaz Demiryolu Projesi'nin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan demiryolu yapımının yıllık ortalamasının, kendi dışında ki Osmanlı İmparatorluğu demiryolu yapımı ortalamasının yaklaşık iki katı olması, Osmanlı'daki demiryolu yapımının yaklaşık %68'inin, 159 senelik demiryolu yapımının ise yaklaşık %38'inin bu dönemde yapılmış olması, demiryolu yapımının, söz konusu dönem için önemini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Türk Modernleşme 'sindeki demiryolu yapımı için söz konusu dönemin önemi ifade edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan demiryollarının, yaklaşık yarısının Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal ettiği düşünülecek olursa, Osmanlı'daki demiryolu yapımının eğitim alanındaki modernleşmeye benzer stratejik bir anlam ifade ettiği söylenebilir.

4.7. Hukuk Alanında Modernleşme

Osmanlıda hukuk alanında modernleşme kapsamında Tanzimat fermanının milat olarak kabul edilmesi görülmektedir. Yetkin (2013:399) bunu Tanzimat'ı doğuran iç ve dış sebepler ekseninde değerlendirmiştir:

“Tanzimat dönemindeki hukuk hareketlerini doğuran sebeplerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve iktisadi yapısındaki değişikliklerden ve buna paralel hukuki düzenleme yapma ihtiyacından, bir kısmı da Batı devletlerindeki ticari ve iktisadi değişikliklerden ve Batılı devletlerin kendi hukuklarını dayatmak için yaptıkları baskılardan kaynaklanmıştır.”

Yetkin'in vurguladığı “Tanzimat dönemi” gelişmeleri çerçevesinde hukuki dönüşümle birlikte ifade ettiği olgular, hukuksal alandaki modernleşmenin tarifini düşündürmektedir. İfade edilen olgular çerçevesinde hukuksal alandaki modernleşme, devletin koyduğu kuralların değişen toplumsal ve iktisadi yaşama uygun hale getirilme süreci ve buna yönelik düzenlemeler olarak ifade edilebilir. Yine Yetkin (2013)'in çizdiği çerçeve içerisinde kalınarak devam edilecek olunursa söz konusu dönüşümlerin tamamı iç zorunluluklarla açıklanamaz. Dış baskılara karşı hukuk sistemini koruma kararlılığı da bu dönüşümde belirleyicidir. Hukuk alanının da modernleşmeyi kişinin hak ve hürriyetlerinin belirlenmesi üzerinden yapan tarifler de söz konusudur. Bu kapsamda Akça ve Hülür (2006: 297) dikkat çekicidir.

“Modern toplumda geleneksel toplumdaki farklı olarak devletin yapısı ve rolü, bireylerin hak ve yükümlülüklerin “sözleşme ”ye dayalı olarak belirlenmesi, bağımsız bir yasanın (code) varlığıyla yakından ilişkilidir. Bağımsız bir yasanın varlığı kamusal ve özel yaşamın açık ve katılımcı olmasına bağlıdır”

Akça ve Hülür (2006: 297)'ün ifade ettiği tarifteki yasa vurgusunun hukuk alanındaki modernleşme faaliyetlerindeki önemi ifade edilebilir. Yasa kavramı üzerinde yapılan toplumsal vurgu sözleşme ile ifade edilmiştir. Sözleşme kavramından ifade edilen rızaya dayanan bir mutabakattır. Bireylerin hak ve yükümlülüklerinin devlet ile karşılıklı teminat altına alınmasını işaret eden bu yaklaşımda devletin yapısı ve rolü ifadesi önemlidir.

Toplumsal yaşam alanında ki karmaşayı ve sorunları, kesinliği ve öngörülebilirliği yüksek, nesnel, somut, toplumsal gerçeklere uygun yaptırım gücü olan modern hukuk giderebilir. Devlet hükümlerliği altında bulunan yaşamı hukuk yolu denetleyebilirdi. Hukuk rasyonelleşmeden devlet teşkilatının ve idaresinin modernleşmesi beklenemez. Toplumsal yaşamın bütünüyle hukuk tarafından kuşatılması, kurallarının rasyonel biçimde belirlenmesi görece toplum içindeki değer yargılarını toplumun düzenlemesinde işlevsiz hale getirir (Yüksel 2002:186).

Yüksel (2002:186) böylelikle hukuk alanındaki modernleşmeyi, modernleşmenin ahlaki ve etik yargıları dışlayıcı tutumunu eleştirse de, kuralların genel geçerliliği, öngörülebilirliği ve toplumsal alanı kapsayıcılığının artması ile ifade etmektedir. Devletin organizasyonunu nmodernleşmesi ile hukukun modernleşmesinin bir ifade edilmesi önemlidir. Hukuk alanındaki modernleşmeyi tarif ederken ifade edildiği üzere devlet ve yasa kavramları öne çıkmaktadır. Böylelikle II. Abdülhamid dönemine ait hukuk alanındaki modernleşme faaliyetleri, idari ve yasal düzenlemeler olarak ayrılıp ifade edilecektir.

İdari alandaki yapılan düzenlemeler, 1878’ de memur ve Nizamiye mahkemeleri için hâkim yetiştirmek için Mektebi Hukuk-ı Şahane kurulmuştur. (İlgili okul eğitim alanında modernleşme başlığı altında ayrıntılı ifade edilmiştir.) Yeni yetişen hâkimler ile birlikte Nizamiye Mahkemesi sistemi uzak vilayetlere yayılmaya çalışılmıştır. Büyük ticaret merkezlerinde, ticaret mahkemeleri açılmış ilgili mahkemelere hâkim olarak yetkin hukuk uzmanlarının atanması için idare tarafından yönetmelikler çıkarılmıştır. Hâkimler için düzenli maaş ve terfi sistemi getirilmiştir. Yolsuzluk yapan ve liyakatsiz olanlar meslekten çıkarılmıştır. Adil bir yargılamanın gerçekleştirilmesi amacıyla “savunma avukatı” düzeni getirilmiştir. Mahkeme üyelerinin ve davacıların hak ve ödevleri belirlenmiştir. Vilayet ve belediye polislerine, mahkemelere kolluk kuvveti olarak sorumluluk yüklenmiş böylelikle askeriyenin müdahalelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Toplumun her kesimininim hakkını arayabilmesi için mahkeme masrafları en alt düzeye indirilmiştir. İdarenin getirdiği düzenlemelerin hayata geçebilmesi için adli müfettişler görevlendirilmiştir. 4 Mayıs 1879’da çıkarılan yönetmelikle bakanlığa Nizamiye mahkemelerine ek olarak Temyiz mahkemeleri ile Şeyhülislam’a bağlı kalan Şeriat mahkemeleri dışındaki dini mahkemelerin denetimi verilmiştir (Shaw 1982:302; Aktaran Ürkmez 2006: 127-128). Ayrıca II. Abdülhamid dönemi öncesinde hazırlanan Mecellenin tatbik edilebilmesi için hâkim adaylarına eğitimleri sırasında ders olarak “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” okutuldu (Ürkmez 2006: 129).

Yasal alanda yapılan düzenlemeler ise şöyledir:

- ✓ Maliye alanında modernleşme başlığında ayrıntılı ifade edilen günümüz vergi hukukunun temelini oluşturan nizamnameler ve talimatnamelerin çıkarılması.
- ✓ 1879'da Fransa kanunlarından faydalanılarak çıkarılan Hukuk ve Ceza usul kanunları (Ürkmez 2006: 129).
- ✓ “Teşkilat- ı Mahakim” geçici kanunu ile Fransız mahkemeler teşkilatının örnek alarak Nizamiye mahkemeleri yeniden düzenlemiştir (Belgesay 1999: 211–220; Aktaran: Ürkmez 2006: 130).
- ✓ Padişahın isteği doğrultusunda 1880 1881 yıllarında yargılamalara müdahalenin önüne geçip adil yargılamanın sağlanması için sulh ve ceza mahkemelerinde uygulanacak usul konusunda iki yasa çıkarılmıştır. Mahkeme kararı olmadan kişinin meskeninde arama yapılması ve tutuklanması yasaklanmıştır. (Shaw 1982: 302; Aktaran Ürkmez 2006: 128)
- ✓ 1879 Haziranda “Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilatı Kanun-ı Mukavvati” ile savcılıklar kurulmasına yönelik yasal düzenleme getirildi.(Ürkmez 2006: 128)

Paylaşılan bu bilgiler sonucunda II. Abdülhamid döneminde, hukukun modernleşmesi hakkında hukuk alanındaki yasal dönüşümler idari düzenlemelerle birlikte ele alınmıştır. Böylelikle hukuk alanında yapılmak istenen reformun çerçevesinin kapsamlı ele alındığı, reformlardan beklenen iyileşmenin bu sayede görülebileceği anlayışının yerleştiği görülmektedir. Hukuk alanındaki iyileşmenin toplumsal bir fayda gözetilerek yapıldığı söylenebilir. Savunma hakkının güçlenmesi, mahkeme masraflarının asgari seviyeye indirilmesi, özel meskende arama yapılması, tutuklama gibi kararların mahkeme kararlarına bağlanması, adil yargılama için düzenlemeler, idarenin keyfiyetinin önüne geçilmesi, yetki sınırlamaları hâkimlik mesleğine yönelik teminatlar bu kapsamda dikkat çekicidir. Yargı alanındaki idari teşkilatlanmaların, yasal düzenlemelerle yapılması hukuk alanındaki reformların kurumsal ve kalıcı hale getirilmek istendiğini düşündürmektedir. Yapılan düzenlemelerle keyfiliğin önüne geçilmeye çalışılmış, devlet ile vatandaş arasındaki güven tesisinin güçlenmesi hedeflenmiştir. Hukuk alanındaki modernleşme adımlarının,

eğitim sistemi ile ilişkilendirilme gayreti görölmektedir. Bu dönemde getirilen hukuki düzenlemelerin kapsamının ve içeriğinin, hukuk alanındaki derslerin müfredatlarına eklenmesi ile bütünüyle modern bir hukuk sisteminin amaçlandığı göstermektedir.

V. BÖLÜM

5. MODERNLEŞME PENCERESİNDEN OSMANLI'YA NİSPET EDİLEBİLECEK ÜLKELER

Bu kısımda modernleşme kavramı merkeze alınarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşı olan Rusya ve Japonya'nın modernleşme süreçleri hem kendi içerisinde hem de Osmanlı modernleşmesi ile benzeştiği ve farklılaştığı noktalar itibariyle ele alınacaktır. Osmanlı, Japon, Rus modernleşmesinin başarı veya başarısızlığının salt olarak askeri üstünlüğe indirgenmesinin yanıltıcı olacağından hareketle bu kapsamda ele alınması siyasal gerekçeleriyle ifade edilmesi gerekmektedir.

5.1. Rusya

Çarlık Rusya 19 yüzyıl ortalarına kadar Avrupa'nın tipik sanayileşmiş ülkelerin mali gücünden çok uzak geri kalmış bir ülke idi. Bu kapsamda ortaya çıkan Rus modernleşme sürecinde önemli adımlardan biri, 1861 yılında toprak köleliğini kaldıran reformdur. Bu reform Rusya'da kapitalizmin gelişimine hız kazandırmıştır. Bunun en önemli yansıması sanayi üretiminde yaşanmıştır. Rus sanayi üretimi 1860 ile 1900 arasında tam yedi kat artmış bu diğer sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinin ortalamasından çok daha yukarıda bir rakamdır. Gene bu döneme yakın sayılabilecek bir dönemde 1866-1890 arasında fabrika sayısı 2.500'den 6.000'e çıkmıştır. Aynı dönemde ulaştırma alanında da büyük değişimler olup demiryolları 4.000 km'den 29.000 km'ye çıkmıştır.¹⁴ 1897 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre, Rusya'nın nüfusu 125.600.000 idi. Çoğunluğun köylü nüfusu olması itibariyle Osmanlı'daki nüfus

¹⁴ 4.6.2 Ulaşım Alanında Modernleşme Bölümünde ayrıntısıyla ifade edildiği üzere Türk Modernleşmesi'ndeki 1856-2015 arasında yapılan toplam demiryolu 15.230 km'dir.

kompozisyona benzer olduğu ileri sürülebilir. Rus modernleşmesi için önemli sayılabilecek 1861 yılında toprak köleliğini kaldıran reformdan önceki Rusya ile 19 yüzyıl sonundaki Rusya birbirinden çok farklıdır. Rus modernleşmesin başlangıcının I. Petro'dan itibaren başladığı iddia edilse de Somer (1970)'in üzerinde durduğu tarih aralığı 1861 ile 1900 arasındadır. Toprak mülkiyeti kavramı ile modernleşme arasındaki ilişkiyi Somer (1970)'in verdiği rakamlar desteklemektedir. Çarlık Rusya için ifade edilen ilgili tarih aralığı kendi penceresinden yükselme olarak görülse de Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemini kapsamı dikkat çekmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak modernleşmenin Çarlık Rusya'sı için imparatorluk inşasıyla Osmanlı için dağılmaya karşı bir çare olduğu ifade edilebilir. İki imparatorluğun modernleşme sürecine ilişkin fark olarak görülebilecek bu olgu benzeştiği alanlar olmadığı anlamına gelmez. İki imparatorluğun da nüfusunun, çoğunluğunun köylü halktan oluşması benzeştiği alana örnek gösterilebilir. Modernleşme sürecinde Rusya'nın Osmanlıya nazaran çok daha fazla sanayileştiği görülmektedir (Somer 1970: 18-25). Bu kapsamda Güney (2015: 19)'in verdiği bilgi önemlidir:

“Osmanlı modernleşme hamlesini askeri modernleşmeye dayandırmış ve başarılı bir sanayi hamlesi gerçekleştirilememiştir. Modernleşmiş Batı toplumlarının yükselişlerindeki itici gücü oluşturan üretim ve ekonomik ilişkilerinin kaynağına yani sanayileşmeye odaklanmak yerine anayasalcılık ve askeri temelli bir modernizasyon üzerinden batıyla ilişkiler kurmaya çabalamıştır. Ancak bu noktada kalkınmanın en temel koşulu olan sanayileşme için gerekli altyapıları kuramamış sonuç olarak ihtiyaçlarını Avrupa'dan temin eden bir ülke konumuna gelmiştir. Rusya ise gerekli altyapıları kurarak başarılı bir sanayi hamlesi gerçekleştirmiş; öyle ki gerek Osmanlı-Rus savaşlarından Osmanlı'nın aldığı kayıplar gerekse Maksim Gorki'nin 'Ana' romanında geçen Putilov fabrikasında, 1800'lerin sonunda çalışan 10.000 işçi verisi bile bizlere o tarihlerde Rusya'nın gücünü göstermektedir” (Güney 2015: 19).

Somer (1970) ve Güney (2015)'in bahsettiği tarih aralıkları ve sanayileşme verileri Rus modernleşmesindeki sanayileşme hızının Osmanlı'dan yüksekliğini teyit eder niteliktedir. Ayrıca *Güney'in Modernleşmiş Batı toplumlarının yükselişlerindeki itici gücü oluşturan üretim ve ekonomik ilişkilerinin kaynağına yani sanayileşmeye*

odaklanmak yerine... diyerek yaptığı Osmanlı Modernleşmesi eleştirisi çalışmamızdaki kalkınma odaklı *muhafazakar modernleşme* iddiası için dikkat çekicidir. II. Abdülhamid döneminin, Rus Modernleşmesi için vurgulanan tarih aralığına büyük oranda yerleşmesi Türk ve Rus modernleşmesinin kıyaslanabilmesi için önemlidir. Rus modernleşmesinin, “Batı tipi modernleşme” politikalarına da “kalkınma odaklı modernleşme” politikalarına da elverişli örnekler sunduğu iddia edilebilir. Somer’in üzerinde durduğu 1861 yılındaki köleliği kaldıran reform sonrasındaki gelişmelere bakıldığında, “mülkiyete” ilişkin düzenlemenin milat kimliği taşıması, Rus modernleşmesinin Batı modernleşmesine iktisadi sonuçları itibariyle daha fazla yakınlık taşıdığı izlenimi vermektedir.

5.2. Japonya

Japon modernleşmesi Türk modernleşmesi için muhafazakâr siyasal kültürde cazip bulunan bir örnek olagelmiştir. Japon modernleşmesinin çağdaşlarından farklı olarak spesifik değerlendirilebilecek özelliklerinden hareketle Tanzimat’tan günümüze dek uzanan Türk modernleşmesindeki tartışmalara yön vermiş bir “modernleşme tartışması” olduğu söylenebilir. Avcı (2013: 68) bunu *muhafazakâr modernleşme* ve *reaksiyoner modernleşme* üzerinden ifade etmiştir:

“II. Abdülhamid iktidarının muhafazakâr modernleşme stratejisi de reaksiyoner modernizmin hedef ve uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. Japonya’nın II. Abdülhamid’in ilgi alanına girmesi de yine reaksiyoner modernizm çerçevesinde olacaktır.”

Avcı (2013)’nın *reaksiyoner modernizm* olarak tarif ettiği modernleşme olgusu modernleşmenin kalkınma odaklı yapısını tarif etmektedir. Bu haliyle Japon Modernleşmesi II. Abdülhamid’in modernleşme anlayışı için zengin olduğu iddia edilebilecek bir modernleşme tecrübesidir. O ülkeye ait yerli toplumsal geleneklerin bir kimlik olarak muhafaza edilip, sahiplenilerek modernleşme anlayışının da olabileceği, bunun da başarılı olduğu iddiasının bu tecrübeye ilgiyi arttırdığı ifade edilebilir. Japon modernleşmesi için milat niteliğindeki dönem İmparator Meiji dönemidir.

“İmparator Meiji” olarak bilinen Mutsuhito 1868’de siyasal ve ekonomik dönüşümleri kapsayan kapsamlı bir reform sürecini başlatmıştır. 1868’deki reform sürecine girişmeden önce Japon gururunun bir dizi olay neticesinde uğranılan askeri saldırılar üzerine harekete geçtiğini ifade etmeliyiz. Harekete geçen Japon gururunun sloganı “zengin memleket güçlü ordu”dur. Bu kapsamda 3 Ocak 1868’de yeniden yürürlüğe konulan imparatorluk yönetiminin başına geçen Meiji böylesine bir mutabakata ve Japonya’daki güçlü ailelerin desteğine sahiptir. Meiji yetenekli Japon gençlerini İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD gibi ülkelere Batı teknolojisini öğrenmeleri için yollamıştır. Bununla beraber ABD’den posta, tarım, eğitim uzmanlarını, Almanya’dan doktor ve askeri teknisyenleri, Fransa’dan hukuk ve tersane uzmanlarını, İngiltere’den ise demiryolunu, telgraf sistemini, bankacılığı, mühendisliği geliştirmek için uzmanlar istemiştir. Giritli (1986)’nin verdiği bu bilgiye dayanarak yabancı uzmanlardan yararlanma isteğinin, Osmanlı modernleşmesi ile benzediğini ifade edebiliriz. Bu durum aynı zamanda geleneksel eğitim sistemindeki düzenlemelerin sonuçlarının zaman alacağını düşünülüğünü göstermektedir. Ayrıca hukuk alanında da Batı’nın izlenmesi Japon modernleşmesinin kapsamı hakkında dikkat çekicidir. Japon modernleşmesi de Osmanlı modernleşmesi gibi çoğunluğu köylü olan toplum üzerindeki modernleşme girişimleridir. Meiji dönemi olarak ifade edilen ve 1868 den 1912’ye kadar süren dönem, hızlı sanayileşme ve kalkınma odaklı modernleşme sürecidir. Bu süreç öylesine başarılı uygulanmıştır ki Japonya II. Dünya Savaş’ındaki ağır yenilgiye rağmen günümüzde halen büyük bir ekonomik güçtür. Meiji döneminde önemli idari düzenlemelerde bulunulmuştur. Bunlardan en önemlisi merkezi yönetimin güçlendirilmesidir. Feodal dönemin idari bölgeleri 1871’de kaldırılarak yerine merkezden atanan valilerin olduğu vilayet yönetimi benimsenmiştir. Silahlı kuvvetler tamamıyla hükümetin denetimi altına sokulurken ulaşım, haberleşme, telgraf, posta şebekesi alanlarında büyük atılım gerçekleşmiş, ülke demiryolları ile örülmüştür. Bu dönemin sonu olan 1912’ye gelindiğinde küçük, izole edilmiş feodal bir ülke yerine endüstrileşmiş, kalkınmış, askeri bir güç olan bir ülke söz konusuydu. Meiji dönemi Japon Modernleşmesinin, takvimsel olarak II. Abdülhamid dönemini kapsamaması, askeri kimliği ve askeri gerekçelerinin olması, muhafazakâr değerlere yaptığı vurgu, idarenin merkezi yapısını güçlendirmesi, ulaşım ve alt yapı alanındaki modernizasyonu, özellikle

de demiryolu yapımı gibi faaliyetleri nedeniyle II. Abdülhamid dönemi Türk Modernleşmesi ile benzerlik taşıdığı iddia edilebilir (Giritli 1986: 4-6).

Avcı (2013)'nın bahsettiği reaksiyoner modernizmi salt olarak Batı'nın sadece ilim ve tekniğinin alınması görüşüne indirgemek yanıltıcı olacaktır. Reaksiyoner Modernizm Giritli (1986)'den ifade edildiği gibi imparatorluğun tümüne yayılan idari, siyasi, iktisadi bir dönüşüm biçimidir. Avcı'nın muhafazakâr modernleşme ile reaksiyoner modernleşmenin benzediğini ifade etmesinden hareketle reaksiyoner modernleşmenin Japon modernleşmesine, muhafazakâr modernleşmenin ise II. Abdülhamid dönemi Osmanlı modernleşmesine izafe edilebileceği söylenebilir. Bu kapsamda dikkat çekilmesi gereken nokta Japon modernleşmesi benzerliği üzerinden II. Abdülhamid dönemi *muhafazakâr modernleşmesine* yapılan vurgunun, Türk modernleşmesindeki sürekliliği görmeye engel olmamasıdır. Ürkmez (2006: 139) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Denilebilir ki Sultan Abdülhamid döneminde Tanzimat'ın geçirdiği zincirleme değişim devam etmiştir. Yalnız Sultan Abdülhamid bu değişime İslami bir renk vermiştir. Sultan seleflerinin kullandığı yöntemler olan katı merkezileşme ve bürokratik kontrol mekanizmalarına dayanarak, eski İslami devlet ve otorite kavramlarını canlandırmaya çalışmıştır. Bu dönemde yaşanan değişimler pozitif bilimler ve teknolojiyle özdeşleştirilip, İslam ile bağdaştırılmaya çalışılmış muhafazakâr bir modernleşme anlayışı benimsenmiştir. Yine burada merkezileşme modernleşme için bir amaçtı. Bu yüzden de Sultan'a göre mutlakiyetçilik benimsenmesi hem gerekli, hem de doğal bir prensipti. Abdülhamid kendinden öncekileri özellikle Tanzimat dönemini devlet adamlarını teslimiyetçi olmakla suçlamış aşırı bir Batı adaptasyonu yerine yerel koşulları çağdaş dünya ile bağdaştıran formül aramaya girişmiştir.”

II. Abdülhamid'in modernleşme stratejisi ile Japon modernleşmesinin siyasi köklerinin benzediği görülmektedir. Ürkmez (2006)'in II. Abdülhamid'in şahsında, muhafazakâr modernleşmenin kendinden önceki dönem için yaptığını iddia ettiği “teslimiyetçi” vurgusuyla Giritli (1986)'nin yaptığı “Japon gururu” vurgusu bu kapsamda dikkat çekicidir. Bunun yanında iki modernleşme anlayışında da eğitim ve ekonomi öne çıkmaktadır. Japon modernleşmesi, muhafazakâr modernleşme kapsamı

içerisinde başarılı bir örnek olarak görülebilir. Bu başarı II. Abdülhamid'in muhafazakâr modernleşme stratejisi açısından önem ve değer taşımaktadır.

5.3. II. Abdülhamid Dönemi Modernleşmesi ile Benzer Süreci Yaşayan Ülkelerin Modernleşmesi Hakkında Kısa Bir Karşılaştırma¹⁵

Osmanlı, Rus, Japon modernleşmelerini incelerken; bahsedilen modernleşme süreçleri içerisinde sahip olduğu süre, önem ve nitelik akımından öne çıktığı iddia edilebilecek üç hükümdarın olduğu söylenebilir. Bu hükümdarlar Osmanlı İmparatoru II. Abdülhamid, Rus İmparatoru I. Petro Japon İmparatoru Meiji'dir. Bahsedilen hükümdarların; ülkelerinin modernleşme süreçlerinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Rus modernleşmesinin sanayileşme alanında görece batı ülkeleri gibi ilerlediğini söylemek mümkün olmasa da, modernleşme sürecinin sanayileşme başlığında belirli olgular itibariyle Osmanlı modernleşmesinden daha ilerde olduğunu söylemek mümkün olabilir. Bununla beraber; Rus modernleşmesi de tıpkı Osmanlı modernleşmesi gibi batılılaşma ve modernleşme ikilemini ve bunun üzerine inşa edilen tartışmaları yoğun şekilde yaşamış bir modernleşme tecrübesine sahiptir. Rus modernleşmesinin, Osmanlı modernleşmesine nazaran görece sahip olduğu üstünlüklere salt olarak bir kıyaslama olgusu olarak bakmak ve bunun üzerine fikir ifade etmek yanıltıcı olabilecektir. Bu kapsamda Osmanlı modernleşmesinin imparatorluğu idari ve toplumsal olarak iyileştirme programı olduğu iddia edilebilecekken, Rus modernleşmesinin siyasal birliğini tamamlayan bir imparatorluk inşası olduğu söylenebilir. Rus Modernleşme'sinin imparatorluk gelişimi ile eş zamanlı olduğu düşünülebilir.

Japon modernleşmesi ile II. Abdülhamid dönemi modernleşmesi karşılaştırıldığında bu karşılaştırmaya imkân veren durumlar ifade edilmelidir. Bunlar; Japon modernleşmesinin en önemli dönemi sayılabilecek İmparator Meiji döneminin,

¹⁵Bu bölümün 5.1 Rusya 5.2 Japonya başlıklı kısımlarında Rus ve Japon Modernleşmeleri kaynaklarıyla birlikte ortaya konmuştur. Söz konusu başlıklarda paylaşılan bilgilerden ve verilerden yola çıkarak Osmanlı Modernleşmesi ile bir karşılaştırma ifade edilecektir. Karşılaştırmadaki; "Osmanlı Modernleşmesi" tarafı ise çalışmanın tümünden ulaşılan kanaatlerdir.

takvimsel olarak II. Abdülhamid dönemini içine alacak şekilde kapsamı, Japon modernleşmesinin de II. Abdülhamid'in benimsediği, günümüze siyasal miras olarak bıraktığı kalkınma odaklı muhafazakâr modernleşme anlayışına sahip olması olarak ifade edilebilir. Japon modernleşmesinin Meiji dönemiyle birlikte muhafazakâr modernleşme olgusu adına sahip olduğu çıktılar, bu anlayışın başarılı parçalarıdır. Meiji dönemi Japon modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesinin bütününden daha başarılı olması esasında II. Abdülhamid dönemi modernleşme çizgisinin isabetine dair bir vurgudur.

Japon, Rus ve Osmanlı modernleşmesinin ortaya çıkmasındaki askeri gerekçelerin varlığı, söz konusu ülkelerin modernleşmesinin harp sahasında test edilmesine yol açmaktadır. Fakat modernleşmeyi salt olarak askeri alana indirgemenin sorunlu tarafları bulunduğu söylenebilir. Bunlar: Modern eğitim politikaları başta olmak üzere çeşitli alanlarda girişilen reform hareketlerinin sonuçlarının zaman alacak olması, askeri rekabet halindeki ülkelerin benzer askeri reformlara girişmesi ile birlikte birbirleri arasında mevcut durumda değişikliğin zor olması, askeri üstünlüğün birçok unsurdan meydana gelmesi, askeri mağlubiyetler yaşayan ülkelerin kazanan ülkelere göre farklı kaynaklara ve ekonomik güce sahip olmaları, askeri mağlubiyetlerin bunların sonucu olmasından hareketle güç dengesini kısa sürede değişmesinin zor olması gibi gerekçelerdir. Bu kapsam da modernleşmeye harp sahasından bakıldığında Osmanlı modernleşmesinin askeri açıdan iki ülkeye nazaran daha başarısız olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamid dönemini; söz konusu iki ülkenin modernleşme süreci ile karşılaştırırken, başlangıç itibariyle bu ülkelerle, mevcut imkân ve güç farklarını, bu ülkelerin Osmanlıya nazaran avantajlarını hesaba katarak değerlendirmeliyiz. II. Abdülhamid döneminde atılan adımların, reformların büyüklüğü, Osmanlı modernleşmesi içerisinde II. Abdülhamid döneminde alınan yolun çok büyük ve önemli oranda olması, bütün dönemleri kapsayacak biçimde Osmanlı modernleşmesi ile Japon ve Rus modernleşmesi kıyaslamasında Osmanlı modernleşmesinin daha fazla yol kat ettiği sonucunu doğurmaz. Bununla birlikte bu kıyaslamada, Japon ve Rus modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesine nazaran daha fazla yol alması II.

Abdülhamid döneminin, Osmanlı modernleşmesi içinde alınan yolun önemli bir oranına sahip olduğu gerçeğine engel değildir.

VI. BÖLÜM

6. SONUÇ

Eğitimperver bir hükümdar olan II. Abdülhamid'in; Osmanlı modernleşmesinin günümüze uzanan geleneğinde özel bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Özellikle eğitim alanındaki modernleşme icraatları II. Abdülhamid döneminin Türk modernleşmesine olan katkısının somut delilleridir.

II. Abdülhamid dönemi modernleşmesinin; Türk modernleşmesindeki yerini ve ağırlığını incelerken modernleşme ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki tarihselliği ifade etmek gerekmektedir. Modernleşmenin evrensel manada belirli tarifleri, tanımlamaları, işlevleri bulunmakla birlikte modernleşme toplumların öz koşulları, ihtiyaçları ve tarihselliğinden etkilenip farklılaşmaktadır. Türk-Osmanlı modernleşmesi belirli bir geleneği takip ederek günümüze kadar uzanmaktadır. Modernleşmenin ilk izlerini Osmanlı İmparatorluğunun gerileme / çözülme dönemine kadar götürmek mümkündür.

Türk modernleşmesi ile Osmanlı İmparatorluğunun gerileme / çözülme dönemi arasında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi olduğu iddia edilebilir. Osmanlıdan günümüze uzanan modernleşme hareketleri "Batı tipi" modernleşmeden farklıdır. Osmanlı modernleşmesi, batı modernleşmesinde olduğu gibi toprak sahipliğinin, gelişen burjuva sınıfının ve giderek güçlenen siyasal merkezin üzerine inşa edilmemiş, çözülmeye başlayan devlet düzenine çare olarak üretilmiş, toplumdan bağımsız görece devlet merkezli bir projedir. Gerilime dönemi başlangıcında, askeri başarısızlıklar ve devlet düzenindeki çözülme olumsuzlukların kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi, yönelim itibariyle, askeri düzenlemeler ve idari alanda yapılan ıslahatlar devleti iyileştirme odaklıdır. Binaenaleyh, Osmanlı modernleşmesinin devlet

merkezliliği şüphesiz bürokrasi, modernleşme ve siyasal merkez kavramlarını öne çıkarmaktadır.

Mülkiyet kavramının gelişmediği veya çok az olduğu Osmanlıda toprak sahipliği üzerinden gelişen ve güçlenen bir aristokrasiden değil, otoriteye dayanan, siyasal merkezi elinde tutan bürokrasiden söz etmek gerekir. Osmanlı modernleşmesinde bürokrasinin etkisi merkezi ve belirleyicidir. Kalemîye (sivil bürokrasi), seyfiye (askeri bürokrasi) ve ilmiye sınıfları bürokrasinin üçlü sacayağını oluşturmaktadır. Modernleşme safahatındaki serencam bir açıdan bu üç unsurun hikâyesini içerir. Bu üç unsur genel olarak mutabakat halindedir. Sadece askeri bürokrasinin majör unsuru olan Yeniçeri Ocağı'nın başlangıçtaki olumsuz tavrı kurumun lağvedilmesiyle birlikte ortadan kalkmıştır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşmesinde bir milat olarak kabul edilebilir. Tanzimat fermanı sadece siyasal kimlikli bir metin değil, bir dönemin adıdır; öncesi ve sonrası arasında, Osmanlı modernleşmesindeki gelişmeleri gruplandırarak bir kimliktir. II. Abdülhamid, Osmanlı modernleşmesinin tahta çıkardığı Tanzimat neslidir. Onun Tanzimat nesli oluşu, tahta çıktığı döneme kadar ki Osmanlı modernleşmesinin sancılı dönemlerine ait tecrübeleri, kendi döneminin Türk modernleşmesindeki önemine dair yaklaşımı destekler nitelikte deliller olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamid Osmanlı modernleşme geleneğine bağlı kalmakla beraber, etkililik ve görece ayrı bakış açısı itibariyle farklıdır. II. Abdülhamid Osmanlı modernleşmesi geleneğine; modernizmle kalkınma arasındaki ilişkiyi kabul etmek bakımından sadık kalmıştır. Farklılaştığı nokta ise kalkınmayı modernleşmenin majör unsuru olarak politikalaştırmasıdır. Bu politikaya göre modernlik modern yaşam tercihinin sonucu değil, kalkınmanın sonucudur.

Osmanlı-Türk modernleşmesine yapılan eleştirilerin en talihsiz noktalarından biri modernleşmeyi askeri başarı veya başarısızlıklara odaklamaktır. II. Abdülhamid dönemine yönelik eleştirilerin genelinde de bu yaklaşım göze çarpmaktadır. Askeri başarısızlıkların, yenileşme çabalarının ortaya çıkmasındaki etkisi düşünüldüğünde

askeri başarısızlığa çözüm bulma beklentisinin bu yaklaşıma zemin oluşturduğu söylenebilir. Modernleşme süreçlerinin çıktısının bu şekilde teste tabi tutulmasına itiraz edilmelidir.

Modernleşme sürecinde, askeri başarısızlıkların görece devam etmesi, bu modernleşme süreçlerinin başarısız olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun harp sahasındaki rakipleri de kendi modernleşme süreçlerini yaşamaktalar ve askeri alanda önemli bir dönüşümü ortaya koymaktadırlar. Modernleşme kazanılan veya kaybedilen bir savaş değil, toplumsal ve idari dönüşüme ait bir olgudur. Kaldı ki askeri odaklı reformlar bile, sonuçları itibariyle, uzun süreli çalışmalar olup, sonuçları başka dönemlerde ortaya çıkabilmektedir.

Eğitim faaliyetleri, söz konusu dönemde, başkent İstanbul'un dışına önemli oranda yayılmıştır. Özellikle vilayetler nazarında ulaşılan talebe, okul ve öğretmen sayısı bunun argümanıdır. Eğitim faaliyet sonuçlarının vilayetler nazarında bu derece yaygınlık kazanması, Osmanlı modernleşmesi için gerekli olan yerel idarecilerin eğitimiyle de orantılıdır. Bununla birlikte, İstanbul ile diğer vilayetler arasındaki niteliksel ve niceliksel farkın bütünüyle kapandığını söylemek zordur. Eğitimde bahsedilen müfredat düzenlemelerinin, bu kapsamda merkezileşmeye ve standartlaşmaya katkı yaptığı iddia edilebilir. Söz konusu dönemin sonu itibariyle; sivil okulların modern eğitim sisteminin çoğunluğunu oluşturduğu, eğitim sistemindeki reformların sadece askeri amaçla yapılmayıp kalkınma için gerekli görüldüğü, bununla birlikte mesleki eğitimin, eğitim sisteminin önemli bir parçası haline geldiği ifade edilebilir.

Okul, öğretmen ve öğrenci sayılarının yeterli düzeye ulaşmış ve ulaşmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, söz konusu sayılara ilişkin ulaşılan oranlar, Osmanlı nüfus artışının çok üzerinde seyretmektedir. Bu dönemin sonlarında Yükseköğrenimin bir alt düzeyinden mezun olanların sayısı on binlerle ifade edilecek düzeye ulaşmıştır. Bu sayılar yüksek öğrenim kontenjanının çok üzerindedir. Kız çocuklarının eğitiminde belirli bölgelerde, görece başarının sağlandığı söylenebilir. Bunu II. Abdülhamid'in kız çocuklarının eğitimine verdiği öneme işaret sayabiliriz. Açılan okulların önemli

kısının Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalması eğitim faaliyetlerine verilen stratejik önemi işaret etmektedir. Cumhuriyeti kuran kadronun çoğunluğunun dönemin eğitim sisteminde eğitim görmesi eğitime verilen önemin diğer göstergesidir. Eğitim sistemindeki hedeflerin ve faaliyetlerin kalkınma kavramı içerisinde merkezi bir anlam taşıdığı söylenebilir.

Modern devletin temel fonksiyonlarından biri olan sosyal güvenlik sistemi bu dönemde kurumsallaşmış, geleneksel sivil toplum kurumlarıyla beraber işlev görmüştür. Özellikle, sosyal güvenlik sistemine, aktif çalışarak katkı veremeyecek olan kesimlerinde dâhil edilmesi önemli bir yeniliktir.

Osmanlı İmparatorluğunun mevcut sermaye ve girişimci yapısının, amaçlanan ekonomik büyüme ve sanayileşme için gereken düzeyin altında olduğu söylenebilir. Aradaki farkın kapanması için devlet destekli teşvikler öne çıkarılmıştır. İlgili dönemde teşvik modellerinden biri olan “imtiyaz” sistemi uygulanmıştır. Tanzimat’tan II. Abdülhamid dönemine kadar, Osmanlı sanayi yapısının tekstil ağırlıklı olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde, Osmanlı sanayisinin ürün çeşitliliğini arttırdığı gözlenmiştir. Savunma, makine, metal, kimya alanlarında açılan fabrikalar bu duruma örnek gösterilebilir. İstanbul dışına fabrika açma gayretinden bahsedilebilir ise de fabrikaların çoğu İstanbul ve çevresinde temerküz etmiştir.

Osmanlı’nın ekonomik yapısındaki düzenlemeler açısından diğer faaliyet alanı maliyedir. Söz konusu dönemde Osmanlı maliyesi üzerindeki, dış borç yükünün azaltılmasına büyük önem verilmiş, gerek anaparada, gerek faiz yükünde önemli iyileşmeler sağlanmıştır. Vergi hukukunun temeli olduğu iddia edilebilecek nizamnameler, talimatnameler çıkarılmış, bu sayede vergi tahsilatının usul ve esasları belirlenerek, vergi toplama alanındaki yetkiler sınırlandırılmış, keyfiyetin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Maliye alanında merkezileşmeye ve denetime önem verilmiş, bu konudaki görevli kimselerin uzmanlaşması sağlanmıştır. İstenen düzeyde başarı sağlanmasa da şahsi servet vergileri sistem içerisine taşınmaya çalışılmıştır. Sonuçta, genel olarak, Osmanlı maliyesinin merkezileştiği, hukukileştiği, disipline edildiği söylenebilir.

Bu dönemde iletişim ve ulaşım alanının da önceki döneme nazaran büyük bir gelişme gösterildiği iddia edilebilir. Telgraf hattı yapımının yıllık ortalamasında önemli bir artış sağlanmıştır. Bu durum çekilen telgraf sayısına yansımıştır.

Yine bu dönemde demiryolu yapımı imparatorluğun vitrin projesi olarak görülmüş, bundan siyasal ve idari amaçlar beklenmiştir. II. Abdülhamid döneminin demiryolu yapımı hızı, Türk modernleşmesi içerisinde cumhuriyet döneminden sonra ulaşılan en yüksek hızdır. Osmanlı imparatorluğunda yapılan demiryollarının çoğunluğu bu dönemde yapılmıştır. Kalkınma amaçlı politikaların, dönemin icraatları içerisindeki merkezi konumu bu durumla birlikte ifade edilmelidir. Demiryolu yapımındaki odaklanmanın, yeni kurulan cumhuriyete siyasal bir miras olarak intikal ettiği iddia edilebilir.

Bahsedilen döneme ait icraatlar hukuk alanındaki modernleşmeyle paralel seyretmiştir. Hukuki düzenlemelerin, idari düzenlemelerle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi, hukuk alanındaki dönüşümün kapsamı ve çerçevesi açısından dikkat çekicidir. Savunma hakkının güçlenmesi, mahkeme masraflarının asgari bir seviyeye indirilmesi, arama, tutuklama gibi kararların mahkeme uhdesine alınması, hâkimlik mesleğine ilişkin teminatlar dönemin hukuk alanında öne çıkan yenilikleridir. İdari alandaki reformların, yasal düzenlemelerle yapılması hukuki güvence ve sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Hukuk alanındaki düzenlemelerin eğitim sisteminin içine, müfredata taşınması bahsedilen durumun tamamlayıcısı niteliğindedir.

II. Abdülhamid döneminin Osmanlı modernleşmesi açısından kapsamlı bir icraat programı olduğu söylenebilir. Eğitimden sanayiye, maliyeden ulaşım, sosyal güvenlik sisteminden hukuka kadar uzanan dönüşüm ve düzenlemelerin bütünüdür. Osmanlı modernleşmesi ile benzer ve/veya farklı olgular taşıdığı ileri sürülebilir, Osmanlı modernleşmesine nispet edilecek Rus ve Japon modernleşmesi içinde; Japon İmparatoru Meiji dönemi, Rus hükümdarı I. Petro dönemi önem olarak neyi ifade ediyorsa II. Abdülhamid'in de Osmanlı modernleşmesi için aynı önemi ifade ettiği öne sürülebilir. Özellikle kalkınma ve modernizm ilişkisi açısından Japon modernleşmesi II. Abdülhamid'in Osmanlı modernleşmesinde uygulamaya çalıştığı yaklaşımın isabetli bir

örneğidir. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı modernleşmesinin; Tanzimat öncesinden başlayan batılılaşma mı batının ilim tekniğini almak mı, çağdaşlaşma mı geleneksellik mi, muhafazakârlık mı modernleşmek mi gibi kavramların etrafında oluşan sert tartışmalara cevap niteliğinde bir dönem olup, tartışmaların tarafları arasında en yüksek mutabakatın sağlanabileceği bir dönemdir aynı zamanda.

KAYNAKLAR

Akça, Hülür, Gürsoy, Himmet (2006). Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri. Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Akpınar, Hakan (2016). Saraydan Esarete Sultan II. Abdülhamid Şehzadelik Dönemi Saltanat ve Sürgün Yılları. Kamer Yayınları, İstanbul.

Akyol, Esra Demirci (2013). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları Sosyal Politika Çalışmaları. Yıl: 13 Sayı: 31 Temmuz-Aralık 2013 ISSN: 1303-0256

Akyüz, Yahya (2010). Türk Eğitim Tarihi. Pegem Akademi.

Aslan, Alkış, Seyfettin, Mehmet (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar 2015 Cilt: 6 Sayı: 1.

Atik, Ayşe (2014). İkinci Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri. Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Avcı, Yusuf (2013). Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi (1839–1908). Ankara.

Berkes, Niyazi (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Berman, Marshall (1994). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. Çev: Ümit Altuğ-Bülent Peker İletişim Yayınları.

Beydiili, Kemal (1991) "Bağdat Demiryolu". TDVİA, c.4, İstanbul, s.442-444

- Biol, Gaye (2006). Modern Mimarlığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. Mimarlar Odası Balıkesir Şubesi Yayını, Balıkesir s.3-16.
- Demirpolat, Akça, Anzavur, Gürsoy (2008). Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema. Ekev Akademi Dergisi Yıl: 12 Sayı: 36
- Engin, Vahdettin (2002). “Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Siyaseti”, Türkler. c.14, Yeni Türkiye Yayınları, s.462–469
- Erdem, Çiğdem (2014). On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform Çalışmaları ve “Kalemiye Sınıfı”nın Yükselişi. Karadeniz Araştırmaları, Kış 2014, Sayı 40, Ankara s.37-53.
- Erdem, Ekrem (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 48, Temmuz-Aralık 2016 Kayseri s.17-44
- Ergin, Osman Nuri (1977). Türkiye Maarif Tarihi. 1-5 C. İstanbul.
- Ergün, Çiftçi, Mustafa, Barış (2006). Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-Cedid Hareketi. 2006 I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir.
- Erkan, Neslihan (2017). İkinci Meşrutiyet Dönemi.
- Fidan, Şahin, Çelik, Serdal, Kamil, Fikret (2011). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences, Sayı:23, ss.113-128, Mayıs, 2011.
- Genç, Mehmet (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Gidens, Anthony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev: Ersin KUŞDİL Renk Basımevi Nisan İstanbul 1994.
- Giritli, İsmet (1986). *Japonya'nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme*. T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gülsoy, Ufuk-Ochsenwald, William (1998). "Hicaz Demiryolu", TDVİA, c.17, s.441-445, İstanbul.
- Güney, Beyza Gülin (2015). *Rus Modernleşmesi ve 1917 Ekim Devrimi Öncesi Çarlık Rusyası'nın Toplumsal, Siyasal ve Demokrafik Görüntüsü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2007). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram-Özgür Tüfekçi-Hüsamettin İnanç-Şeyma Akın-Buğra Kalkan). Adres Yayınları, Ankara.
- İpekçi, Veysel (2012). *II. Abdülhamid Dönemi İstanbul Sanayi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- İpekeşen, Serçin Sun (2013). *Batı Dışı Modernleşme Afganistan ve İran Örneği*. Akademik Bakış Dergisi Sayı: 34 Ocak – Şubat 2013.
- Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız, Yurdakul, Çelik, Selim, Gültekin, Ali, İlhami, Yüksel (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*. Anadolu Üniversitesi Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi Eskişehir, Ocak, 2013.
- Karpat, Kemal H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus-*. (Çev: Ceren Elitez), Timaş Tarih İstanbul.

Kırmızı, Faruk, Sultan II. Abdülhamit Han'ın Eğitime Verdiği Önem, 2013
[http://www.on5yirmi5.com/yazar/faruk-kirmizi/119737/2-abdulhamitin-egitim-
alaninda.html](http://www.on5yirmi5.com/yazar/faruk-kirmizi/119737/2-abdulhamitin-egitim-
alaninda.html), 4 Şubat 2017'de erişildi.

Kodaman, Bayram (1988). II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koloğlu, Orhan (1987). Abdülhamid Gerçeği. Gür Yayınları, İstanbul.

Kurt, Kuzucu, Çakır, Demir (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması OTAM, 40 /Güz 2016, 245-277.

Küçük, Cevdet-Ertüzün, Tefik (1994). "Duyun-ı Umumiye". TDVİA, c.10, İstanbul, 1994, s.58-62.

Lash, Scott (1994). Modernite mi Modernizm mi Modernite Versus, Postmodernite. (Der: Mehmet Küçük), Vadi Yayınları, Ankara.

Mardin, Şerif (1991). Türk Modernleşmesi Makaleler 4. İletişim Yayınları. İstanbul

Ortaylı, İlber (2000). İmparatorluğun En Uzun Yüzyıl. İletişim Yayınları İstanbul.

Özbek, Nadir (2010). Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset. 1876-1908 Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü.

Özbek, Nadir (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü.

Reyhan, Cenk (2012). Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği. (OTAM, 31/Bahar 2012).

Sarı, Mesut, Osmanlı İmparatorluğundaki Modernleşme Politikalarının Genel Niteliği ve Temelleri. <http://www.angelfire.com/oz/sosyo/osmanlimodern.htm>, 5 Ocak 2017'de erişildi.

Somel, Selçuk Akşin (2010). Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi. (1839-1908), İletişim Yayınları, İstanbul.

Somer, Kenan (1970). 100 Soruda Ekim İhtilali. Gerçek Yayınevi.

Torun, İshak (2003). Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi. Okumuş Adam Yayınları. İstanbul

Ürkmez, Naim (2006). II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı. Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Yavilioğlu, Cengiz (2002). Kalkınmanın Anlam Bilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas, Cilt 3, Sayı 1.

Yeniçeri, Özcan (2008). Dünden Bugüne Türkiye'de Modernite ve Aydın Sorunu. 21. Yüzyıl Dergisi, Ocak/Şubat/Mart, 2008, Niğde.

Yetkin, Aydın (2013). Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Samsun Cilt: 6 Sayı: 24 Kış 2013.

Yüksel, Mehmet (2002). Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişisine Sosyolojik-Bir Bakış. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 57-1.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/KurulusAmaci> 14 Şubat 2017'de erişildi.

http://ptt.gov.tr/ptt/#!ptt_tarihce, 5 Mart 2017'de erişildi.

<http://www.tcdd.gov.tr/content/92>, 21 Şubat 2017'de erişildi.

www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce/tarihce, 11 Şubat 2017'de erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Atakan SOYDAN

Doğum Tarihi : 20.09.1984

Doğum Yeri : Ankara

Eğitim Durumu : 2018 **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Eğitimi**

2014- ... **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Lisans Eğitimi**

2010 **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İşletme Lisans eğitimi**

2003 **Bahçelievler Deneme Lisesi (Ankara)**

2000 **Köksal Toptan Koleji (Ankara)**

Yabancı Diller : **İngilizce**

Deneyimler : Abant İzzet Baysal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığında çalışmakta olup 2011 yılından beri kamuda çeşitli alanlarda görev yapmaktayım.